

Амир Темур Курагон

ЗАФАР ЙЎЛИ

*Ўз аҳвол ва атвори,
юруш ва қўнуши,
мусолиҳа ва муҳориба
воқиъотини туркий луғот
бирлон ёзгон китоби*

(ТАРЖИМАИ ҲОЛ)

Тошкент — Нур — 1992

Ушбу китоб, буюк давлат арбоби, бетакрор саркарда Амир Темурнинг ўзи ёзган (ёхуд котибга айтиб ёздирган) ҳаётномасидир. Китобда Амир Темурнинг мураккаб ҳаёти, дастлабки муҳорабалари ўз ифодасини топган.

Наширга тайёрловчи, таржимон, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи — тарих фанлари доктори — АШРАФ АҲМАД

Муҳаррир Урфон Отажон

ШОЕБ, 1992

СУЗБОШИ ЎРНИДА

Амир Темур Курагон буюк тарихий шахслардан биридир. Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолиятига диққат билан назар солиш, унинг тарихдаги ўрни яқин кунларгача бизга маълум бўлганидан анча юқори бўлганлигини исбот этади. Ҳақиқатан ҳам ўрта асрлар даври тарихида Темурнинг тутган ўрни ва унинг кедажак тарих учун аҳамияти шунчалик улканки, буни бир қарашда қамраб олиб бўлмайди ҳам.

Мисол тариқасида Амир Темурнинг 1402 йили Анқара яқинида турк султони Боязид устидан ғалабасини келтириш мумкин. Ўша воқеа арафасида Боязид Балқон ярим оролини, ҳозирги Болгария, Югославия, Албания ерларини ўз мулкига қўшиб олиб, Дунай дарёси соҳилигача етган эди. Энди унинг навбатдаги режаси Руминия, Венгрия ва Австрияга ҳужум қилиб Марказий Оврупога кириб бориш эди. Ўша даврда Оврупо мамлакатлари ҳарбий жиҳатдан Усмонли туркларга нисбатан анча суст ва бунинг устига тарқоқ ҳолда эди. Венгрия қироли Сигизмунд Оврупо мамлакатлари пойтахтларида бўлиб, уларнинг қурулларини туркларга қарши қаратишни даъват этгани ва бу уринишлари беҳуда кетганлиги ҳам шунини исбот этади. Айни пайтда Шарқий Оврупо ҳам ҳарбий жиҳатдан ниҳоятда кучсиз эди.

Шуларни эътиборга олиб айтиш мумкинки, агар Амир Темур 1402 йили Султон Боязидни енгмаганида турклар Оврупони бутунлай ёки қисман босиб олган бўлур эдилар ва ўрта асрлар, турклар Константинополни 1453 йили босиб олиши билан тугамай, балки анча давом этиши мумкин эди, дунё тарихи бутунлай бошқача бўлиши мумкин эди. Лекин Темурнинг Боязид устидан ғалабаси Оврупони турк истилосидан ҳалос қилди. Турклар бу жиддий маглубиятларидан ўзларини қайтадан

тиклаб олишлари учун эллик йил вақт кетди. Бу орада Оврупо мамлакатлари анча кучайиб, туркларнинг истилосига қарши бардош бера оладиган бўла оладилар. Шунинг учун ҳам Ғарбий Оврупо халқлари Темурнинг ҳарбий даҳосига тан берадилар ва уни «Гран Тамурбек», яъни «Буюк Темурбек» деб улуғлайдилар, у ҳақида драматик пьесалар ёзадилар, унга ҳайкал қўядилар, унинг сиймосини тасвирий санъатда акс эттирадилар.

Яна мисол тариқасида айтиш мумкинки, Амир Темурнинг фаолияти натижасида ва у билан узвий боғлиқликда Улуғбек, Алишер Навоий, Жомий, Бобур ва Бобурийлар кабилар майдонга чиқдиларки, инсоният фани ва маданияти тарихини буларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Умуман. олганда, мусулмон шарқида XV—XVI асрларда юз берган ренессанс асосида Темурнинг фаолияти туради.

Булардан ташқари, Темур 1391, 1395 йиллар Тўхтамишхонни енгиб, Олтин Ўрданинг кучини абадий синдирди ва Русиянинг мустақилликка эришишига йўл очиб берди. Бироқ, ўтган асрда яшаган рус тарихчилари Темур ва унинг фаолиятига ҳаққоний баҳо бера олмадилар. Аксинча, улар Темурнинг ҳарбий даҳосини, унинг юришларидаги ижобий жиҳатларни инкор этиб, уни камситишга, таҳқирлашга уриндилар ва ҳатто у ёплик чоғида катта йўллар ёқасида йўлтўсарлар тўдасига бошчилик қилган деган бўҳтопларгача етиб бордилар. Совет давридаги рус муаррихлари ҳам бу соҳада ўтмишдошларидан қолипмадилар. Натижада собиқ Иттифоқ тарихнавислигида ва адабиётида Темур мисолида ўтакетган қонхўр ва ёвуз босқинчи сиймоси яратилди. Шунинг учун Темур масаласи собиқ Иттифоқда, жумладан жумҳуриятимизда ҳам тарих фанида маъъ қилинган бир мавзу бўлиб қолди. Пировардида иш шу даражага бориб етдики, жумҳуриятимиздаги айрим жалтабин муаррихлар Темурнинг кенг миқёсдаги фаолиятини, унинг даврини чуқурроқ ўрганиш ўрнига ўзбек китобхонида, демак ўзбек халқида бу буюк шахсга нисбатан нафрат уйғотиш ва у ўзбекларнинг аждоди эмас, балки у мўғул ва Чингизхондан ҳеч фарқи йўқ эди, деб кўрсатишга уриндилар. Ваҳоланки, Темур барлос қабиласидан бўлиб, бу қабила Қашқадарё воҳасининг тубжой аҳолисини ташкил қилади. Ҳозир барлослар асосан ўзбек халқининг таркибида бўлгани учун амир Темур ўзбекларнинг тўғридан-тўғри аждодидир.

Темурга бағишланган қатор ёзма ёдгорликлар, жумладан унинг бизгача етиб келган «Таржимаи ҳол»и рус

ва 70 йиллик совет тарихнавислигида ўрнашиб қолган қарашларнинг кўп жиҳатдан хато эканлигини кўрсатади. Эпидиликда Темурнинг асл сиймосини тўғри ва одилона ёритиш вақти етди.

Темур шаънига ёғдирилган бўҳтонлирнинг бирида у ўқиш ва ёзишни билмаган саводсиз қилиб кўрсатилган эди. Шу сабабли Темурнинг «Таржимаи ҳол»и дастхатига ҳам шубҳа туғдирилган, у бундай нарса ёзмаган, кейинчалик кимдир унинг помидан ёзган деб қаралган эди. Лекин «Таржимаи ҳол»нинг мавжудлиги ва унда келтирилган ҳужжат ва далиллар бундай қарашнинг асоссизлигини исботлайди. Темурнинг «Таржимаи ҳол»и аслида чигатой туркий тилида ёзилган бўлиб, ким томонидандир ўрта асрлардаёқ форс тилига ағдарилган. Сўнг асл туркий нусха йўқотилган ва у ҳижрий 1251 (милодий 1835) йили Хўқанд хони Сайид Муҳаммад Алихон (Мадалихон)нинг буйруғи билан Набижон Хотиф Хўжадий томонидан ўзбек тилига қайта таржима қилинган. Бу таржимани Н. П. Остроумов 1891 йили Тошкентда нашр этди. Н. Ликошин 1894 йили Тошкентда «Таржимаи ҳол»нинг русчага ўгирмасини чоп этди. Н. Ликошиннинг мазкур нашрида қатор камчиликлар мавжуд, жумладан ҳижрий йилнинг уч рақамидан аксарият ҳолда биринчиси ёзилган; биргина одамнинг номи ҳар хил ёзилган; бир жойда кийик боласини Сабук Тегиннинг онаси қутқарган дейилса, иккинчи жойда ўзи қутқарган дейилган ва ҳ.к. 1934 йили В. А. Папов асарнинг ўзи бажарган русча таржимасини Москвада нашр этди. Лекин минг афсуслар бўлсинки, Сталин қатағони йилларида Темур «Таржимаи ҳол»и уни «ёвуз, қонхўр ва саводсиз босқинчи» образини яратишга ҳалақит бериши сабабли деярли барча қўлёзма нусхалари ва ўзбекча, русча нашрлари йўқ қилинган бўлиб, фақат Москва ва Санкт-Петербургдаги махсус фондларда уларнинг биттадан нусхаси сақланади. Қуйида келтирилган ўзбекча таржима Н. П. Остроумов нашридан бажарилди. Унда ташқари Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома»сининг А. Урипбоев томонидан амалга оширилган таъқидий матнидан ҳам фойдаланилди.

Энг аввало шунини айтиш керакки, Остроумов, Ликошин ва Паповлар «Таржимаи ҳол»ни Темурнинг ёзганлигини инкор этмайдилар ва Темурнинг саводли эканлигини таъ оладилар. Демак, Темурнинг «Таржимаи ҳол»и ҳақиқатан ҳам унинг қаламига мансуб ҳақиқий асардир. Бу жиҳатдан уни нодир ёзма манба деб қаралмоғи лозим.

«Таржимаи ҳол» таркибан икки қисмдан иборат. Биринчи қисмида Темур энг аввал ўз фаолияти учун асос қилиб олган ўн икки сифатни баён этади. Бу сифатларни Темурнинг ўзи амал қилган асосий ахлоқий дастур деб қараш мумкин. Агар диққат билан қаралса, бу сифатлари ҳозирги замон аҳли учун ҳам ибрат бўлиши мумкин.

Мазкур ўн икки сифат баёнидан сўнг Темур ўз ҳаётининг турли даврларидаги энг муҳим воқеалар, фаолиятида катта аҳамият касб этган ҳодисалар хусусида тўхталади. Темур бу воқеа ва ҳодисаларни ибрат тарзида баён этади. Шуниси диққатга сазоворки, буларнинг деярли ҳаммасида унинг жаҳонгир бўлиши ҳақида башорат қилинади. Темурнинг ўз талқинига кўра, бу бобда қандайдир плохий кучнинг таъсири сезилади.

«Таржимаи ҳол»нинг иккинчи қисми Темурнинг ҳаётидаги энг муҳим воқеалар унинг маълум ёшга тўлган йилидаги воқеа тарзида изчил баён этилган. Воқеалар баёни Темурнинг етти ёшидан бошлаб, то 39 ёшигача давом эттирилган ва шу ерда баён тўсатдан узилади. Бундан Темур «Таржимаи ҳол»ни 39 ёшидаги воқеаларга етказганида қазо қилганмикин, деган фикр келади. Бу қисмда Темур етти ёшга тўлганида уни мадрасага беришгани ва унинг тезда ўқишни ўргангани ҳақидаги ҳикоя билан бошланади. Шу хабарнинг ўзиёқ Темурни саводсиз қилишга уринувчилар қапчалик ноҳақ эканликларини кўрсатади.

Умуман, «Таржимаи ҳол»ни ўқиган киши унда буюк соҳибқироннинг ватанга садоқат, чексиз мардлик, поёнсиз жасорат, раҳмдиллик, шафқатлилиқ, очик кўнгиллик, софдиллик, адолатпарварлик, олийжаноблик ва бошқа инсоний фазилатларга эга бўлганлигини кўради ва кўп жиҳатдан уларнинг ҳозирги кунда ҳам бизга ибрат бўла олишига қаноат ҳосил қилади.

Темур енгилган душманига ҳам катта шафқат қилади. Чунончи, қайиниси, рақиб ва кейинчалик ашаддий душмани бўлган ҳамда Темурнинг ҳаётига бир неча марта суиқасд қилган Амир Ҳусайнга нисбатан Темур ҳеч қандай ёмонликни раво кўрмайди. Унга нисбатан доимо арқонни узоқ ташлайди.

Темур унга асир тушган душман саркардалари билан шахсан ўзи суҳбатлашиб, уларни ўзига хизмат қилишга ундайди. Агар улар бу ишга кўнмаса Темур улардан қасос олиб ўтирмай қўйиб юборади. Мабодо душман тарафидан бирор шахс Темурнинг ҳузурига келиб, унга хиз-

мат қилмоқчилигини билдириб, ўзининг аввалги хожасини ёмонласа, Темур бундай сотқинтабиатлардан жирканади, уларнинг ўзидан ҳам, хизматидан ҳам воз кечади.

Темурнинг аёлларга муносабати ҳам унинг олийжаноблигидан далолат беради. У ўз хотинларига иззат-икром билан қараган. Кўплаб жангларда асира бўлиб қўлга тушган аёлларга муносабатда уларнинг шаънига тегадиган йўл тутмаган. У замонидаги хон ва шоҳларга ўхшаб саройни капизақлар билан тўлдиришга интилмаган, шарият аҳкомларидан ташқари иш қилмаган. Масалан у Амир Ҳусайн ўлдирилганидан кейин унинг бева қолган тўрт хотинини шаръий йўл билан никоҳлаб олади.

Яна бир масала ўстида тўхталиб ўтишни лозим деб биламан. «Таржимаи ҳол»ни ўқиган киши: «Темур нукул ўзбеклар билан урушган экан. Демак унинг ўзи ўзбек эмас экан-да», деган хулосага келмаслиги керак. Аввало шунини айтиш зарурки, у даврдаги ўзбеклар билан ҳозирги кундаги ўзбек миллати ўртасига баробарлик белгисини қўймаслик керак. Темур давридаги ўзбеклар кўчманчи ўзбеклар бўлиб, уларнинг асосий қисми Дашти қипчоқ ва Жета ўлкасида яшаган. Бу ерлар ҳозирги Қозоғистон, Хитойнинг Синжон вилояти, Русиянинг айрим жанубий вилоятларини ўз ичига олган. Уларни гоҳо мўғул ҳам дейилган. Бу кўчманчи ўзбекларнинг бир қисми Мовароуннаҳрнинг ички туманларидаги чўлларда ҳам юрган. Ундан ташқари, Мовароуннаҳр ва Хуросоннинг шаҳар ва қишлоқларида қадимдан ўтроқлашган турклар яшаган. Лекин Мовароуннаҳрдаги кўчманчи ўзбеклар ўзларининг Жета ўлкасидаги хоқонларига бўйсуниб, Мовароуннаҳрдаги маҳаллий амирларни, ҳукуматни тан олмаганлар ва уларга нисбатан «ўзи бек» бўлиб яшаганлар. Бу «ўзбеклик» ёки «ўзбеклик» кўп ҳолларда маҳаллий туркларга талай ноқулайлик туғдирган ва ҳатто талафотлар ҳам келтирилган. Масалан, ўзбекларнинг Самарқанддан 400 қизни олиб кетишлари шу ноҳақликлар жумласидандир. Шунинг учун ҳам Темур кўчманчи ўзбеклар билан курашган. Лекин кўчманчи ўзбеклар билан маҳаллий ўтроқ турклар ўртасида тил ва маданият нуқтаи назаридан деярли катта фарқ бўлмаган. Ундан ташқари, Дашти Қипчоқ билан Мовароуннаҳр ўртасида доимо аҳоли кўчиб, алмашиб турган. Ҳатто ўзбекларнинг лашкарлари билан Темурнинг лашкари ўртасида ҳам кичик аскар гуруҳлари, қўшинлар, амирлар (ўз оила, бола-чақалари ва хизматкорлари билан бирга) у тарафдан бу тарафга ўтиб турганлар. Шунинг учун Моваро-

ушнаҳрдаги ўртоқ чиғатой турклари билан кўчманчи ўзбеклар аслида деярли бир халқ бўлиб, улар фақат ўзаро ҳарбий-сиёсий жиҳатдан рақиб бўлганлар. Кўчманчи ўзбеклар билан Темур бошчилигидаги Мовароуннаҳр турклари ўртасидаги курашни XVI—XVIII асрлардаги Германия ва Италиядаги кўплаб мустақил давлатларнинг ўзаро кураши билан таққослаш мумкин.

Кейинчалик, XVI аср бошидан кўчманчи ўзбеклар Мовароуннаҳр ва Хуросондан Темурийларни сиқиб чиқариб ўз ҳокимиятини ўрнатганидан сўнг маҳаллий ўртоқ турклар ҳам «ўзбек» номини олади.

Юқорида айтганимиздек, «Таржимаи ҳол» Темурнинг 39 ёшидаги ҳодисалар билан тугайди. Темурнинг бу ёшида унинг ҳаётидаги энг муҳим ҳодисалар ҳали бошланмаган эди. Бу даврда у Мовароуннаҳр ва Хуросонда ягона ҳокимият ўрнатиш билан машғул эди. Кейинчалик Темур қисқа муддатга бўлса ҳам Москва остоналаридан Форс кўрфазигача ва Эге денгизидан марказий Ҳиндистон ва Хитойгача бўлган ерларни бир давлатга бирлаштирди. Бу давлат худуди жиҳатидан Чингизхон ва унинг авлодлари яратган империядан катта бўлмаса ҳам Искандар Зулқарнайн давлати ва Араб ҳалифалигидан катта эди. Бундай улкан давлатнинг пойдевори 1356—1370 йиллар орасида Мовароуннаҳр ва Хуросонда қўйилган эди. «Таржимаи ҳол» да апа шу ҳодисалар баён этилади.

Ашраф Аҳмад

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ!

Менинг фароғатда туғилган барча фарзандларим, қудратга тўла қариндошларим, султонлар, амирлар ва вазирлар ҳаммалари билсинларким, мен Аллоҳ таоло томонидан барча инсонларга раҳнамо қилиб юборилганман, у менга салтанат ато қилди ва тахтимни мустаҳкам этди! Аллоҳ менинг феълимдаги мана бу ўн икки сифатим эвазига менга шуни ҳадя қилди.²

Биринчи. Мен сифатларимнинг энг аввали деб беғаразликни тушундим. Ҳаммага ҳам бир хил жиддий ва одил қарардим, ҳеч бир кимсани бошқасидан фарқ қилмасдим, бойни камбағалдан устун қўймадим.

Иккинчи. Мен ҳар доим исломга қатъий роя қилардим ва Аллоҳ таолонинг амри билан улуғланган шахсларга ҳурмат билан қарардим.

Учинчи. Мен камбағалларга кўп ҳайру-эҳсон қилдим; ҳар можаро ва муаммони диққат билан текширдим ва уни мумкин қадар тўғри ҳал қилишга бутун жаҳдимни сарф қилдим.

Тўртинчи. Халойиққа раҳм қилдим, барчага нафъ еткурдим. Бунда бировга ноҳақ озор етказмадим ва мепдап ёрдам сўраб келганларни кўкрагидан итармадим. Қуръондаги парвардигорнинг: «Атгаъим ли амриллоҳ ва-ш-шафқату ъала халки-ллоҳ»* оятини ўзимга фарз билиб, уқиб олдим ва умр бўйи барча юмушларимда унга амал қилдим.

Бешинчи. Исломга тааллуқли ишларни мен ҳар доим кундалик ва дунёвий ишлардан устун қўйиб келдим. Аввал Тапгри тоатини адо этиб бўлгандан кейингина кундалик ишларга қўл урдим.

* Яъни «Аллоҳнинг амрига бўйсуниб ва халқига шафқат қилиш даркор».

Олтинчи. Барча сўзларимда доимо ҳақиқатгўйликка амал қилдим; бу дунё ва у дунё ҳақида эшитганларимдаги ҳақиқатни ёлғондан ажрата билдим. Жумладан, эшитган эдимки, парвардигор таоло биринчи инсон — Одам Атони яратганида, малоийклар унинг яратган биринчи мавжудоти одам эканидан норози бўлиб, улар Аллоҳ таолонинг бу иши яхшиликка олиб келмайди, деб қайғурдилар. Малоийклар худо яратган одам, шубҳасиз ўзи кабиларни алдайди, берган ваъдаларини бажармайди, уларни ўлдиради ва ўзининг разил қилмишлари билан Аллоҳни инсонни яратганидан албатта афсуслантиради, деб парвардигорни ишонтироқчи бўлдилар. Аллоҳ таоло малоийкларига жавоб бериш тарзида инсон жаҳолат кўрсатишини аввалдан билиб, унинг чорасини кўриб қўйганлигини ва инсониятни яратиш билан улар орасидаги жинояткорларга керакли жазони берувчи қилични ҳам юборишни назарда тутганлигини айтган.

Бу ҳикоятнинг маъносини яхшилаб ўйлаб ва маъзини чақиб кўргангидан кейин парвардигор, гуноҳлари учун жазо берувчи қилч деб, ўзи яратган одамиятининг ҳокимларини назарда тутганлигини тушундим. Шунинг учун умр бўйи ҳар бир ишда адолат сақлашга ва тўғри йўл тутишга ҳаракат қилдим.

Еттинчи. Мен ҳар кимгаки ваъда берсам, унга вафо қилдим; ҳаргиз ваъдага хилоф иш қилмадим. Мен доимо ваъдаларимни аниқ бажарсам, шундагина одил бўлишимни ва кимсага жабр етказмаслигимни англадим.

Саккизинчи. Доимо ўзимни Аллоҳнинг ердаги мулкчининг посбони деб билдим ва парвардигорнинг ёки унинг поибларининг изнисиз уни сарф этмадим. Тангрининг продасисиз унинг бандаларининг ҳеч бирига зарар етказмадим. Олий мартабадагиларга ҳам, фуқарога ҳам бирдек ҳайрият қилишга интилдим. Мен ҳеч қачон бировнинг мулкига эга бўлишга интилмадим ва шунингдек, ҳеч қачон кўпроқ бойлик орттиришга ҳам ҳаракат қилмадим. Ҳеч қачон бировга ҳасад билан қарамадим. Бу борада Амир Хусайн³ билан бўлган воқеа менга ибратли бўлди: ўз фуқароларининг мол-мулкига нисбатан очкўзликни, пировардида уни ҳалокатга олиб келди.

Тўққизинчи. Мен ҳар доим тангрининг амрини ва унинг пайгамбарининг ҳадисларини⁴ тўла адо этишга интилдим. Барча қилмишларимда шариат йўсунларига⁵ буткул амал қилдим ва нопок ишлардан бутун вужудим билан ўзимни тийдим. Пайгамбарни ва унинг саҳобаларини⁶ ўзимнинг ягона ва энг яхши дўстларим деб билдим,

Ўиничи. Мен ҳар доим ислом⁷ байроғини баланд қўтардим ва имон⁸ тарқатишни ўз буюклигимнинг қудратли замини деб билдим. Мен имон билан қудрат бир онадан туғилган деб ишонганман. Шунинг учун мустаҳкам имонга таянган қудрат буюк бўладур.

Ўн биринчи. Мен доимо саййидларга⁹ эҳтиром билан қарардим, уламо¹⁰ ва шайхларни эъзозлардим. Бу кишиларни доимо мажлисларимга чақирардим. Уларнинг дин масалалари юзасидан айтганларини диққат билан тинглаб олардим ва уларга амал қилардим. Шунинг учун менга нисбатан халқнинг меҳри баланд эди ва ҳамма мендан миннатдор эди.

Аллоҳнинг, унинг пайғамбарининг кароматларига муносиб бўлган мазкур кишиларга муносабатимда подшоҳ Қўстантиннинг¹¹ воқеаси менга ибрат бўлди. Бу адолатли подшоҳ бир куни лашкар йиғиб, Рай подшоҳи томон юриш қилган. Ўз лашкари билан бунинг мамлакатига келаётиб, Қўстантин ногоҳ Рай подшоҳининг мажлисида саййидлар, уламолар ва шайхлар ҳозир эканлиги ҳақида эшитади. Бунинг билганидан сўнг Қўстантин Рай салтанатини забт этишдан воз кечади ва лашкари билан тезда ортига қайтади. Ортига қайтганининг сабабини сарой аъёнлари ва лашкарбошиларига тушунтириб, «Олий мартабали китобларда кўрдимки, агар ҳар подшоҳ билан эътиборли кишилар, машойих ва уламолар бўлса, унинг давлатининг қуёши ҳаргиз завоқ этмас. Кўрдимки, анинг суҳбатига эътиборли кишилар, машойих ва уламолар ҳозир бўладур, у билан адоватни тарқ этдим, чунки унинг мамлакатини менга бўйсунмас. Ул подшоҳ сари мактуб йўллаб «Сенинг турмушинг одил султонларнинг турмушидан экан. Сен билан адоват ўрнига азминини яхшиликка сарф айлағайман» дедим. Вассалом».

Ўн иккинчи. Мен ўзимнинг икромиятим* ва раҳмдиллигим туфайли кишиларнинг энг паст табақаларининг ҳам, ҳатто бошпанасиз гадоларнинг ҳам раҳматига сазовор бўлдим. Бутун жаҳдим билан бу табақадаги кишиларнинг аҳволини осонлаштиришга ҳаракат қилдим. Мўмин-мусулмонларга нисбатан олийжаноблик билдирдим, ҳар қандай арзимас гуноҳлари учун ҳам уларга қаттиқ жазо беравермадим. Пайғамбар авлодларига ҳар доим катта ҳурмат билан қарардим.

Мен ёлғон сўйловчиларни тинглашдан бош тортдим.

*) икромият — иззат, ҳурмат

Подшоҳларнинг шухрати уларнинг ўз фуқароларига раҳмдиллигида деб эшитганман. Қуръонда «Тахлақу би-аҳлақ Аллоҳ»* дейилганидек, агар подшоҳ бирор гуноҳкорнинг гуноҳини кечирса, бу билан фуқаросига раҳм қилган бўлади. Менинг барча ишларимда ана шундай подшолар менга ибрат бўлди. Мен яна эшитганманки, агар парвардигор бирор кимсани улуғлаган бўлиб, бу олам барча қилмишларида ҳаққоният ва адолат билан иш тутиб, ўз фуқаросига раҳм-шафқатли бўлса, унинг қудрати янада ортади. Мабодо у подшо адолатсизлик ва шафқатсизлик йўлига оғадиган бўлса, унинг қудрати ҳам тезда синади.

Ана шуларга кўра, ўз қудратимни сақлаш учун мен бир қўлимда адолат шамини ва иккинчи қўлимга беғаразлик шамини тутиб, ҳар икки шам билан бутун умр бўйи ўз йўлимни ёритиб юрдим. Барча қилмишларимда ана шундай адолат қондаларига риоя қилдим.

Мен ўзимга адолатли ва раҳмдил тўрт вазирни таъладим. Улардан иккиси Маҳмуд Шаҳоб Хуросоний ва Носириддин Маҳмуд ал-Аромий эрди. Бу икки вазиримга доимо мени кузатиб туришларини ва агар мен адолатсизлик қиладурсан бўлсам, дарҳол мени тўхтатишларини, кимнингдир ёлгон сўзларига ишонсам ёки бегона кимсани мулкига хиёнат қиладурсан бўлсам дарҳол мени огоҳлантиришларини таъкидлаб қўйдим. Ва уларнинг ўзларига ҳам мусулмонларнинг молига тамаъ қилмаглар дедим.

Мен яна эшитганманки, агар Тангри таоло бирор кимсага салтанатни лойиқ кўрган бўлса, бу билан унга илоҳий сояси ва лутфини ҳам ато этган бўладур. Тангрининг бундай лутфига эришган ҳоким доимо одил ва раҳмдил бўлмоғи даркор. Шунда унинг давлатининг қўши балад кўтарилмай. Мен буюк салтанат тахтига ўлтиришим бирла ушбу қондаларга доимо амал қилдим ва бу сифатларни ўзлаштириб олдим ва халойиққа шафқатни шиёр этдим, адолат ва инсоф ила амал қилдим.

Мен қудратли лашкарим билан Арзирум¹² биёбонда турардим; лашкарим шаҳар атрофидаги бутун чўлли ишғол қилиб турарди. Шунда мен барчаси фармонимга мутлоқ турган аскарларимга бир назар ташладим-да, мапа бундай фикрларга бордим:

«Мен яқкаю-ёлғиз бир ўзим улар олдида деярли бирор кучга эга эмасман. Нечук бу аскарларининг ҳаммаси ва

* Яъни «Аллоҳга манзур ахлоқли бўлиш».

алоҳида ҳар бири, шубҳасиз менинг продамга бўйсунди? Агар мен уларга бирор буйруқ берсам бас, шу ондаёқ худди айтганимдек бажарилади». Шундай ҳаёлларимдан сўнг мен тапгрига мени ўз бандаларидан шунчалик кўтаргани учун шукроналар айтдим ва атрофимдаги уламолардан бундай тумонат одамларнинг менинг продамга бўйсунганининг сабаби нимада деб сўрадим. Уламолар менинг қудратим — бу парвардигор ато қилган қудрат ва продадур, унинг буюклиги менга соябон бўлиб турибди, деб тушунтирдилар. Улар Қуръондан мисол келтириб айтдиларки, агар ҳоким барча ишларида адолат билан амал тутса, барча фуқаролар унга сўзсиз бўйсундилар, душманлари эса ҳадиксираб турадилар. Бундай ҳокимга фуқароларининг итоаткорлиги уларнинг подшоҳларининг одиллигига миннатдорчиликлардир.

Мен йигирма бир ёшга тўлганимда саёҳат қилмоқчи бўлдим. Лекин аввал шайх Зайниддин Абу Бакр Таїободийдан¹³ дуойи фотиҳа олмоқчи бўлдим. Шайх саёҳатимга дуойи фотиҳа бериб, белимга камар боғлаб, бошимга кулоҳ кийгизди ва менга бир чиганоқ узук тортиқ қилди; унинг кўзида «рости-русти» сўзлари ёзилган эдики, унинг маъноси: ҳаққонийлик ва одиллик ҳар қандай балодан халос қилади, демақдир. Шайх менга муваффақиятлар ва саёҳатимда омад тилади ва мен ҳақимдаги дилимдаги мапа бу самимий сўзларни айтди:

— Дунёда бир одам бор, у сени ҳамма ишларингда қўллайди, сени пайғамбарнинг ноибидеб атайди. Алҳол сен уни кўра олишинг мумкин эмас, лекин шундай пайт келадики, унинг ўзи сенга бахтга тўла назар билан қарайди.

Сўнгра шайх менга ўз ҳаёти тўғрисида сўйлаб берди.

Мен 805 йили, етмиш ёшимда Румнинг пойтахтини забт этганимдан сўнг¹⁴ шайх Қутбул Орифин Садруддин Ардабилийнинг¹⁵ ҳузурига бордим. Мен покиза ҳаёт билан маълум бўлган бирор авлиёга хизмат қилишни истардим ва шайхдан шундай хизмат қилишим мумкин бўлган кишини кўрсатишни сўрадим. Шайх менга Шахлоп¹⁶ тоғига боришимни маслаҳат берди, у ерда қоядан чиқаётган бир булоқни топишим керак эди; булоқдан галма-галдан бир совуқ ва бир иссиқ сув чиқиб тураркан. Мен у ерда сабр қилиб Қутбни кутиб туришим, сўнг унга хизмат қилишим керак эди. У булоқ ёнига келиб таҳорат қилиб намоз ўқиркан.

Мен шайх Садруддиннинг сўзларига итоат қилиб дарҳол ўша айтилган жойга бордим, айтилган булоқни топ-

дим ва мен хизмат қилишим керак бўлган Қутбни кутиб турдим. Тонг саҳарда булоқ бошига бир одам келиб таҳорат қилди-да, намоз ўқий бошлади. Мен бу одамнинг ёнига бордим, кейин бетига қарасам, — во ажабо! — бу ўзимнинг мирохурим экан. Бу одам уч кун давомида булоқ бошига келиб таҳорат қилиб намоз ўқиди. Учинчи кун менни қийнаётган шубҳадан қутулиш учун мен у билан сўйлашишга журъат этдим ва айтдим:

— Саййид Али ота! Мен сени хизматкорларимнинг орасида энг ношуди деб билардим, мана энди сенинг мартабанг шунчалик баланд эканини кўрдим. Энди саволим бор, айт-чи қандай қилиб бундай олий ва шарафли мартабага эришдинг?

У бундай жавоб берди:

— Сенинг салтанатингнинг бошланишида «қутбул ақтоб» сенга ёрдам беришни менга буюрди; мен унинг буйруғини адо этдим.

Сўнг иккимиз таҳорат қилдик, кейин Саййид Али ота имом бўлди, мен ундан орқароқда турдим ва иккимиз намоз ўқидик. Бу намоз менга ниҳоятда буюк бир сурур бағишлади. Намоздан сўнг Қутб менга деди:

— Сен Аллоҳнинг меҳмонисан, шунинг учун меҳмондўстлик юзасидан парвардигор барча айтганларингни бажо келтиради.

Мен ундан имонимни тасдиқлашни сўрадим.

Қутб жавоб берди:

— Имон Расулulloҳга тегишлидир; имон — бир шаҳар бўлиб, унинг ташқарисидагилар «Ло илоҳа илло Аллоҳ» дейдилар, унинг ичидагилар эса «Илло Аллоҳу ло илоҳа» — дейдилар. Бу шаҳарнинг номи «Боб алаб-воб»дир. Бу шундай маконки, унда яшовчи мана бу калима таййибани ўқийди: «Ло илоҳа илло Аллоҳу Муҳаммадун Расулulloҳ».

Шундан сўнг Қутб яна бир неча ракат намоз ўқиди, мен ҳам унга қўшилиб турдим. Бир маҳал навбатдаги саждадан сўнг бошимни кўтариб қарасам, Қутб ҳаёт вадъатини топшириб, охират бўстониға мурожаат этибдур.

Мен бундан қаттиқ ғамнок бўлиб, шайх Садруддиннинг ҳузурига қайтиб келдим ва сафарда кечиргонларимни унга батафсил сўйлаб бердим. У менга деди:

— Ҳокимият фақат Аллоҳнинг ердаги ноибни Қутбга тегишлидир; у «қутбул ақтоб»нинг буйруғи билан буюк амирни қўллаб туради. Қутб ўлганидан сўнг эса ҳокимият унинг қўлига ўтади. Ҳайсарнинг¹⁷ салтанатини худонинг

шундай бир бандаси қўлаб турарди, у ғойиб бўлди. Энди Қайсарнинг салтанати сенга ўтди.

Бу мўътабар қариянинг сўзларидан мен мана бу мулоҳазага келдим: Энди менинг шуҳратим ва қудратим энг юқори чўққига чиқди. Менинг ҳам бошимга шундай кун келиши мумкин; ҳар ҳолда мендан кейин ўрнимга одил подшо ўтирса, деб ўйлардим.

Кейин парвардигорга манзур бўлсин деб, тўрт минг Румли асирларни қўйиб юбордим. Ундан ташқари 806 йил Мовароуннаҳрни¹⁸ ўзбекларнинг¹⁹ ҳуружидан ҳимоя қилдим ва бу мамлакатдаги талон-тароғликларни буткул тугатдим.

Менинг бу қилмишларим учун барча мачитлардаги имомлар минбардан туриб дуойи фотиҳа ўқидилар; сай-ийдилар, уламолар ва шайхлар дуойи намозларини менга атадилар.

Лекин халқнинг менга бундай муносабатидан порози бўлган бир одам топилди. Руҳонийларнинг энг атоқлиларидан саналган ҳазрат Убайдуллоҳ балад овоз билан бундай деди:

— Темур — қонхўр турк, у кўп одамни қириб ташлади. Унинг шаънига дуо ўқиб бўлмайди.

Шу сўзларидан сўнг Убайдуллоҳ бир туш кўради — тушида пайғамбарни ва унинг ёнида турган мени кўради. Пайғамбар Убайдуллоҳга аҳамият бермаган ва таъзимларига жавоб қайтармаган. Шунда Убайдуллоҳ қаттиқ ранжиб, пайғамбарга ушбу сўзлар билан мурожаат қилган:

— Эй Расулуллоҳ! Мен сенинг шариатинг хизматчисман. Темур эса кўп одамни қириб юборган қонхўр. Лекин сен унга қараб, менга аҳамият ҳам бермайсан?

Пайғамбар Убайдуллоҳнинг бу сўзларини эшитиб, унга эътироз билдириб айтибди:

— Ҳа, филҳақиқат Темурнинг амри билан кўп одамлар ҳалок бўлди. Лекин у ўзининг бу гуноҳини менинг авлодларимга бўлган чуқур ҳурмат-эҳтироми билан ювди. Шунинг учун шубҳасиз, халқ бундай ҳокимга дуо ўқиши шарт.

Пайғамбарнинг бу сўзларидан Убайдуллоҳ уйғониб кетади ва тезда ҳузуримга келиб, кимлигимни билмасдан туриб мени ранжитгани учун узр сўради.

Бу хабар тезда халққа етиб борди, мен учун Аллоҳдан мадад сўраб дуо қилиш кераклигини ҳамма тушунди. Менинг фуқароларим, мен Аллоҳнинг махсус раҳматига

сазоворлигимни англашиб: «Йарҳамука-лло»* деб менга дуо ўқидилар. Пайгамбар, саллоллоҳу алайҳи васаллам, менга раҳнамолик қилиб ёрдам бераётганини англадим ва саййидларга ҳурматимни, гамхўрлигимни янада оширдим.

Мен 800 йили тўрт юз минг кишилик отлиқ аскар билан Арзирум тарафига юрдим. Шаҳар тарафига юраётиб, атрофда бўлаётган парсаларга диққат билан разм солиб бордим. Бир маҳал Ироқ томонидан бизга қараб бир тўда одам келаётганини кўрдим. Бир соат ўтиши билан аскаримни қўриқлаб бораётган баҳодирларим Ироқ тарафидан яна бир тўда араблар келаётганини айтдилар; яна бир соатдан сўнг янги хабар олдим: менинг лашкаримга Қарбало ва Нажафдан²⁰ бадавийлар ва саййидлар келиб қўшилдилар. Бир гуруҳ ва тўдаларнинг бошида Саййид Фаттоҳ бўлиб, унинг олдидагилар оқ байроқ кўтариб юришган эди. Мен бундай ёрдам келганидан хурсанд бўлдим ва бу одамлар тангрининг иродаси билан менга ёрдамга келгандир, деб ўйладим. Саййид Фаттоҳ менга яқин келиб деди:

— Менга тушимда тўртинчи халифа ҳазрати Али²¹ кўриниб: «Иним Темурга оқ байроқни элит» деб буйруқ берди.

Нажаф аҳли оқ байроқ сен мақсадингга эришиб Арзирумни қўлга киритишингдаги бўлажак ишингда мадад бўлсин деб келтирилган, дедилар. Мен буни эшитиб тиз чўкдим ва Тапгрига шукур этдим. Сўнг бу воқеани менинг зафарларим тарихига ёзиб қўйишни буюрдим.

Шу пайт аъёнларим орасидаги уламолар Қуръонда Рум шу йили енгиледи деган оятни топибдилар²². Шу вақтнинг ўзида Инги Темур²³ беркилган еридан келиб, мени ғалаба билан табриклади; «ғалаба» — сўзини яхши башорат деб билдим ва оқ байроқни унга тутқаздим. У оқ байроққа бир тикилиб олди-да, жангни бошлаб юборди.

Аллоҳ бошқа пайтлар ҳам менга ёр бўларди. Рум пойтахтига юришимдан аввал мақсадимга эришимни олдиждан билиш учун ҳазрат шайх Яссавийнинг²⁴ қабрини зиёрат қилиб, ўша ерда фол очтирдим. Фолдан маълум бўлишича, жанг пайтида менга хавф дучор бўлармиш, лекин қуйидаги рубойни ўқисам, шубҳасиз, муваффақиятга эришармишман. Оғир дақиқада менга ёрдам берадиган рубой будир:

* Яъни «Сенга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин».

Эй қаронгу кечани шамъи шабистон этгон,
Бир лаҳзада оламини гулистон этгон,
Бас, мушкил ишим тушубдур, осон этгил
Эй барчанинг мушкулин осон этгон.

Бу рубоийни мен яхшилаб ёдлаб олдим; Қайсар билан бўлган жангда мен ўзимча уни етмиш марта қайтардим ва ажаб ғалабага эришдим.

Тангри таолоцинг продаси шу эдики, 801-сапасида Чингизхоннинг авлоди ҳоқон Туғлуқ Темур Жетанинг²⁶ тумонат лашкари билан Мовароуннаҳрни забт этиш учун келди ва Хўжанд²⁷ яқинида Сайхундан²⁸ ўтди. Мовароуннаҳр амрлари ва Ҳожи Барлослар²⁹ қаттиқ қўрқдилар ва тезда Жайхундан³⁰ ўтиб, папоҳ излаб Хуросонга³² қочишди.

Мен оғир ҳолатда иккиланиб турардим: ҳамма каби Хуросонга қочиб қутулайми, ёки ихтиёрий равишда ҳоқон Туғлуқ Темурнинг лашкарига бориб қўшилайми?

Мени фақат бир йўл бу қийноқ ҳолатдан олиб чиқиши мумкин эди; у ҳам бўлса менинг пири бузругворим шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайобэдийнинг маслаҳати эди. Мен дарҳол унга мактуб ёзиб, ундан ҳоқон Туғлуқ Темурга писбатан қандай муносабатда бўлишим дурустроқ эканлигини сўрадим.

Шайх менга бундай жавоб юборди:

«Тўртинчи халифа Али мана бундай сўзларни айтган: «Агар осмон — камон, тақдир — ўқ бўлса, камончи парвардигорнинг ўзидир; ундан қаерга қочардинг?» Шунинг учун ўзинг ҳал қил ва яхшиси бориб Туғлуқ Темурга қўшил, чунки у Тангрининг соясидекдир».

Мен жапоби шайхнинг сўзларини бундай тушундим: менинг ҳоқон Туғлуқ Темурга қўшилишим парвардигорнинг амридир ва тезда Хўжанд яқинида Сайхун бўйида унинг лашкарига қўшилдим.

Ҳоқон Туғлуқ Темур мен ўз ихтиёрим билан келиб унга қўшилганимдан гоят мамнун бўлди ва Тангрининг продаси билан унда менга тўла ишонч туғилди. У ҳар қандай ишида мен билан маслаҳатлашарди ва ўзининг бирор истагини мен билан маслаҳатлашмасдан амалга оширмасди.

Масала, бир кун Туғлуқ Темурга қарши Дашти қипчоқ амирлари қўзғолиштилари, деган хабар келди. Ҳоқон мендан бу ҳолда қандай иш тутиш кераклигини сўради. Қипчоқлар устига ўзим бориб етарли жазо берсаммикан ёки фақат баҳодирларимнинг ўзини юборсаммикан? Мен

бундай маслаҳат бердим: «Агар сен бировни юборсанг бунда иккита хавф бор; агарда ўзинг борсанг — хавф биттадир, ақлли одам иккита хавфдан битта хавфни афзал кўради», — дедим³².

Яна бир гал ҳоқон Туғлуқ Темур қандайдир зарур иш бўйича мендан маслаҳат сўради. Мен унга бундай жавоб бердим: «Сенинг қудратинг бутун Мовароуннаҳр узра ёзилган улкан бир чодирга ўхшайди. Бу чодирни кўтариб турувчи устунлари — адолатдир; чодирни тортиб турган арқонлар — инсофдир; чодирни мустаҳкам тутиб турган қозиклар эса — ҳақиқатдир. Худди қозиклар, устунлар ва арқонлар чодирни тутиб турганидек, сен ҳам шу уч сифатинг бирла қудратингни тиклаб тур. Бу чодирнинг тагида ҳар ким паноҳ топади, ундан қочган ўлимга маҳкум. Шайхлар, уламолар ва саййидларни ўз мартабаларига яраша баланд эъвозла; сенга тобе бўлган барча фуқароларингга — бойига ҳам, камбағалига ҳам бир хилда одил бўл. Яхши одамларни мукофотлар билан тақдирла, ёмонларни жазо билан тузатишга ҳаракат қил; аскарларингни барча керакли нарсалар билан тўла жиҳозла, хизматингдагиларга эса белгиланган хизмат ҳақларини тўхтовсиз тўлаб тур; майли ўлган бўлсин, лекин унинг хизмат ҳақи албатта тўланиши керак.

Бир кун ҳоқон Туғлуқ Темурнинг аъёнлари халқни талабдилар; талафот кўрганлар келиб ҳоқоннинг ўзига арз қилдилар. Туғлуқ Темур маслаҳат сўраб менга муурожаат қилди, мен жавоб бериб дедим:

— Туркларнинг ҳафсаласи ҳам кўзига ўхшаб тор, шу сабабли уларни садоқатли қилиш учун кўзини тўйдир, кўнглини тўлдир.

Туғлуқ Темурга менинг маслаҳатим маъқул тушди.

Бундан кейин ҳоқон лашкарини ўзи бошлаб қинчоқлар тарафига юриш қилди. Мовароуннаҳрда ўзи йўқлигида ҳокимиятни менга топшириб кетди. У менга махсус ёрлиқ бериб, унда ҳоқон Туғлуқ Темур: «Мен Мовароуннаҳрни ўз қариндошим Темурга бердим» деганди. Туғлуқ Темур ҳоқоннинг душманлари тахт даъво қилмаслиги ва тахт учун кураш кўтарилмаслиги учун шундай қилган эди.

Бир кун тушимда пайғамбар кўришиб, деди:

— Темур! Сен менинг авлодларимни катта ҳурмат қилиб эъвозлаганинг учун сенинг етмиш авлодинг ҳоким бўлади³³.

Бу тушим ёдимда қолди.

762 йили³⁴ ҳоқон Туғлуқ Темур Мовароуннаҳрга қай-

тиб келди; келиши ҳақида у мени аввалдан огоҳлантириб қўйган эди. Мен Туғлуқ Темурни катта тантана билан кутиб олдим.

Мовароуннаҳрга қайтиб келганидан сўнг хоқон Туғлуқ Темур, менга берган ёрлиғига зид равишда мамлакатдаги олий ҳокимликни ўгли Илёс Хожага топширди, мени эса лашкарнинг бош амири этиб тайинлади. Бундай камситишдан мен қаттиқ изтироб чекдим: мен ҳокимият қўлимдан тортиб олиниб, фақат аскарларнинг бош амири лавозимига қўйилганимдан қаттиқ хафа бўлдим.

Туғлуқ Темур, мен унинг ҳукмидан қаттиқ норози бўлганим ҳақида эшитиб, ўз ҳузурига чақирди-да, менга аждодим Қочули Баҳодурнинг аҳдномасини кўрсатди. Пулат тахтага ўйиб ёзилган эдики, «Хонлик лавозимига ворислик қилишга Қобилхоннинг авлоди ҳақли, Қочули Баҳодурнинг авлоди эса наслдан-наслга бутун ҳарбий кучларга бош амирлик ҳуқуқини олади», дейилган эди. Васиятномада яна иккала уруғ доимо бир-бирини қўллайди ва ҳокимият таллашиб бир-бирига душманлик қилмайди дейилган ҳам эди. Менинг бутун лашкарга бош амир этиб тайинланишим аждодимнинг иродасига кўра бўлганини билиб хотиржам бўлдим.

Илёс Хожа ҳоким учун керак бўлган сифатларга эга эмас эди: унга на амирлар, на ўзбеклар бўйсунитарди. Бир кун Мовароуннаҳр аҳолиси, ўзбеклар мингта қиз беришини талаб қилишяпти, деб менга шикоят қилишди. Мен бу ҳақда Илёс Хожага айтдим; у ўзбекларга бундай зўравонлик қилишни тақиқлади, лекин улар бу буйруқни назар-писанд қилмадилар.³⁵

Худди шу пайт Термизнинг айрим саййидлари шикоят қилиб, ўзбеклар пайғамбар алайҳиссалом зурриётларидан етмишта саййидни асир қилиб олиб кетдилар, дедилар. Бундай ўта сурбетлик менинг сабр косамни тўлдирди; мен дарҳол ўзбекларнинг кетидан қувиб, саййидзодаларни асирликдан қутқардим. Ўзбеклар шу сабабли менга адоват қилиб, мени Туғлуқ Темурхонга ёмон қилиб кўрсатиш учун унга бир икки хабарни етказдилар: гўё мен унга қарши исён кўтариб, мустақил ҳоким бўлмоқчиман. Хоқон Туғлуқ Темур мени «хоинлигим» учун иъдом* қилиш ҳақида буйруқ ёзилган ёрлиқ юборди. Ёрлиқ тасодифан менинг қўлимга келиб тушди. Мен бу сабабсиз қатл қилинишдан омон қолиш учун барча керакли аҳтиёт чораларини кўрдим.

* Иъдом — ўлим жазоси.

Худди шу кезде тушимда пайғамбар кўришиб, унинг етмишта авлодини асирликдан қутқарганимга мукофот сифатида менинг етмишта авлодим ҳоким бўлади деди. Мен уйғониб, дарҳол кўрган тушим ҳақида пириям шайх Зайниддин Абу Бакр Тайободийга мактуб ёздим.

Кўп ўтмай шайх менга жавоб юбориб, менинг тушим келажақда менга жуда кўп ғалабаларни башорат қилади, деди. Шайх менга бир аёл — Сабук Тагиннинг³⁶ онаси билан бўлган ҳодиса ҳақида ҳикоя қилиб берди; унга у фақат бир кийикни ўлимдан қутқаргани учун авлодлари ҳоким бўлиши ваъда қилинган эди.

«Бу аёл фақат бир кийикни ўлимдан сақлаган эди, — деб ёзган эди менга шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайободий, — сен эсанг етмишта саййидни асирликдан қутқардинг. Энди сен ишонавергин, бундай буюк ишнинг учун келажақда сени буюк мукофотлар кутади».

Мўъжизавор тушим амалга ошди; ҳаётлигимдаёқ фарзандларимдан олтитаси ҳоким бўлди.

Тез орада жаноби шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайободийдан яна бир мактуб олдим; у Аллоҳ таоло мени ўз мулкига хазинадор қилиб қўйганини ва пайғамбар алайҳи ва ала олиҳи салом, менга унинг калитини берганини ёзган эди.

Ўзбекларнинг менга душманлиги янада ашаддийлаша борди, ҳоқон Туғлуқ Темурдан мени ўлимга ҳукм қилган иккинчи ёрлиқ келди. Ўзбеклар мени пистирмадан ўлдирмоқчи бўлдилар ва мени маҳв этиш учун қулай фурсат кутиб турдилар.

Мен атрофимдаги амирларимнинг хоинлик қилишидан хавфсирадим ва ов қилиш баҳонаси билан Самарқандда чиқиб кетиб, бир мазорга беркиниб олдим. Бошимни бир тошга қўйиб қаттиқ ухлаб қолдим; қандайдир қуш ҳумо каби устимда қанотларини ёйиб бошимни беркитди, қўёли пурларидан мени ҳимоя қилди. Мени бир қўйчивоннинг: «Бек йўғинда сиз бек»³⁶ деган сўзлари уйғотиб юборди.

Бу сўзларни мен яхшиликдан башорат деб билдим ва Самарқандга қайтиб келишга журъат этдим.

Мен Самарқанднинг атоқли кишиларидан мана бу фатвони олдим:

«Ўзбекларнинг зулм ва туғёнидан олам хароб бўлди, мўмин-мусулмонларнинг моли талон-тарож қилинди. Биз фуқаролар, шайхлар, саййидлар сиз Темурга бўйсунушга қарор қилдик.

Агар бутун кучингизни сарфлаб, бизни ўзбеклардан ҳимоя қилсангиз, ҳаммамиз бир кишидек сизга хизмат

қиламиз. Агарда бизни ўзбеклардан халос қилмасангиз, қиёмат куни биз Парвардигор олдида сиздан ҳақиқат талаб қиламиз».

Мен фатво ҳақида шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайобдийга мактуб ёздим ва тезда жавоб ҳам олдим: шайх саййид ва уламоларнинг менга кўрсатган илтифоти билан табриклади. У яна: «Бу фатво — ҳал қилувчи далил, чорёр халифалар сенинг лавозимингни муносиб топадилар», деб ёзган эди.

Шундан сўнг белимга ҳиммат камарин боғлаб; бу дёнрни ўзбеклардан, халойиқни улардан халос этмоқчи бўлдим. Бироқ, мен ишониб сиримни айтадиган дўстим йўқ эди; Самарқанд аҳолиси менга бўйсунган бўлса ҳам мен очикдан-очиқ қўзғолон байроғини кўтаришга журъат этолмадим. Менинг сирим халққа аён бўлди, ўзбеклар уларга келадиган хавфдан огоҳ бўлиб қолдилар ва тезда бир жойга тўпланиб олдилар.

Худди шу пайт жаноби шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайобдийдан яна бир хат олдим. У пайгамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам, менинг ўйлаган ишимда менга мадад беришини айтган эди. Бу хат менга катта далда берди.

Шу вақтнинг ўзида хоқон Туғлуқ Темур мени қатл қилиш буйруғи билан яна бир ёрлиқ юборди. Шу сабабли аслиё амир Кулол³⁷ менга тезда Хоразмга кетишни маслаҳат берди. «Ҳар доим душмanning сеп эплай олмайдиган даражадаги ортиқ кучларидан чап бериш ва беркинши керак», — деди амир Кулол.

Йўлда мени нима кутаётганини билиш мақсадида Қуръонга қараб қуръа ташладим, мана бу оят очилди: «Ва аш-шамсу тажри ли-мустақаррин лаҳа; залика тақдир-л азизи-л-алими»³⁸.

Мен сафарим омадли бўлишини англадим ва узоқ йўлга чиқишга қарор қилдим.

Кетишимдан аввал шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайобдийга мактуб ёздим ва 764 йили³⁹ олтиминг отлиқ билан Самарқанддан Хоразм тарафига кетдим. Йўлда шайхдан бундай жавоб олдим: «Темур! Тўрт сифатни ўзлаштириб ол:

Биринчи. Ҳар қандай саёҳатда пайгамбардан ибрат ол, ҳар қандай ишни Таагрининг исми ва марҳамати билан бошла.

Иккинчи. Ўз ишларингда Иброҳим пайгамбардан ибрат ол; кўз-қулоқ бўлиб кузатиб юр, сенга тобе ерларда машатбозликка ёки оғир жишояткорликларга йўл қўйма.

Тиришқоқликда лайлакдан устун бўл. Бир лайлак ўз уясида қарганинг боласини кўради. Уч кун давомида лайлак қарға боласига ҳеч аҳамият бермайди, тўртинчи кун тўрт юзта лайлак учиб келиб, унинг уясида қарға боласини кўрганлари учун уя эгасини чўқиб ўлдирдилар.

Учинчи. Ҳар қандай ишни, пайғамбар сингари, бошқа одамлар билан маслаҳатлашиб бошла. Ҳар қандай ишни биров билан маслаҳатлашмай ўзбошимчалик билан амалга оширган ҳокимлар ҳам бўлган. Лекин уларнинг салтанати узоққа чўзилмаган.

Тўртинчи. Чорёр халифалардан ибрат ол; жасур, ғамхўр ва сахий бўл; ҳар бир ишни чуқур диққат билан бажар. Қушлардан ибрат ол: улар жўжалари очилиб чиқадиган тухумларини чуқур диққат ва эҳтиёткорлик билан ёрадилар.

Бунинг башоратидан бири шуки, йўлда кечаси ҳеч қутилмаганда менга мингта отлик ҳужум қилди. Мен олтмишта баҳодурим билан енгдим. Бу муқотил жангда олти юз кишининг боши узилди. Кейин мен Тўқал Баҳодур билан яккама-якка олишдим ва уни енгдим: баҳодур мен билан олишганидан афсусланди.

Кейин Хуросонга кетдим, лекин тўсатдан мени хон Алибек Жониқурбони⁴⁰ асир қилди. Мен ҳар хил ҳашаротлар тўлиб кетган зиндонда икки ой ётдим. Ниҳоят, қулай фурсат топиб зиндондан қочдим. Мен қилич билан қуролланиб қоровулларнинг ёнидан чаққонлик билан ўтдим: кўрққанидан уларнинг бирортаси йўлимни тўсолмади. Зиндондан қиличим билан тўғри хон Алибек Жониқурбонининг олдига кирдим. Худди шу пайт хон акаси Муҳаммадбек Жониқурбонидан мактуб олди. У агар Темур Алибекка қарам ерлардан ўтса, уни тегишли ҳурмат ва иззат-икром билан кутиб олиш керак, деб ёзган эди. Алибек Жониқурбони мактубни ўқиб бўлиб, кўз ўнгида мени кўрди-да, кимлигимни билмасдан менга қилган зулми учун мендан афв этишимни сўради.

Бир кун менга бир мунажжим⁴¹ дуч келди; у юлдузларнинг ҳолатини аниқлади-да, менинг толенм Жадий⁴² юлдузининг таъсирида деган ҳукм чиқарди. Бу эса камолот, узоқ умр, шуҳрат ва қудратдан далолат беради, деди мунажжим. У яна айтди:

— Агар Зухал ўз шарафига етишса, сеп бошқа ҳокимлардан устун келасан ва барча душманларингни енгасан. Қачонки, Қуёш ўзининг тўртинчи уйи⁴³ Ҳамалга етганида сеп буюк хон тахтига ўтирасан, ўз салтанатингни

юксалтирасан ва Расулulloҳнинг динини галабага олиб келасан. Муштарий юлдузи бешинчи уйга етганида сенинг авлодинг кўпаяди, сенинг авлодларинг салтанатининг шуҳрати оламга тарқалади. Муштарий юлдузи шарнатга тобеъларга ҳомийлик қилади. Агар сенинг авлодларинг шариат руқияларига амал қилса уларнинг қудрати ортади. Агар аксинча бўлиб, улар шариат билан йўл тутмасалар уларнинг қудрати тезда синади.

Мен ёшлик кезларимда отам амир Тарағайдан⁴⁴ у кўрган бир ажиб туш ҳақидаги ҳикоятини эшитган эдим. У айтган эди:

— Бир куни менга уйқумда бир рўё кўришиб, унда менинг ёшимга бир ёш, чиройли, юзидан арабга ўхшаш йигит келиб, менга қилич берди. Мен қилични қўлимга олиб, уни ҳавода ўйната бошладим. Пўлат қиличнинг ялттирашидан жумла олам ёришди.

Мен амир Кулолдан бу тушимнинг таъбирини айтишини илтимос қилдим. Амир Кулол «бу тушинг пайгамбарона туш, Аллоҳ сенга бир ўғил беради. У бутун дунёни забт этиб, ҳаммани таслим қилади, дунёни ҳар хил янгиликлар* зулматидан ва адашишлардан ҳалос қилади», деди.

Туш ҳақиқатан тўғри келди; ўғлим 733 йили⁴⁵ Аллоҳ менга сени ато қилди. Ақиқа вақтида сени шайх Шамсуддиннинг ҳузурига олиб бордим. Мен шайхнинг олдига кирганимда у Қуръондан ушбу оятни ўқиётган эди: «Амантум ман фи-с-сама ан йухифа бикума-л арда фа иза ҳийа тамуру»⁴⁶ Қуръоннинг бу оятида «Тамуру» сўзи бўлганлиги учун биз сенга Темур исмини бердик».

Отам Тарағайдан бу ҳикоятни эшитиб, ундан қандай шароитда менга исм берилганини ва исмим Қуръондан олинганлигини билганимдан сўнг Аллоҳга шукроналар айтиб, Қуръоннинг «Таборақ» сурасини ўқидим.⁴⁷

Бир куни тушимда катта бир дарёга тўр ташлабман, тўр дарёнинг бутун юзини қоплади ва ниҳоят мен тўрни тортганимда дарёдаги бутун балиқ ва тирик жониворлар унга илпнибди. Тушни таъбир қилувчиларнинг айтишича, бу туш менинг бўлажақдаги буюк салтанатим ва барча халқларнинг менга тобеъ бўлишидан башорат берармиш.

* Бу ерда бидъат маъносида: Бидъат — янги пайдо бўлган одат: Динга кейин қўшилган урф-одат (Навий асарлари луғати», Т: 1972 й.)

Кулолнинг ҳузурига бордим. Саййид мен билан учрашганида «Сиймои салтанат сенга ва авлодингга муборак бўлсун», деди. Мен саййид Кулолнинг бу сўзларидан ниҳоятда севиндим ва жаҳонгирлик камари ҳимматини белмига боғладим.

Бир кун Жета ўлкасининг амири Саъид Пайғубарга⁴⁷ дуч келдим. Бу амир олти минг кишилик суворийлар билан Балх дарёси⁴⁸ бўйида менга ҳужум қилди. Шу тобда менда фақат минг кишидан иборат отлиқ аскарим бор эди. Рақибимнинг аскари менкига нисбатан шу қадар кўп эдики, менинг аскарларим уларни кўриши билан саросимага тушди, назаримда. Лекин мени ажойиб омад қутқарди: амирлар Жакуй Барлос, Ингу Темур, Муса ва Сулаймонлар⁴⁹ тўсатдан менга ёрдамга яна минг кишилик аскар юбордилар. Бундай ёрдам туфайли амир Саъид Пайғубарнинг аскарларини батамом тор-мор қилдим.

Хоқон Туғлуқ Темурнинг ўғли Илёс Хожа ибн Туғлуқ Темур ўттиз минг кишилик отлиқ аскари билан Тошкўприкдан ўтиб чодир қурди. Менда эса у пайтда бор-йўғи олти минг кишилик аскар бўлиб, у ҳам бўлса душманни кўриб саросимада эди; чунки душман аскари беш маротаба кўп эди. Яна менга ажиб бир омад қўл келди: худди шу пайт Термизда яшаётган Хуросон саййидлари ёрдамга аскар юборибди. Саййидларнинг ўзлари эса кўп яхши сўзлар билан аскаримнинг руҳини кўтардилар ва улар ўзларидан беш карра кўп бўлган душмандан кўрқувдан халос бўлдилар.

Илёс Хожа билан жапга киришиб катта ғалабага эришдим. Жапг бошланишидан олдин Илёс Хожа аскарларига рўбарў туриб жангга ҳозирлик кўраётганимда намоз вақти бўлди ва мен намоз ўқишга киришдим. Бир найт салотга эгилганимда кимнингдир: «Темур, сенга зафар инъом этилди» деган сўзларини аниқ эшитдим.

Бошимни кўтариб атрофга назар ташласам, мендап бўлак ҳеч кимса йўқ эди. Мен тушундимки, «сирлар олаמידан» келган овозни эшитдим ва ёрдами учун Аллоҳга шукроналар айдим.

Мен Форсга⁵⁰ юриш қилдим. Шоҳ Мансур⁵¹ беш минг кишилик суворийлари билан тўсатдан менга ҳужум қилиб қолди. Душманни даф этиш учун ўткир найзалар билан қурулланган аскар тўплашни амр қилдим. Афсус ва қайғулар бўлсинким, ўша онда менда бундай аскарлар йўқ экан. Бироқ, менга ҳеч қутилмаган тарафдан

ёрдам келди: араб спёқлик, пайза билан қуролланган бир отлик югуриб келиб: «Аллоҳумма ансур Темуран!», яъни «Ё Аллоҳ. Темурга зафар ато эт!» — дея баралла қичқирди.

Шоҳ Мансур бу қичқириқдан қўрқиб, ҳушидан кетди ва отидан йиқилиб тушди; Шоҳрух унга дарҳол ташлашиб, кўтариб отига ўтқазиб олиб кетди. Тўсатдан пайдо бўлиб, менга қичқирини билан ёрдам берган пайзадор яна тўсатдан қаергадир ғойиб бўлди. Мен Форснинг пойтахтини забт этдим.

Яна бир башорат шу эдики, амир Ҳусайндан⁵² Шодмон, Балх ва Бадахшон қалъаларини менга топширишни талаб қилдим. Шу пайт жаноби шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайободий менга мактуб ёзиб, Хуросоннинг қалити менга топширилганлигини айтган эди. Бундай хушхабар менга қувват бағишлаб, асосий мақсадим — Форсни қўлга киритишимга катта ишонч туғдирди.

767 йили⁵³ мен Жайхундан ўтдим ва Ғиссиддин⁵⁴ билан Кантни эгалладим ва у ердаги барча қимматбаҳо нарсалар ва бойликларни ҳам қўлга киритдим. Менга Саййид Муҳаммад Гисудароз хабар қилиб айтдики, амир Саййид Али менга ҳазрати Хизр алайҳи саломнинг ўзи ёрдам беришини айтишни буюрибди.

Хизр Самарқандда кўринганида, мен унинг иккита мўъжизасини кўришга муяссар бўлдим. У менга бир неча хушхуш сўзларни айтди, у сўзлар менга ниҳоятда оғир ботди. Самарқанддан кетаётиб, Хизрнинг сўзларидан хафа бўлиб уни ранжитмадимми, деган хаёлга бориб изтироб чекдим.

Энди амир Саййид Алидан бу хабар келганидан кейин хотиржам бўлдим: мен каби оддий банда ҳеч қачон Хизрни хафа қилаолмаслигини тушундим.

Мен маҳаллий аҳоли орасида тимсолларга сажда қилувчи бутпарастларни учратсам уларнинг бутхоналарини таг-туғи билан вайрон қилиб, Расулulloҳнинг дини исломини тарқатдим.⁵⁵ Энг катта бутхона Тўқал Баҳодурга⁵⁶ қарашли эди. Мен бутхонани бузай деганимда бараҳмаплар менга кўп олтин ҳадя қилиб уларнинг ибодатхоналарини бузмаслигини сўраб мурожаат этдилар. Мен уларнинг мурожаатларига эътибор қилмай уларни ҳайдаб юборишни буюрдим. Бутхонада кўп тимсоллар бўлиб, уларнинг орасида одамнинг ҳайкалчаси ҳам бор эди. Мен шу ҳайкалчани синдиришни буюрдим, бироқ бараҳмаплардан бири бу—кофирлар мўъжизакор деб ҳисоблайдиган ҳайкалчага тегмаслигини сўраб қаттиқ

туриб олди. Бараҳман айтардики, гўё бу мўъжизакор ҳайкалча шундай кучга эга эмишки, бир кечада бир минг олти юз аёл билан жинсий алоқада бўла олармиш. Мен бараҳманга жавоб бериб, «Шайтон бу мўъжизакордап ҳам кучли, чунки у бир кечада чексиз кўп аёл билан жинсий алоқа қила олади», дедим.

Доимо ҳар қандай ишни бошлашдан аввал мен тақдиримни Аллоҳга ҳавола қилар эдим ва ўша вақт мен ўйлаган ишга тўғри келадими, йўқми, суриштириб ўтирмас эдим. Бироқ, мунажжимлар ҳар гал мен бошлагап ишнинг вақти юлдузларнинг жойлашвишини, шу муваффақиятга мос келишини қайд қилар эдилар.

Ҳар қандай мен бошлаган юмушнинг ҳам натижаси менга аввалдан аён бўлар эди: бўлажак натижани мен тушим орқали билардим.

Шундай ҳодисалардан бири шуки, хоқон Туғлуқ Темур биринчи марта Мовароуннаҳрга келганида мен бир туш кўрдим; унда бир қарчиғай учиб келиб менинг қўлимга қўнди: шу пайт кўп сигирлар пайдо бўлди ва мен уларни соғиб олдим. Таъбирчилар айтишича, бу туш бахт келишидан далолат берармиш: қўлимга келиб қўнган қуш қудрат ва кўп сигирлар бойликни билдирар эмиш. Ҳақиқатан ҳам шундай бўлиб чиқди: мен Туғлуқ Темурга қўшилдим ва бундан кўп наф кўрдим.

Амир Ҳазагоннинг⁵⁷ набираси амир Ҳусайн Қобулдан келиб отасига қарашли ерларни мендап тортиб олмоқчи бўлди. Ўз пайтида мен унга кўп ёрдам ва инъомлар қилган бўлсам ҳам ва унинг синглиси менинг хотиним бўлса ҳам, яъни қариндош эқанлигимизга қарамасдан, у мени ўлдирмоқчи бўлди. У билан тинч яшаш мақсадида уни Балхга ҳоким қилдим. Лекин аксинча бўлиб чиқди: менга инсбатан душманлиқ қилишининг ўзинингина эмас, балки қувват тўплаб мен билан жанг қилмоқчи бўлди. Мен ҳам амир Ҳусайн билан жанг қилишга отландим. Жангга ҳозирлик кўраётиб бир туш кўрдим: амир Ҳусайн қумуш ликопчада менга қилич келтирди, лекин унинг тигига пашшалар ёпишиб ётган эди. Таъбирчиларнинг айтишича, менга Расулulloҳнинг авлоди имом Ҳусайн⁵⁸ мадад берар эмиш. Амир Ҳусайннинг давлати менга ўтиб, унинг ўзини енгиб, ҳалок қилар эмишман. Кейинчалик шу тушим тўла амалга ошди. Расулulloҳнинг авлоди менга мадад бергани учун унга шукроналар айтдим ва имом Ризонинг⁵⁹ муқаддас қабрини зиёрат қилдим.

Бир гал мен Самарқанддан чекинаётиб тушимда ўзимни йиғлаётган кўрдим: қора қарға келиб менинг елкамга

қўнди, ҳар тарафдан тумонат пашшалар келиб менга ёпишди. Мен пашшаларни ҳайдадим ва жуда похуш ҳолатда уйғондим. Худди шу вақт Тўкал Баҳодур миңг кишилиқ отлиқлари билан менга ҳужум қилди. Англадимки, уйқумдаги йиғим ва қора қарга бўлажак хавф-хатардан ва кўп пашшалар эса Тўкал Баҳодурнинг аскарлари бўлиб, мен уларни енгшим керак эди. Тушим ҳақиқатга айлапти: мен Тўкал Баҳодурнинг лашкари билан жанг қилдим ва уни тамомла тор-мор келтирдим.

Мен Балхга кетаётиб бир туш кўрдим: менга бир печа шишада шароблар келтирдилар. Лекин мен уларнинг бирини-бирига уриб синдиравердим. Қиличим эса занглаб ўтмасланган эди. Бу тушнинг таъбири ёмонлигини сездим. Шундай бўлдики, Шоҳ Мансур беш миңг кишилиқ суворийлари билан менга ҳужум қилди; лекин мен уни енгдим ва аскарларини пароканда қилиб тарқатиб юбордим, ҳатто уларнинг бир қисми Дашти Қипчоққа⁶⁰ қочди.

Бир кун Тўхтамишхон унга турли даврларда қилган яхшиликларини унутиб, тумонат лашкари билан келиб мен билан жанг қилмоқчи бўлди.⁶¹ Мен уни инсофга чақириб, мактуб ёздим ва ундан менга нисбатан ёмон ниятларидан воз кечишини ҳамда авваллари мен унга қилган яхшиликларини ёдлашини сўрадим ва шу билан бирга кўрнамаклиги учун ундан қаттиқ қасос олишимни ҳам эслатиб қўйдим. Шу пайт мен бир туш кўрдимки, унда менинг бошимга Шарқдан қуёш нури тушди, сўнгра сўниб, ғойиб бўлди. Таъбирчилар айтишича, Шарқдан келган қуёш нури ва унинг ғойиб бўлиши Тўхтамишхоннинг истилоси ва мен билан жангда унинг тўла мағлубиятига учрашини англатади. Ҳақиқатда ҳам шундай бўлиб чиқди.

Ундан кейин Ироққа юриш қилганимда, тушимда менинг олдимга кўнлаб арслонлар ва чаёнлар келди. Бир кун ўтиши билан шу мамлакат амирлари итоат пазҳор қилиб менинг ҳузуримга келдилар. Шундай қилиб, мен бутун Ироққа эга бўлдим.⁶²

Ҳиндистонга юришга⁶³ ҳозирланаётганимда тушимда меваларининг оғирлигидан эгилган дарахтларга тўла бир гўзал богда эмишман. Дарахтларда қушларининг кўп экан. Мен гурзи билан у инларнинг барчасини буздим. Таъбирчилар айтдиларки, тушим Ҳиндистонда эришадиган галабани билдиради. Туш тўғри бўлиб чиқди: мен Ҳиндистонни босиб олдим ва у ердаги кентларга талофат келтирдим.

Мен лашкарим билан Шомга юриш⁶⁴ қилгапимда Шом, Миср ва Истанбул қўшинлари менга қарши бир-лашдилар. Шундай қудратли султонларнинг уч баробар кўп қўшинларига қарши урушни менга амри-маҳол кўринди. Мен намоз ўқиб уйқуга ётдим. Тушимда баланд тоққа чиқаётган эмишман. Бошим узра қора булутлар тўпланиб, мени зулмат тумани ўз оғушига олди. Бироқ, кўп ўтмай қаттиқ ёмғир ёғиб, булут ва туманлар тарқалиб кетди. Таъбирчилар барча душманларим устидан тўла ғалабага эришишимни айтдилар.

Тоғ — бу Шомнинг пойтахти, булут ва туман — душманнинг аскарлари, ёмғир — сенинг аскарларинг, ёмғир ёғиб булут ва туманни тарқатганидек, сенинг аскарларинг душман аскарларига ёғилиб, уни енгадилар, дедилар улар. Бу тушим жуда тўғри чиқди: менинг аскарларим, даҳшатли душман аскарларини егиб, тарқатиб юбордилар.

Менинг лашкарим ҳали фақат юз минг кишидан иборат бўлган пайтда Рум шоҳи Қайсар тўрт юз минг кишилик қўшин билан менга ҳужум қилди. Мен ўзимни Расулуллоҳ ҳукмига топшириб намоз ўқидим-да, уйқуга кетдим. Тушимда бир саҳрода эмишман, атрофимда кўп одам бўлиб, узокдан бир ёғду кўринди. Мен шу ёғду узра интилдим. Кетаётиб йўлда уч тўп кулга қўзим тушди ва ўтиб кетдим; бир вақт мен олдинда кетаётган беш кишига етиб олдим. Ногоҳ қаттиқ бўрон кўтарилди; йўлда кетаётган беш кишидан бири бу бўрон Расулуллоҳ осмонга меърож қилаётганини билдиришини айтди. Мен яқинлашиб келдим ва бахтимга, Расулуллоҳга таъзим қилдим. Йўлда менга учраган беш кишининг бирида гурзи бор эди. Муҳаммаднинг амри билан мен у кишининг қўлидан қуролини олдим. Тушимда Расулуллоҳни кўриб, унинг иноятига муяссар бўлганимдан хурсанд бўлиб уйғондим. Шу кун тонгидаёқ Қайсар билан жапғин бошлаб, қўлимга оқ байроқни олиб, унинг бутун лашкарини саросимага солиб тарқатиб юбордим.

Мен жангда анча чарчадим ва ўзимни ҳийла носоғ сездим. Миямни ўлим ҳақидаги фикрлар чулғай бошлади; ўлсам, мендан кейин салтанатни ким бошқаради, ўғилларимдан қай бири валийаҳдликка лойиқроқ, деган ташвишлар қалбимни қамраб изтироб чектирарди. Лекин Расулуллоҳ мендан кейин етмиш авлодим подшоҳлик қилишини билдириб, мени хотиржам қилди. Тушимда мен улкан бир дарахтнинг тагида дам олаётган эмишман. У ўзининг йирик япроқлари билан мени қуёш нурлари-

дан беркитармиш; унинг шохлари орасида ҳар хил қушлар чирқиллашар ва ҳашаротлар ўрмалашармиш. Уларнинг ҳаммаси бу менга соябон бўлган дарахтнинг меваларидан баҳраманд эмиш. Мен ҳам унинг меваларидан татиб кўрдим. Лекин уларнинг айримлари ширин бўлиб, айримлари нордон эди. Уйқумда мен бир сирли овозни эшитдим, унинг индосига кўра, мен кўрган дарахт авлодларим эмиш. Ҳайратланиб уйғондим.

Таъбирчилар бундай таъбир бердилар:

— Дарахт — бу сенинг ўзинг, унинг шох ва барглари — сенинг авлодинг, унинг мевасини еган қуш ва ҳашаротлар эса неъматингдан баҳраманд бўлаётган халқлардир.

Бир кун ўз ташвишларим билан овора бўлиб, кўзим уйқуга кетди. Тушимда менинг атрофимни даҳшатли жинлар, тўнғизлар, бадбашара эркак ва аёллар, йиртқич ҳайвонлар ва қушлар ўраб турганмиш. Мен чўчиб уйғондим ва дарҳол пирим Зайнуддин Абу Бакр Тайободийга мактуб ёздим. Тезда шайхдан жавоб келди:

«Тушингда сенга кўринган даҳшатли махлуқлар — бу сен қилган ёмонликлардир, тезда тавба, тазарруъ қилиб гуноҳларингни юв».

Мен бу нуроний қариянинг айтганларига дарҳол амал қилдим. Шундан кейин кўп ўтмай аввалги даҳшатли тушимга бутунлай тескари туш кўрдим. Бу гал мен гўзал бир боғда дам олаётган эмишман; бу боғда рангбаранг ҳушбўй ҳидли гуллар, турли мевали дарахтлар бормиш, боғнинг ўртасидан серсув анҳор оқаркан, қаердандир эзгу мусиқа оҳанглари эшитиларди.

Шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайободийга бошқа мактуб йўлладим. У юборган жавобида яхши туш кўрганли ва менинг тавбам Аллоҳга манзур бўлиб, гуноҳимни кечирганини айтган эди. У яна ёзган эдики:

«Расулуллоҳ айтган эдиларки, ҳар бир кишининг елкасида бир шайтон туриб, у одамни ёмон ишларга ундаб, бошлаб туради деганлар; сен ёмон қилмишларингга тавба қилишинг билан ўз шайтонингдан устун келгансан. Ҳар бир мўмин ўз тавбаси ва яхши қилмишлари туфайли Аллоҳнинг мадади билан ўз шайтонининг кучини енгиб туриши керак».

Самарқанддан Хитойга юришга ҳозирлик кўриб турган кезимда бир туш кўрдим.⁶⁵³ Гўёки, мен баланд дарахтдан ерга тушибман, бошимда бир тоғора сув бор эди. Шу пайт отам амир Тарағай отнинг жilовини қўлимдан олиб, мени боғга олиб кирди, мени у ерда қолдириб ўзи

қаергадир ғойиб бўлди. Таъбирчиларнинг айтганига шонмадим ва ўзимни тамомила Аллоҳга топширдим.⁶⁵

Уша кезларда мен яна бир туш кўрдим: мен йиртқиш хайвонлар билан тўлиб ётган бир саҳрода адашганмишман; саҳродан ўтиб бир боғга кирдим. Боғда турли мевалар кўп ва мусиқа асбоблари ҳам бор эди. Боғда баланд тахт ва унинг ёнида баланд қўрғон буржи турарди, унинг тепасида қандайдир кишилар ўтирар эди. Улардан ҳар бирининг олдида дафтар бўлиб, улар бу дафтарларга қалам билан нималарнидир ёзардилар. Мен улардан нималарни ёзишгаётганини сўрадим, улар ўз жавобларида ҳар бир кишининг ҳаётида бўладиган нарсаларни ёзиб боришларини айтдилар. Мен қизиқиб, уларнинг қайси бири менинг келажак ҳаётимдаги ҳодисаларни ёзаётганини сўрадим,

Мен Форсини забт этганимда, Шероз⁶⁶ аҳли Шоҳ Мансурнинг қўллаши билан у ерга мен қўйган ноибимлекни тушимдан чўчиб уйғониб кетдим.^{65 а}

Мен бундан газабланиб, Шероз аҳлини қатли ом қилишни буюрдим.⁶⁷ Саййид Жамил ал-Қодир⁶⁸ менинг ҳузуримга келиб шерозликларни афв этишимни сўради, мен саййиднинг кафолатига аҳамият бермадим.

Кейинги кечасиёқ бир туш кўрдим: Расулulloҳ саллалллоҳу алайҳи ва саллам қаҳр билан менга деди:

— Темур! Сен менинг авлодимнинг кафолатини назарписанд қилмадинг ва Шероз аҳлини афв этмадинг, ахир сенинг ўзинг менинг кафолатимга муҳтож эмасмусан?

Мен Расулulloҳнинг қаҳрига учраганимдан қўрқиб уйғониб кетдим. Шу заҳотиёқ саййид Жамил ал-Қодирнинг ҳузурига бордим ва унинг илтимосини бажо келтирмаганимга афсусланиб, ундан узр сўрадим. Сўнгра мен Шероз аҳлини афв этиш билан қаноатланмай, уларга бош ҳадялар юбордим ва Маҳмуд Хожага Меҳрижон Қузақ⁶⁹ ўлкасини инъом этдим. Бундан буюш саййидларнинг айтганларини рад этмай тезда бажо келтириш кераклигини ва Расулulloҳ саллалллоҳу алайҳи васаллам авлодларига эҳтиром этмакликни яхши англадим, қалбимда пайғамбар авлодларига нисбатан янада жўшқинроқ меҳр уйғонди.

Мен пирим шайх Зайнуддин Абу Бакр Тайободийга мактуб ёзиб, шу кечинмаларимнинг ҳаммасини ва тушимни баён этдим. Ундан қуйидаги маънода жавоб олдим:

«Аллоҳ таоло сенинг мақсадларингнинг барчасини амалга оширсин. Расулulloҳ салли ала олиҳи ва асҳобиҳининг марҳамати ҳар бир кишига — хоҳ у шох бўлсин, хоҳ гадо бўлсин, барчасига кераклигини фарзандларинг-

га англат. Саййидларга нисбатан меҳр ва эҳтиром — бу дунёда ҳам, охиратда ҳам халос бўлишнинг аломатидир. Ҳар гал беш вақт намозни бошлашдан аввал саййидларга марҳаматингни билдир, зора сенинг намозинг Аллоҳга манзур бўлғай.

Агар сен шу айтганларимнинг ҳаммасига амал қилсанг охиратда Аллоҳ сени раҳмат этгай. Расулуллоҳнинг авлодларига кўпроқ ҳурмат ва эҳтиромингни изҳор эт».

Бунинг башоратларидан бири шулким, отам амир Тарагай деди: «Бир кун туш кўрдим. Менга бир шамшир бердиларким, анинг ярқирашидан олам мунаввар бўлди. Ул ҳол қўлимдан фаввора янглиғ сув ҳавога отилиб, ер узра қатра-қатра тушти. Таъбирчилар дедилар: «Сенинг паслиг хонадонин салтанат бўлғай. Ва сендин бирамр мавжуд бўлғайким, оламни шамшир бирла забт айлағай ва замона, тобелар ва халойиқ андин мушфиғ бўлғай». Андин сўнгра сен вужуд майдошига таширғ айладиғ».

Мен етти ёшга тўлганимда⁷⁰ мени мадрасага топширишди ва қўлимга сўзлар жадвалини тутқазишди; мен ўқий бошладим ва эришган муваффақиятларимдан гоят севинчга тўлдим.⁷¹

Мен тўққиз ёшга тўлганимда беш вақт намозни ўргандим ва мактабдаги барча ўқувчиларга бошлиқ бўлиб олдим. Мен қатнашган барча йиғинларда уламолар яқинига ўтиришга ҳаракат қилардим ва тиз чўкиб ўтирардим: катталарга нисбатан шундай ҳурмат бажо келтиришни ўзимга одат қилиб олдим.⁷²

Кўчада мен болалар билан ўйнардим. Болалар билан уруш-уруш ўйнаб, ўзимни амир этиб тайинлардим-да, ўйинни бошқарардим ва болаларнинг бир гуруҳини иккинчи гуруҳи билан уриштиришни машқ қилардим.⁷³

Ун икки ёшга тўлганимда болаларча ўйинлардан орланадиган бўлдим ва вақтимни ўзимга тенгқур ўспиринлар билан ўтказишга ҳаракат қилдим.

Етти ёшимдан етмиш ёшимгача бутун умр бўйи йўқсилларга инъом ва хайр-эҳсонлар қилдим. Бир марта кийган кийимини иккинчи марта киймас эдим, уни йўқсилларга ҳадя қилардим. Мен қудрат ва шуҳратга эришганимда болалигимдаги дўстларимнинг мавқеини кўтардим, улуғладим. Ҳар куни бир қўйни камбағаллар учун сўйдирардим; уни етти нимта қилиб аҳволи энг ночорларга улаштирардим.

Мен ўн тўрт ёшга тўлганимда бир бола билан дўст бўлдим, унинг эса Муллача исмли бадхулқ бир оғайнисен

бор эди. Кунлардан бир кун ўша Муллача ҳалиги мен билан дўст бўлган болага: Мен сендан бир ...ни сўрайман деди. Бола — мендан фақат ўпишни сўра, деб жавоб берди.

Шунда Муллача айтди:

— Эй, сени ўпишдан менга фойда бормиди?

Шу воқеадан сўнг мен бундай бадхушқ болалар билан дўстлашмайдиган бўлдим.⁷⁵

Ўн беш ёшга тўлганимда от миниб овчилик қилишни жуда севиб қолдим ва бу ишда маҳоратим камолатига етди.

Бир куни дарё бўйида дам олиб ўтирган эдим. Қўлида тиркаш эгар камарини ушлаган бир турк сувга яқинлашиб келди. Бир оз ўтгандан сўнг бир нотаниш чўри ҳам сув олгани шу ерга келди. Турк аёлни кўриши билан унга ташланиб, зўрламоқчи бўлди. Аёлнинг қичқиригини эшитиб, унинг бир қариндоши югуриб келиб уни туркдан ҳимоя қилмоқчи бўлди. Лекин турк кучлик экан, бу халоскорни эгар камари билан боғлаб қўйди, аёлни эса ўз камари билан боғлаб менинг кўз ўнгимда зўрлаб, разил мақсадини амалга оширди.

Мен бу томошага аввалига кулдим, сўнг мулоҳаза қилиб бутун дунёдаги шундай тойифа разил зolimларнинг илдизини қуритишга қарор қилдим.⁷⁶

Ўн олти ёшга тўлдим. Отам амир Тарағай мени масжидга олиб келди ва ота-боболаримдан қолган одат бўйича аскарларга бошчилик қилиш ҳуқуқи шу кундан менга ўтишини эълон қилди.⁷⁷ Лекин мен шу ёшимданоқ дунё илон ва чаёплар билан тўла бир олтин сапдуқ эканлигини англадим, шу сабабли менда тилло ва мансабга нисбатан нафрат туғилди ва мен масжидда қолиб ўша ерда яшадим.

Бир куни отам амир Тарағай менга деди:

Мен айтадиган мапа бу ўнгитларимни ёдингда тут:

Биринчи. Ўз аждодларингни ҳурмат билан ёд эт ва унутма.⁷⁸ Билгилки, сен Темур — Тарағайнинг ўғли, Тарағай — амир Баргулнинг ўғли, Баргул — амир Илингизнинг ўғли; Илингиз — Баҳодурнинг ўғли; Баҳодур — Анжал Нўйоннинг ўғли; Анжал нўйон — Сўюнчининг ўғли; Сўюнчи — Эрдамчи Барлоснинг ўғли; Эрдамчи Барлос — Қочули Баҳодурнинг ўғли; Қочули Баҳодур — Туманохоннинг ўғли; Туманохон Яфас ўғлининг авлоди эди. Яфас — Нух пайгамбарнинг ўғли.

Бизнинг аждодларимиздан биринчи бўлиб Қоражар пўйон Аллоҳга тоат-ибодат қилди: у дунё ва охираат тўғрисида фикр юритганидан кейин ислом ҳақлигига ишонди ва қариндошлари билан бирга исломни тан олди. У Аллоҳни подшоҳ, Расулulloҳни — унинг вазири экаплигини ва чорёр халифаларни тан олди.

Иккинчи. Темур, сенга васиятим шуки, ота-боболарингдек шариат бўйича иш тут.

Расулulloҳнинг авлодларини ҳурмат ва эҳтиром қил, сенга тобеъ халққа раҳмдил ва меҳрибон бўл.

Учинчи. Ёдингда бўлсунким, барчамиз ҳам Аллоҳнинг бандаларимиз, унинг амри билан бу кўк остида юрибмиз. Шунинг учун Аллоҳнинг сенга юборган неъматларига шукрона эт; унинг марҳаматига шукр қилиб, номини доим тилга олиб такрорла, унинг ягоналигига эътиқод қил, амрига итоат эт ва мамнуъ нарсаларга қўл ура кўрма.

Тўртинчи. Қариндош-уруғчиликни узма, бировга ёмплик қилма. Ҳар бир махлуққа раҳмдил бўл».

Отамнинг бу доно насиҳатларини яхшилаб тинглаб олдим ва умр бўйи уларга амал қилишга қарор қилдим.⁷⁹

Мен ўп етти ёшга тўлдим. Отам амир Тарагай ўзи билан овора бўлиб қолди. Шунда мен отамнинг барча йилқи ва молларини тўпладим; қўйларни юз-юсталаб ажратдим. Қўчқорларини совлиқларидан ажратдим. Отамнинг ҳар ўн қулига бирини бошлиқ қилиб қўйдим.

Сўнгра Ҳазрат амир Кулолнинг⁸⁰ ҳузурига бордим. Унинг олдига келиб амирнинг уйдаги обрўли одамлар орасида ўтирдим. Амир Кулол дарҳол менга пигоҳ ташлаб, ёнида ўтирганларга, гарчад мен кўринишдан бечораҳол ва подонга ўхшасам ҳам аслида жуда бадавлат экаплигимни айтди. Амир бошини эгиб бир муддат жим қолди. Сўнг бошини кўтарди-да, олдидаги пон ва ҳолвалардан еттита пон билан бир қисм ҳолвани менга бериб деди:

— Мапа шу еттита понни егин, шунда сен ернинг етти иқлимига, бутун дунёга ҳоким бўласан.

Мен бу сўзлардан ҳайратландим, ўтирганлар ҳам ҳайрон бўлишди.

Амир Кулолдан олган еттита понни отам амир Тарагайга юбордим, лекин у понларни олмасдан ўзимга қайтариб юборди ва Амир Кулол — авлиё, унинг айтганлари албатта амалга ошади, деди.

Мен понларни эҳтиёт қилдим; бу менга Аллоҳ ато этган баракотининг бошланиши эди.

Бир кун отам амир Тарагай амир Кулолнинг олдига борган эди, у отамга дебди:

— Аллоҳ сенга Темурдек ўғил бергани билан сени муборақбод этамиз.

Кейин у отамга бир ҳовуч бугдой билан майиз берибди. Отам уларни санаса ҳаммаси уч юз етмиш дона экан. Амир отамга дебди:

— Ана шу сон сенинг авлодларингнинг сонини билдиради.

Авлиё амир Кулол отамга берган донларни ҳам беркитиб қўйдим: менинг бойлигим орта борди. Шу воқеаларнинг ҳаммасини онамга айтдим. Онам Аллоҳга шукур этиб, ўзи амир Кулолнинг олдига борди. У онамга айтибди:

— Эй хотун! Сенинг ўғлунг дунёга ҳоким бўладур, уч юз етмиш авлоди қудратли бўладур, шундан етмиши подшоҳлик қиладур. Агар у Расулуллоҳ шариати бирла иш тутса ва унинг руҳини озурда қилмаса, подшоҳлар кўпроқ бўлиши ҳам мумкин.

Онам қайтиб келганидан сўнг авлиё амир Кулолдан эшитган барча нарсаларини менга айтиб берди, мен ҳам умр бўйи шариатнинг барча шартларини қатъий бажаришга қарор қилдим.

Мен ўн саккиз ёшга тўлдим. Шунда куч-қувватим тўлишиб овни севиб қолдим.

Бир кун ов пайтида отда кийик қувиб кетаётган эдим. Шу пайт олдимдан эни беш газ ва чуқурлиги тўрт газ келадиган жарлик чиқиб қолди. Мен отимни тўхтата олмадим, у бор кучи билан сакраб эди, нариги қиргоққа фақат олдинги оёқлари билан илиниб, орқа оёқлари билан етолмади. Мен дарҳол сакраб нариги қиргоққа чиқиб олдим, от эса жарликка тушиб кетди. Шерикларим мен қутилганим учун Аллоҳга шукур этдилар. Уларнинг ҳеч бири жардан сакраб ўтолмас эди. Шунда улар турган тарафга анча жойдан айланиб ўтишимга тўғри келди ва у тарафда бошқа отга миниб олдим⁸¹.

Биз йўлда давом этиб кетаётган эдик, тўсатдан кучли ёмғир ёға бошлади ва у тезда қорга айланиб, паға-паға қор ерга туша бошлади. Кейин у совуқ қор бўронига айланди. Биз йўлдан адашдик ва омон-эсон уйга етишимиздан умидимизни узиб, ўлимга ҳозирлик кўра бошладик. Бироқ, тез орада узоқда қандайдир қора шарпаларни кўзимиз илғади. Шерикларим буни қора тепаликлар деб ўйладилар, мен эсам дарров отимни қамчилаб саккиз ча-

қиримча ерни босиб ўтдим ва ўша қорайиб кўринган нарсаларга етиб олдим. Келиб қарасам, чирог ёнаётган бўлиб, қамишдан ясалган ўтовни кўрдим, ичига кириб қор бўропидан сақландим.

Кейинчалик, амир бўлганимда сўнг ўша ўтовнинг эгаси мени ҳаётимни сақлагани учун унинг бутун уруглари билан хирож тўлашдан озод қилдим ва унга катта ниямлар қилдим.

Мен ўн тўққиз ёшга тўлганимда оғир касал бўлиб қолдим. Менга ҳар қандай муолажа қилдилар, лекин ҳеч ёрдам бермади: етти кечаю кундуз ҳеч нарса емадим ҳам, ичмадим ҳам ва иссиғим ошиб ётдим. Шу пайт мени ўраб турганлар қўлимда бармоқларим орасида очилган ярани кўриб қолдилар. Мени тезда ўлиб қолади деб ўйлаб ҳамма йиғлади, ўзим ҳам йиғладим. Лекин тез орада ишта ҳам очилиб, тузала бошладим.

Бир кун отам амир Тарагайнинг хонасида Қуръоннинг «Таборақ»⁸² сурасини ўқиб ўтирган эдим, тўсатдан олдимда сочлари узун бир саййид пайдо бўлди ва менга «буюк ҳоким бўласан» деб айтди. Мен дарров бу кўрганимни отамга айтдим.

Отам мунажжимлардан тақдирим қандай бўлишини айтиб беришни сўради. Улар мен дунёда мислсиз қудратли ҳоким бўлишимни айтдилар. Шундай буюк келажак мени кутаётганини эшитиб, ниҳоят қувондим ва йўқсилларга кўплаб садақа қилдим.

Ингирма ёшга тўлганимда от минини севиб қолдим; тенгдошларим билан тез-тез уруш машқларини ўтказиб турдим: бунда уларни икки гуруҳга бўлиб, бирини иккинчиси билан жанг қилдиришни машқ қилдим.

Бир кун отам амир Тарагай менга аждодларимизнинг тарихини айтиб берди.

«Бизнинг аждодимиз Абул Турк Яфаснинг ўғли, Нухнинг набираси ва туркларнинг буюк хони эрди. Унинг бешинчи ўғли Улижахон ҳам хон эрди; унинг икки эгизак ўғли туғилди. Уларнинг бирини Тотор, иккинчисини Мўғул деб атади. Уларнинг иккиси ҳам хон бўлди, лекин кибр уларни ислом тариқатидан куфр водийсига олиб кетди.

Тотордан саккиз ўғил, Мўғулдан эса тўққиз ўғил туғилди, улар турли қабилаларга асос солдилар. Тоторнинг авлодлари саккиз уруғ, Мўғулнинг авлодлари тўққиз уруғ Турон чўлларида токи Тумана хон бўлгунича доим қирғип жанглар қилиб турдилар. У имонли эди. У икки эгизак ўғил кўрди: Қочули Баҳодур ва Қобилхон. Қочу-

ли Баҳодур болалигида бир туш кўради: Қобилхоннинг авлодларининг бирида ёрқин юлдуз кўриниб, у Қуёш каби осмонга кўтарилибди ва ўз нурлари билан бутун дунёни ёритибди. Қочули Баҳодур отаси Туманхонга бу тушини айтган экан, таъбирчилар уни бундай талқин қилибди; Қобилхоннинг учинчи авлодида оламгир, яъни бутун дунёни забт этаоладиган буюк жаҳонгир туғилади, депти.

Шу муносабат билан ака-укалар катта тўй бериб, уларнинг авлодлари тинч-тотув яшаши ҳақида қасамёд қилибдилар. Ҳокимиятни улар бундай тақсимлашибди: Қобилхоннинг авлодлари ҳокимлик қилади, Қочули Баҳодурнинг авлодлари амирларнинг бошлиғи бўлади. Бу битимни пўлат тахтага ёзиб хазинага беркитиб қўйишибди.

Бурҳон Баҳодурнинг ўғли, Қобилхоннинг набираси Кимсагу Баҳодур ўғил кўрди; Қобилхоннинг эвараси қўли қонга беланиб туғилди. Уни Темучин хон деб атадилар. Узоқ жанглар ва мислсиз галабалардан сўнг Темучин хон қирқ ёшида бутун Туроннинг ҳокими бўлиб олди. Бир кун Темучин хоннинг олдига бир девопа келиб, Темучиннинг келажаги ҳақида Аллоҳдан бир ваҳий келганлигини айтиб дейди:

— Аллоҳдан менга ваҳий келдики, у бутун дунёда ҳокимликни Темучин хонга топширди, шунинг учун энди мен сенга Чингизхон, яъни хонлар хони деган исм берман.

Чингизхон дунёни забт этиш учун урушларни бошлаб юборди ва кўплаб шаҳар ва қишлоқларни вайрон қилди, кўплаб одамларни қириб юборди.

Чингизхон ўзининг Мовароуннаҳрдаги муовини этиб ўғли Чигатойхонни ва аскарларининг бошлиғи қилиб менинг аждодим Қоражар нўйонни қўйди.

Қоражар нўйон Сўюнчининг ўғли эди;

Сўюнчи Барлоснинг ўғли эди;

Барлос Қочули Баҳодурнинг ўғли эди.

Чингизхон хазинадан пўлат тахтага ўйилган битимни олиб Қоражар нўйонга берди, унга Чигатойнинг қизини ҳам хотинликка берди ва уни ўз иписи деб атади. Чигатойхон ўз ўғлини Анжал нўйон деб атади.

Қоражар нўйон мусулмон бўлмай чуқур жаҳолатда эди ва ҳар бир кишининг ўз илоҳи бўлишига топинарди. (Аллоҳ бизни бундай адашув гафлатидан ўзинг асра!) Бироқ, у ҳар бир кишидан илоҳий масалалар ҳақида суриштираверар эди.

Куплардан бир кун у бир олим саййид билан сўзлашади: у ҳазрат унга: Аллоҳ — биргина ва абадийдир деб

айтди ва бунга далиллар келтирди. Қоражар нўйон бу сўзларнинг маъноси ҳақида ўйлашиб қолди, унинг қалби аста-секин имон ва диёнат нури билан ёриша бошлади ва ниҳоят калимаи имон: «Ло илаҳа илло Аллоҳу Муҳаммадун Расулуллоҳ» ни айтди; у Аллоҳ, Расулуллоҳ, чорёр халифалари, пайгамбарнинг саҳобаларини тан олди, шариат амрига риоя қилди ва халқини исломга ўтишга ундади. Шунда унинг улусида ғала-ғовур бошланди. Амир Баргул беги аскарларини босиб туролмади, ҳокимиятининг тинчлигини сақлай олмади ва ўз хоҳиши билан бекликдан воз кечиб Барлосга бўйсунди. Барлос ўз табиати бўйича сахий бўлиб, халққа инъомлар қилди. Барлос ўлганидан сўнг мен, амир Тарағай унда қолган ҳокимликни ўз қўлимга олдим.

Шу пайт Эрондан Мовароуннаҳрга бир мунажжим келиб уламоларнинг олдида, сайёраларнинг жойлашишига асосланиб, 735⁸³ йили бир бола туғилажagini ва у кейинчалик буюк жанглар қилиб исломни улуғлашиши айтди. Ушанда бу кароматни эшитганимдан сўнг йигирдагиларга улар Чигатой улусини улуғлаш учун Аллоҳ менга ўғил беришини тилаб дуо қилишларини сўрадим. Шундан кейин ўғлим, сен туғилдинг».

Отам амир Тарағайдан шу каромат ҳақидаги ҳикояни эшитгандан сўнг буюк ҳоким бўлишимга ишондим ва ўз табиатимда буюклик аломатларини сеза бошладим: саййидлар, уламолар ва шайхлар менинг буюкликка етишим сабилида Аллоҳга дуо қилсинлар деб уларга кўп ҳадялар қилиб турдим.

Бир кун мен амир Қуллолга садақа қиламан деб йигирма қўйни олиб йўлга чиқдим. Лекин йўлда қаттиқ жала қуйиб қолди, мен ҳамма қўйларни йўлда ташлашга мажбур бўлдим ва йўлнинг давомига бир ўзим кетдим. Мен амир Қуллолнинг ҳузурига икки кундан кейин етдим; лекин, во ажабо, қўйларимни авлиё амир Қуллолнинг уйида кўрдим. Бу мўъжиза учун Аллоҳга шукур этдим. Амир Қуллол менга қараб:

— Бу турк Аллоҳнинг бутун ерларига ҳоким бўлади, деди.

Бу сўзларидан сўнг шайх Қуллол намоз ўқиди, кейин яна мени буюк ҳоким бўлишимга ишонтира бошлади ва бутун кучимни дунёда исломни тарқатишга сарфлашимни сўради. Шундан сўнг шатранж ўйини ва бошқа вақт хушликлардан бутунлай воз кечдим. Менга тобе одамларга ҳеч зулм қилмасликка ҳаркат қилдим. Мен тарафимдан бировга етказилган бирор нохушликлардан қалбим изти-

роб чекарди. Шунинг учун бировга зарар етказмасликка ва ҳаммага яхшилик қилишга интилдим.

Мен йигирма бир ёшга тўлдим. Мен камолот ёшига етдим ва ўзимни етук йигит деб сездим.

Ўша йили еттига карралик бўлиб⁸⁴, отам амир Тарагайнинг ҳамда унинг ҳукмидаги одамларнинг барчасида экинлар мўл ҳосил берди, қорамоллар ҳам кўп туғди. Мен ўз хўжалигимни тартибга солишга киришдим. Ҳар ўн хизматкор орасидан каттасини ажратдим, ҳар йигирма бош йилқини бир тўдага ва ҳар ўн тўдани битта хизматкорга топширдим. Ҳар ўнта туя билан мингта қўйга қараб туриш учун ҳам бир хизматкорни ажратдим. Бутун мулкимни бошқариб боришни эса алоҳида ишончга сазовор хизматкорга топширдим.

Шу хўжалик юмушлари билан боғлиқ тапшивлар натижасида қаттиқ бетоб бўлиб қолдим. Бир самарқандлик табиб менга анор сувини ичишни буюрди. Бу сувни ичиб мен ҳушимдан кетдим. Уйимдагилар касалимдан қаттиқ хафа бўлдилар ва кўп йиғладилар. Бир туркистонлик табиб қонимни ташқарига чиқарганидан сўнг мени тузатди. Бундан сўнг мен йўқсилларга кўп от ва қўйлар инъом бердим; Расулulloҳнинг руҳи учун юз бош туя қурбон қилдим, бундан ташқари чорёр халифалар руҳи учун яна кўп туялар сўйдирдим. Аллоҳнинг марҳамати билан тез орада бутунлай тузалдим.

Шу йили амир Қирон Султон ибн Савр Ўғлон истило қилиб, Чиғатой улусига кўп талафот етказди: ҳамма одамлар — бой ҳам, камбағал ҳам Аллоҳдан унга ўлим тилаб дуойибад қилди. Мен Қиронни жазолаш мақсадида аскар тўплашга киришдим. Бироқ, саҳийлик билан ҳадялар қилсам ҳам тарафдорларим кўп йиғилмади, шунинг учун бу ишни кейинроққа қолдирдим. Чиғатой амирларининг бошлиғи амир Қазাগон Зағи водийсида Қирон билан жанг қилди. Ҳеч кутилмаганда одил амир Қазাগон золим Қирон томонидан енгилди ва у Чиғатой улусига янада қаттиқроқ зулм қила бошлади. Ўша йили келган қаттиқ совуқ кишиларнинг кулфатини янада оширди. Бунинг устига устак уй-рўзгорда керак бўладиган нарсалар кўп қимматлашиб кетди. Ниҳоят, амир Қазাগон яна кўпроқ аскар тўплаб золим Қиронни жангда енгиб, уни асир қилди ва Қирондан талофат кўрган халққа ҳадялар инъом қилди.

Мен бир ўзим Мовароуннаҳрнинг ҳокими бўлишни истардим, лекин амир Қазাগон ўз халқининг раҳмдил ва

одил ҳокими эди, шунинг учун мен қўзғолон кўтаришдан ўзимни тийдим.

Йигирма икки ёшга тўлганимда Ҳожи Барлос билан иттифоқлашиб, амир Қазағонга қарши қўзғолон кўтаришга қарор қилдим. Мен билан мадрасада бирга ўқиган ёш йиғитлардан қирқ кишини тўплаб маслаҳатлашдим ва Арафот тоғида* аскар тўпламоқчилигимни айтдим. Лекин шу пайт онам қазо қилиб қолди ва мен таъзия маросимлари билан овора бўлдим. Тез орада отам амир Тарагай Жақўй Барлоснинг⁸⁶ қизи билан мени унаштириб қўйди.

Бир куни мен улусдагиларнинг маслаҳати билан амир Қазағоннинг мажлисига бордим, чунки отам қариб, улус билан муомала қилишга ожиз эди. Унинг ўрнига амир Қазағон билан суҳбат қилдим: сўзларим таъбига мос тушди ва у мен билан узоқ гаплашди, сўнг тўсатдан менга ўз набирасини никоҳлаб берди⁸⁷. Бундай шарафдан мен қаттиқ ҳаяжонландим. Амир Қазағон менга кўп парсалар ва қорамол ҳаля қилди. Лекин амир Қазағон салтанат ишларида ношуд эди: истасам осонлик билан ундан улусни тортиб олардим. Лекин туз ҳақини мулоҳаза қилиб, сабр тариқини сулук айлаб, чидам йўлини барқарор эттим.

Мен йигирма уч ёшга тўлдим. Бир куни ов қилаётганимда қаттиқ ёмғир қуйиб қолди ва йўлда адашдим. Узоқда бир тепалик кўринди, отимни ўша тарафга буриб, орадаги йўлни тез босиб ўтишга уриндим. Тепаликнинг атрофида қамиш ўтовлар турарди, уларнинг бирига қариб совуқдан сақландим. Ўтов эгалари жуда хушмуомала эдилар, жуда яхши муносабатда бўлдилар. Мен уларга бутун ҳаётимни сўйлаб бердим; улар мендан пайғамбарга «Салл Аллоҳу алайҳи ва саллам» деб қайта айтишимни сўрадилар: бу содда одамлар ҳар қандай мақсадга эришиш учун шунинг ўзини айтиш ҳам кифоя деб ўйлардилар. Ундан ташқари улар менга яна ушбуларни ҳам айтдилар.

— Келажак пардасининг ортидан, амир, сенга мадад кутиляпти! Пайғамбар оиласи сенинг тарафдоринг; унинг ноибларидан бири сенинг ёрдамчинг ва йўлдошинг бўлади, у киши қимлигини сен фақат ўлимнинг олдидан биласан.

Бу сўзлар мендаги ҳар қандай иккиланиш ва ғамгин-

---

* Қашқадарё воҳасидаги бу тоғ ҳақида маълумотга эга эмас-
миз.

ликни кўтарди, руҳим кўтарилиб, Хуросонга ҳуфиёна бо-риш фикримдан қайтдим ва тўғридап-тўғри Хиротга⁸⁸ йўл олдим.

Кетишимдан аввал амир Ҳусайндап мана бу қабилда-ги хатни олдим:

«Аскаримдаги беклар мени ўлдиришга ва бутун ҳо-кимликни амир Бақирга топширишга келишибдилар: сен тезда келасан деб ишонаман. Сен билан қўшилгандан сўнг, балки амир Қазағоннинг ҳузурига бориб, унинг ша-рофатига муяссар бўлгаймиз».

Мен охирламасдан дарҳол йиғитларимни ҳозирлаб, ўша куннинг кечки пайтиёқ Хиротга равона бўлдим. Амир Ҳусайн аскарлари билан шаҳар четига чиқиб, мен билан жанг қилмоқчидек ҳаракатлар қилди: ҳар ҳолда унинг бирор фитна ва мақкорлик қилиши мумкинлигини унут-маслигим керак эди⁸⁹. Шунинг учун ҳар эҳтимолга қарши мен ҳам жанг тараддудида бўлиб турдим. Шунда унинг бир ўзи олдинга менга аталган катта ҳадялар билан чиқ-ди; биз у билан отлик учрашдик.

Кейин амир Ҳусайн билан иккимиз амир Қазағоннинг ҳузурига бордик. У бизнинг келаётганимизни эшитиб, қаршимизга ўғли Абдуллоҳни чиқарди. Амир Қазағон-нинг олдига бой ҳадялар билан амир Ҳусайнни чиқардим. Амир Қазағон амир Ҳусайнни қучиб, дуолар бирла унга: — Юзинг оқ бўлсун! — дея ўз ўтоғида яшашга таклиф этди.

Бирор муддат ўтиши билан амир Ҳусайннинг аскарла-ридаги улус амирлари унинг молу жавоҳирига тамаъ кў-зи бирла ҳаддин зиёда боқдилар. Ул ғариб эрса кўп хало-йиқни мол бирла хушпуд қилмоқдин ожиз келди*. Ул халойиқ амир Ҳусайндан ҳеч нарса ололмасликларини билганларидан кейин унинг ўзини ўлдирмоқчи бўлдилар. Бахтига, Ҳусайн бундан хабардор бўлиб, мендан ёрдам сўради. Мен амир Ҳусайндан хавфни бартараф қилиш ва унинг ҳаётини сақлаш йўлида кўп саъй ҳаракатлар қил-дим. Бир кун биз амир Ҳусайн билан икковлон ов қил-макка руҳсат олиб чиқдик: амир Қазағон ҳам ўзига энг яқин кишилардан ўн киши билан бизга келиб қўшилди. Қазағон бизга нисбатан серилтифот бўлиб, ўз муомаласи билан қалбимизда илиқ туйғу уйғотди. Амир Ҳусайн ёни-даги катта бир лаълини амир Қазағонга тортиқ қилди ва бу билан уни ҳушвақт қилди.

Қазағон шу ерда қолди, биз эса амир Ҳусайн иккимиз

* Бу ерда Темур Ҳусайннинг ҳасислигини мазаҳ қилаяпти.

Қазагон билан хайрлашиб, бирор сўқмоги йўқ чўлга қараб кетдик. Анча юргандан сўнг Мурғоб дарёсининг⁹⁰ бўйига етдик. Шу ерда Ҳиротдан бир хунук хабар олдик, амир Бақир биз йўқлигимиздан фойдаланиб, Ҳиротнинг аҳолисини ўз тарафига оғдирибди ва ҳокимиятни ўз қўлига олибди. Ҳусайн мендан бу ҳолда қандай иш тутиш ҳақида маслаҳат сўради. Фикримча, иккимиз Ҳиротга ҳужум қилишимиз кераклигини айтдим; агар иш муваффақиятли тугаса мақсадимизга эришамиз; мабодо муваффақиятсиз бўлса, у ҳолда жасоратимизнинг ўзи ҳам мақтовга лойиқлигини айтдим.

Амир Ҳусайнга маслаҳатим ёқди. Шунда мен Қуръонга кўра қуръа ташладим; Қуръон ишимиз муваффақиятли тугашини кўрсатди. Бундан руҳланиб, мақсадимиз йўлда янада қаттиқроқ ҳаракат қилдик. Амир Ҳусайн, агар иш муваффақият билан тугаса, Хуросон ҳокимлигини мен билан бўлишишга ваъда берди.

Мен уч юзта энг дуруст отлиқ йигитларимни олиб, у билан Ҳирот тарафига кетдим. Биз шаҳарга яқинлашиб келсак, унинг дарвозаси бутунлай очиқ эди.

Бу ажабланарли ҳолдан амир Ҳусайн чўчиди чамаси: дарвоза очиқ экан, демак, душман шу қадар кучлики, у бизни назар-писанд қилмай баҳодирларимизнинг келиши олдидан дарвозани ёпиб қўйишни лозим ҳам кўрмаган, — деб ўйлади. Мен амир Ҳусайнни тинчлантириб далда бердим, ўзим эсам йигитларим билан отни қамчилаб шаҳар тарафига югурдим. Амир Ҳусайн аскарлари билан шаҳар ўртасига шошилди, мен, ҳар аҳтимолга, душман ташқаридан ҳужум қилиб қолса, уни дафъ этиш ва шаҳарга кирган аскарларни қўриқлаш учун дарвоза олдида турдим.

Шу пайт амир Ҳусайн Бақирнинг қароргоҳига бориб, уни уйқуда кўрди ва шу ҳолида уни асир қилди. Ҳирот устидан ҳукмронлик яна амир Ҳусайн қўлига ўтди.

Амир Ҳусайн чопар орқали мени шаҳарга киришга таклиф этди. Бақирнинг аскарлари уларнинг амирининг ҳоли не кечганидан хабардор бўлганидан сўнг амир Ҳусайнга ҳужум қилмоқчи бўлдилар: бироқ менинг баҳодирларимнинг пайдо бўлганлиги уларни дарҳол амир Ҳусайнга бўйсунушга мажбур этди.

Амир Ҳусайн менинг ёрдамим туфайли Ҳиротга эга бўлди, лекин у Ҳирот ҳокимлигини мен билан бўлашиш ҳақидаги ваъдасини бажо келтириш ҳақида ўйламас ҳам эди. Бундай ноинсофликдан ғазабланиб — мен ҳали унинг феъл-атворини билмас эдим — аввалига уни бир жазоламоқчи бўлдим: шаҳардан ҳайдаб юбориб, Ҳиротни қўлга

олмоқчи эдим. Лекин йигитларим бунга кўнмади. Нонлож мақсадимдан воз кечишга мажбур бўлдим. Ана шу пайт мен «Мингта ёмон ҳамроҳдан битта яхши ҳамроҳ афзал» деган мақолда жуда чуқур маъно борлигини англадим.

Мен амир Ҳусайндан ажралдим ва ортга амир Қазагон ҳузурига қайтдим.

Амир Қазагон ҳузурига келганимдан у гоът хурсанд бўлди. Шу пайт Қазагонга тобе улус амирлари унга қарши кўтарилмоқчи бўлдилар; қўзғолончиларнинг бошлиғи Доишмандча Ўғлон номли бир шахс эди. Мен бу ҳақда амир Қазагонга айтдим ва унга бир маслаҳат бердим: Доишмандча Ўғлон номидан ҳар тарафга хатлар ва ҳадялар юборсин, сўнг итоат этганларни мукофотласин, қўзғолончиларни эса қаттиқ жазолансин, дедим.

Йигирма тўрт ёшга тўлдим. 759 йили⁹¹ ҳарбий санъатни ўргана бошладим ва ҳокимиятни қўлга олмоқчи бўлдим. Амир Қазагонга қарши фитна уюштирган кишилар мен билан яқинлашди, улар Қазагонни ўлдириш учун қулай фурсат кутардилар. Улар Доишмандча Ўғлон билан келишиб ҳокимиятни қўлга олиш учун уларга қўшилишимни сўрадилар. Мен оғизда улар билан келишдим, лекин мақсадни амалга оширишдан бир оз тўхтаб туришни маслаҳат бердим; ўзим эсам бу тарафдан амир Қазагонни унга келаётган хавф ҳақида огоҳлантириб қўйдим. Фитначилар бундан воқиф бўлиб, амир Қазагонга ўйлаб қўйган суиқасдлари ҳақида чин юракдан афсус этиб хат ёздилар. Амир Қазагон менга ишониб фитначиларнинг арзини хайрихоҳлик билан қабул этди.

Бир кун кечки пайт амир Қазагон мени ўз ҳузурига таклиф этди, унинг олдига кирсам ўша фитначиларнинг барчаси у ерда ўтирибди: уларнинг кийимларининг остида дубулгалари борлигини сезиб қолдим ва дарҳол бунини Қазагонга билдирдим. У, булар унинг ҳаётига суиқасд қилиш учун йигилганликларига ишонди-да, дарҳол соғлиғи яхши эмаслигига шама қилиб меҳмонларни қўйиб юборди. Кейин бу ҳолда нима қилиш кераклиги ҳақида мендан маслаҳат сўради. Мен ўша норозиларнинг барчасига бой ҳадялар беришни маслаҳат бердим; амир Қазагон маслаҳатимни маъқул топди ва уларга кўп моллар ҳадя қилди. Фитначилар амирнинг ҳадяларини ўзаро бўлашиш пайтида бир-бирлари билан жанжаллашиб қолдилар ва шу тариқа фитна ўз-ўзидан бузилди. Амир мендан жуда миннатдор бўлди ва кўрсатган яхшичилигим учун менга Шибиргон⁹² шахрини инъом этди.

Уша кезлари мен йигирма беш ёшга тўлдим, бу 760 йил эди.

Амир Қазагон Хоразмни босиб олмоқчи бўлди ва бу мушкул ишни у менга топширди. Мен ўйлаб кўриб тушундимки, аввал душманга қарши бошқа кимнидир юборган қулай, кейин ишнинг охирида ўзим бориб Хоразмни бутунлай босиб оламан. Уша пайтлар амир Қазагонга энг яқин киши амир Хусрав Баёнқули⁹³ эди. Мен у билан гаплашиб олиб, уни амир Қазагонга қуйидаги сўзларимни етказиб тушунтиришга кўндирдим: Хоразмни эгаллаш — аслида ўзи қийин иш эмас, шунинг учун бу ишни амир ўз ўғли Абдуллоҳга топширса яхши бўларди, у Хоразмни осонгина босиб олиб, катта шуҳрат қозонади; агарда бу ишга мен юборилсам бутун Хоразм устидан га-лаба шуҳрати ёлғиз менга муяссар бўлиб, у бундан маҳрум бўлади.

Хусрав Баёнқули амир Қазагонга мен айтганларимнинг барчасини бориб етказди: амир Хоразмга Абдуллоҳ бошчилигида қўшин юборишга кўнди.

Хоразм аҳли шаҳарни истеҳком билан ўрадилар ва бу истеҳкомлар ҳимоясида шаҳар қалъасидан ташқарига чиқиб душман билан олишдилар; Абдуллоҳнинг қўшинини енгиб, уни шаҳардан улоқтириб ташладилар. Абдуллоҳ енгилгани ҳақида отасига хабар қилди. Амир Қазагон бу воқеани эшитиб, менга мурожаат айлаб, Хоразмга юришни менга топширишни аввалдан ҳам ўйлаб юрганлигини айтди ва дарҳол бу буйруқни бажаришимни талаб қилди. Менинг сир сақлаган айни муддаом энди амалга ошди.

Мен катта лашкар билан Хоразмга юриш қилдим ва у ерда чеккан мағлубиятидан Абдуллоҳнинг аҳволи жуда ноқорлигини кўрдим. Менинг яқинлашиб келишим билан Хоразм аҳолиси чекиниб шаҳар қўрғонига беркидилар. Мен дарҳол шаҳар аёнларининг барчасига ҳуфиёна мактублар ва ҳадялар юбориб, менга ёрдам беришни ва аҳоли шаҳарни жангсиз менга топширишни сўрадим. Ҳамма нарса мен айтгандек бўлди ва мен Хоразмни жангсиз олдим.

Мен Абдуллоҳ билан бирга амир Қазагоннинг олдига қайтдим. Айтилган буйруқни муваффақиятли бажарганим эвазига мукофот сифатида Хоразмга ҳоким этиб тайинландим.

Йигирма олти ёшга тўлдим.

Бир куни амир Қазагон билан бирга Қамар деган жойга овга бордик. Ов жуда яхши бўлди, биз ўша ерда тунаб қолдик. Амир Қазагоннинг куёви амир Туғлуқ Те-

мур⁹⁴ Қазағонни ўлдириб, унинг мулкига эга бўлмоқчи бўлади. Бир неча фитначилар билан тил бириктиради: кечки пайт биз Қамарда тунаганимизда у қилич билан қуролланган етти нобакор билан келиб Қазағонга ҳамла қилдилар. Бунинг олдида овчилардан бошқа кимса йўқ эди. Мен дарҳол отга миниб наъра тортиб «Аллоҳу акбар!» дея, фитначиларга ҳамла қилдим. Ул кеча зулматлиг илдо кеча эрди, амир Қазағон қоронғудан фойдаланиб отдан тушиб, катта бир тош орқасига беркинган эди. Тўполонни эшитиб бошқа овчилар ҳам йиғилди. Амир Туғлуқ Темур фитнаси учун қасос олинишидан қўрқиб, Мовароуннаҳр тоғларига қочди.

Бу хизматим учун мукофот сифатида амир Қазағон менга Шодмон* қалъасини ҳада қилди. Хоразм ва Шодмоннинг ҳокими сифатида мен кўп солиқ йиғиб аскарларимга кўп ҳадялар бердим. Аскарларимга кўп ҳадялар беришимга қарамай, улар тарафидан менинг Мовароуннаҳрнинг мустақил ҳокими бўлишга уринишимга бош қўшмаётганликлари сезилиб турарди.

Шу пайт қандайдир айёр хотинлар амир Қазағонга унинг қизи, амир Туғлуқ Темурнинг хотини, эрининг қочганидан ҳаяжонланиб ақлдан озибди, деган хабарни етказадилар. Амир Қазағон соддалигидан бу муғомбирлик билан қўйилган тузоққа илинади ва амир Туғлуқ Темурнинг гуноҳидан кечиб, қайтиб келишга хат орқали руҳсат ва ёрлиқ беради. Мен амир Қазағонга хотинларнинг бу нағмасига ўйнамасликни ва шариат бўйича иш тутишни маслаҳат бердим.

Пайгамбар айтганки, хотинлар билан фақат улар айтганининг тескарисини қилиш учунгина маслаҳатлашни керак.

Амир Қазағон айтганимга кўнди. Лекин мен амир Туғлиқ Темурдан қасос олиш учун унинг қаршисига чиқдим.

Мен йиғирма етти ёшга тўлдим.

Кунлардан бир кун амир Қазағон мени ҳузурига чақириб, хотинларидан норозилиги ва уларни талоқ қилмоқчи эканлигини айтди. Бироқ, тақдир ҳукми бирла бир неча кун ўтганидан сўнг ул маккоралар амирга маҳбуб кўринди ва Қазағон бутунлай ўзгариб, хотинларини талоқ қилишдан айниб, уларга яхши мувосабатда бўла бошлади. Улар эса афвнома билан Туғлуқ Темурни ча-

* Шодмон қалъаси — Бойсуи тоғларидаги қалъа.

қиртириб, амир Қазағонга нойиб қилиб қўйдилар. Шу пайтнинг ўзида Қазағон ўгли амирзода Абдуллоҳнинг мулки бўлмиш Андижонни Муҳаммад Ҳожага⁹⁵ топдирди.

Ҳусрав Баёнқули бундай инъомдан амир Қазағонга душман бўлиб, амир Туғлуқ Темур билан дўстлашди; Ҳусрав Баёнқули амирзода Абдуллоҳнинг қайинотаси эрди. У Абдуллоҳнинг тахтга ўтиришига катта умид боғлар ва у орқали катта мансаб ва шухратга эришиш умидида эрди. Энди унинг орзу-умидлари пучга чиққан эди. Ана шу Ҳусрав Баёнқули амир Туғлуқ Темур билан келишиб амир Қазағонни йўқотишга қарор қилади.

Мен Қазағоннинг намакхўри ва унга ўғилдек яқин эдим. Шунинг учун гофил бўлмасин деб, дарҳол уни бу воқеадан хабардор қилдим. Амир бунинг эвазига менга ёрлиқ тортиқ қилди. Унда у ушбу мазмунда ёзган эди: «Хат бердук ва аҳд қилдук: биздан сўнг Турон хиттаси* Темурга тааллуқ топқай». Лекин қазо тақозоси ила бир кун амир Қазағон бир неча киши билан, ҳеч қандай қуролсиз, Жайхун дарёсидан ўтиб, овга машғул бўлди. Амир Туғлуқ Темур ва Ҳусрав Баёнқули фурсат топиб, бир неча ғаддори нобакор бирла намакхўрлиқ отига ланат келтуруб, мулозимлиқ шанига нафрат ёғдуруб, вафодорлиқ шишасин жафо топи ила синдуруб ул амири пок, замири адолатни шаҳид қилиб, шикоргоҳ тупроғини ақлсиз саййодлар шоҳбознинг қони бирла лолагун эттилар. «Инно лиллоҳи ва инно илайҳи рожиъуна»**.

Бу машъум хабар менга етганида чуқур қайғуга чўмдим, сўнг амир Қазағоннинг жасадини олиб Жайхун дарёси бўйига иззат-икромини ўрнига қўйиб кўмдим.

Қазағон ўлиmidан кейин амир Туғлуқ Темур билан Ҳусрав Баёнқули Абдуллоҳ валийни хон қилиб кўтардилар, чунки амир Қазағон ҳаётлигида унга хонлик унвонига ёрлиқ тайёрлаб қўйган эди. Улар аввалига уни тан олдилар, сўнгра Самарқанд яқинида уни маккорлик билан ўлдирдилар. Абдуллоҳ жуда хасис эди, амир Туғлуқ Темур билан Ҳусрав Баёнқулининг эса кўзи ниҳоятда оч эди; шунинг учун улар амирдан қаттиқ порози эдилар. Абдуллоҳ ўлдирилганидан сўнг унинг ўрнига Ясур Темурхоннинг ўгли Темуршоҳ Уғлонни ўтказиб қўйдилар. Абдуллоҳни ўлдиришда улар кўп аскар тўпладилар. Абдуллоҳнинг аскарлари ёппасига енгилди, ўзи эса Жайхун

* Хитта — ер, ўлка.

** 149-ивоҳга қаранг.

дарёси тарафига қочиб қутулмоқчи бўлди ва йўлда ўлдирилди.

Шу кезлари мен йигирма саккиз ёшга тўлдим. Мен марҳум амир Қазагондан миннатдор эдим, чунки уни отамдек санардим. Шунинг учун мен унинг қотиллари Хусрав Баёнқули ва амир Туглуқ Темурдан қасос олишни ўзимнинг муқаддас бурчим деб билдим.

Мен кўп аскар тўплаб Самарқанд тарафига юрдим. Йўлда Баён Сулдузга⁹⁶ дуч келдим: у ўз аскарлари билан менга қўшилди. Биз Шош⁹⁷ ҳудудига яқинлашдик. Ундан ташқари мен амир Ҳожи Барлосни ҳам бизга қўшилишга кўндирдим. Амир Барлос Барлунинг ўғли, Барлу Тамулнинг ўғли, Тамул Сулхоннинг ўғли, Сулхон Қоражар нўйоннинг ўғли эди⁹⁸.

Биз учалампиз Самарқанд тарафига юрдик. Бу пайт Мовароуннаҳрнинг ҳокими Темуршоҳ Ўғлон бўлиб, уни амирлар Туглуқ Темур ва Хусрав Баёнқули қўллар эдилар. Биз қонли жангдан сўнг Самарқандни қўлга киритдик ва у ердан Темуршоҳ Ўғлонни ҳайдаб юбордик. Бундан кейин бутун Мовароуннаҳрни қўлга олдик. Биз учалампиз: мен — Темур, амир Ҳожи Барлос ва Баён Сулдуз дўстлик битимини туздик ва токи Баён Сулдуз маъичиб ўлмагунига қадар Самарқандда тинч ҳукм сурдик. Баён Сулдуз ўлганидан сўнг унинг ўрнига ўғли ворис бўлди. Лекин амир Ҳожи Барлос бунга кўнмади ва янги иттифоқдондан усталик билан қутулиш йўлларини излай бошлади. Мен бир неча марта унинг бу ҳаракатларидан қайтармоқчи бўлдим, лекин бу бефойда бўлиб чиқди: у яна ўз найрангларини давом эттираверди.

Амир Ҳожи Барлоснинг бундай қилмишлари Мовароуннаҳр аҳолисини қаттиқ порозилик ва гавғоларга олиб келди. Шу пайтлар мен йигирма саккиз ёшда эдим. Уша йили озиқ-овқатли нарсалар қиммат бўлди: аскарлар ва фуқаронинг турмуши ниҳоятда огирлашди. Мовароуннаҳр аҳолиси аҳвол яхшиланишидан бутунлай умидини уздилар ва Туронни ташлаб кетажаклари ва бу ерда одил ҳоким бўлмаса Туронга қайтиб келмасликлари ҳақида менга фатво бердилар.

Аҳолининг қарори мени қаттиқ қайғуга солди. Мен анчадан бери ягона ҳоким бўлишни истардим, лекин бундай ҳокимликка эришиш амри-маҳол эди.

Шу кезде Балхнинг хони Мангли Бугай Сулдуз эди, Хўжанднинг ҳокими амир Боязид Жалойир эди. Шибиргоннинг ҳокими Муҳаммад Ҳожа эди, Кўҳистонни⁹⁹ Бадахшон амирлари бошқарорди. Хутталон¹⁰⁰ билан то

Ҳазрат Имом деган жойгача ерларнинг хони Кайхусрав Хутталоний эди. Самарқанддан то Сарипулгача¹⁰¹ бўлган ерларнинг хони амир Ҳизр Ясаурий эди.

Бу амирларнинг ҳаммаси ўз улдулариде тўла ҳукмрон бўлиб, фақат биргина жасорат билан ҳокимиятни бундай кучли амирлардан тортиб олиб бўлмас эди. Бу ҳолда очикдап-очик куч ишлатиб бўлмаслиги менга аён бўлди; бунда фақатгина ҳийла ишлатиб мақсадга эришиш мумкин эди. Ҳар бир амирга алоҳида ва бошқаларидан маҳфий равишда мактуб ёзиб, унда мен билан иттифоқ тузишни ва бирлашиб бошқа амирларни ҳайдаш, сўнг мамлакатда ҳокимиятни қўлга олишни таклиф қилдим. Уларнинг ҳар бири бошқаларидан маҳфий равишда мен билан иттифоқ бўлишга рози бўлди. Шу тариқа мен уларни бир-бири билан уриштириб қўйдим.

Мен йигирма тўққиз ёшга тўлдим.

Мен Балх хони Мангли Бугай Сулдузга мактуб ёзиб, унда Бадахшоннинг аҳолиси менга ўз хонларининг золимлигидан шикоят қилганликларидан фойдаланиб, у ерни аскар билан бориб босиб олишни таклиф қилдим. Яна Мангли Бугай Сулдузга, агар у Бадахшонни босиб олишни истамаса шахсан ўзим бориб босиб олишимни уқтирдим ва шу билан мактубни якунладим. Мангли Сулдуз дарҳол кўп аскар тўплаб Бадахшон тарафига йўл олди. Шу пайт Бадахшон амирлари Мангли Бугай Сулдуз тарафидан уларга хавф келаётгани ҳақида менга хабар қилдилар. Улар мендан ёрдам сўраб, эвазига ҳозир Кайхусрав Хутталонийга қарам бўлган, Хутталон, Арлот, Ҳазрат Имом¹⁰² шаҳарларини менга беришни ваъда қилдилар.

Кейин мен Шибиргоннинг ҳокими Муҳаммад Хожага мактуб ёзиб, Мангли Бугай Сулдуз шаҳарлар онаси Балхни ташлаб кетганини ва у ерга мен ўз одамимни юборганимни айтдим. Муҳаммад Хожага у ҳам Балхга ўз одамини юборишини ва бу шаҳарга икковлон эга бўлишимизни таклиф қилдим. Муҳаммад Хожа Балхни мендан олдин қўлга киритиш мақсадида шахсан ўзи у ерга борди. Муҳаммад Хожанинг Балхга келаётгани ҳақидаги хабар дарҳол Мангли Бугай Сулдузга етди. Энди Бадахшонни бўйсундириш тўғрисида ўйламай Мангли Бугай Сулдуз Шодмон қалъаси ва Балх тарафига йўл олди. Шу ҳолда Бадахшон амирлари менга бўйсундилар.

Мангли Бугай Сулдуз Балхга келиб Муҳаммад Хожани ҳайдаш билан кифояланмасдан, у Балхни олишга ҳаракат қилгани учун жазолаш мақсадида унинг тарафига

жанг қилгани борди. Шунда Муҳаммад Хожа мендан ёрдам сўради. Мен Шибирғонни Мангли Буғай Сулдузнинг ҳужумидан сақладим ва уни Муҳаммад Хожага топширдим, бу билан содиқ бир иттифоқдош орттирдим.

Мен ўттиз ёшга тўлдим.

Амир Қазагоннинг набираси амир Хусайн отасининг улусини қўлга киритмоқчи бўлди ва шу мақсадда аскарлари ҳамда ўзига содиқ кишилар билан Мовароуннаҳрга йўл олди. У менга мактуб ёзиб, мақсадига эришишида унга ёрдам беришимни сўраган эди.

Менинг хотиним амир Хусайннинг синглиси эди. Мана шу қариндошлик алоқам туфайли мен унда Мовароуннаҳрга эга бўлиш истагини уйғотдим. Бу менинг катта хатоим эди. Бу аҳмоқ одамнинг дўстлигини мен самимий деб тушунган эдим. Уша кезларда мен ҳали бу одамнинг феъл-атворини яхши билмас эдим. Унда тўрт унсурга ўхшаб тўрт ёмон сифат мужассамлашган эди: булар — ҳасад, бахиллик, очкўзлик ва такаббурлик эди.

Мен хатоимни тузатиш учун амир Хусайнга хабар қилиб, аввал Бадахшонни қўлга киритиш кераклигини айтдим, чунки у Мовароуннаҳр дарвозасининг калитидир, дедим.

Ушу йил аломатларига кўра хайрли эди: менинг тўнғич ўғлим туғилди. Пайгамбарнинг шарафига мен уни Муҳаммад деб атадим: ундан ташқари шу йили менинг ғалабали жанглрим бошлангани учун Муҳаммад исмига Жаҳонгир исмини ҳам қўшдим. Уғлимнинг туғилиши менга омад келтирди: амир Боязид Жалойир ва Хожидан Барлосдан бўлак барча ҳокимлар мен билан иттифоқ бўлдилар.

Бу икки кучли душмандан ҳийла ишлатиб ҳалос бўлиш йўлини топдим. Хожидан Барлоснинг қайнотаси унга қарши фитна уюштириб, унинг ўрнига ўз набирасини қўймоқчи бўлди. Хожидан Барлос қайнотасининг мақсадидан хабардор бўлгач, тезда уни қатл қилди. Кейин мендан қатл қилинган қайнотасининг набирасини ҳам йўқотса маъқул бўлармикин деб маслаҳат сўради. Мен уни зўрға бу ёмон ишдан қайтардим.

Амир Хусайн ўша йилиёқ Бадахшонни қўлга киритиб, ҳеч қандай сабабсиз Бадахшоннинг уч амирини қатл қилди. Албатта, у бундай қаттоллиги учун қиёмат кунини жазо олажак. Кейинчалик мен шаҳарлар онаси Балхни қўлга олганимда ўша ўлдирилган амирларнинг ўғиллари оталарининг ўлими учун қасос сифатида амир Хусайннинг ўзини қатл қилдилар.

Мен ўттиз бир ёшга тўлдим.

Чингизхоннинг авлоди Туглуқ Темур Жета ўлкасининг хони эди. У Мовароуннаҳрни қўлга киритмоқчи бўлиб, сон-саноқсиз қўшиплари билан Сайхун дарёси бўйида Хўжанд яқинидаги Хож деган ерга келди. Менга, Хожни Барлосга ва амир Боязид Жалойирга ёрлиқлар юборди. Ёрлиқларда ҳеч қандай эътирозга йўл қўймайдиган ёвуз буйруқ битилган эди:

«Мен, Туглуқ Темур, хоқон, хоқоннинг ўғли, сенга бутун одамларинг ва қўшинларинг билан менга келиб қўшилишингни буюраман».

Хожни Барлос бундай даҳшатли ёрлиқни олиши билан қўрқиб, энди нима қиламиз, деб мёндан маслаҳат сўради. Мен унга хоқон билан уруш қилиб ўтирмасликни ва бўйсунишни иқдор қилиб, унинг ҳузурига боришни маслаҳат бердим, чунки фақат шу йўл билан хоқоннинг илтифотига муяссар бўлиш мумкин эди. Хожни Барлос менинг маслаҳатимга роя қилмади ва ўзининг бутун одамлари ва молу мулки билан Жайхундан ўтиб Хуросонга келди. Амир Боязид Жалойир ўз одамлари билан тухфалар олиб хоқон Туглуқ Темурнинг олдига таъзим қилгани борди.

Мен ҳам тухфалар тайёрлаб, мутеълик изҳор қилиб уларни хоқон Туглуқ Темурга тортиқ қилай деб турган эдим. Шу пайт отам амир Тарагай оғир бетоб бўлиб қолди; мен унинг қошида бўлиб, унга қараб туришимга тўғри келди. Бироз ўтмай у қаза қилди. Мен уни бутун расму одат бўйича Кешхат мазорига, авлиёнинг қабри яқинига дафн этдим.

Хоқон Туглуқ Темур менга иккинчи ёрлиқни юбориб, унда мени ўз ҳузурига чақирарди, лекин менинг аскарларим ва қарамогимдаги одамларим Туглуқ Темурга бўйсунишимни истамасликларини айтдилар, чунки менинг ҳукмим остида мамлакат осойишталикка эришган бўлиб, ўзининг мустақиллигини қурол билан ҳимоя қилишга тайёр эди. Халқнинг барча илтимосларига мен ҳозир Туглуқ Темурга қарши чиқиб жанг қилишнинг кераги йўқлигини ва унинг аскарлари жуда кўплигини ҳамда ҳозир унга бўйсунидан бошқа иложи йўқлигини айтдим.

Шу пайт Туглуқ Темурнинг аскарлари Хожни Маҳмудшоҳ бошчилигида менга қарши келатгани ҳақида хабар олдим. Мен тезда аскарларим, халқ вакиллари ва тухфалар билан итоат қилиб Туглуқ Темурнинг ҳузурига боришга шошилдим. Йўлда Хожни Маҳмудшоҳни учратиб қолдим: унга бой инъомлар бериб ўз тарафимга огдирдим

ҳамда мамлакатни таламасликка кўндирдим ва ундан ҳоқонга ҳайрихоҳ мактуб ҳам олдим. Мен йўлимда давом этдим ва икки кундан кейин Туглуқ Темур қўшинлари илғор гуруҳларининг беклари учрай бошладилар. Мен уларга ҳам бой ипъомлар бериб, мамлакатни талашдан тўхтатдим. Хоқон Туглуқ Темур амирларининг бошлиғи Мир Кичикбек эди. У ҳам менга Туглуқ Темур ҳузурига йўлланма хатини бериб, ундан менга нисбатан раҳмдил бўлишни сўраган эди.

Хўжаанд яқинидаги чўлда мен Туглуқ Темурга ўз тухфаларимни топширдим; у менинг итоаткорлигимдан гоят мамнун бўлди. Туглуқ Темурга унинг қўшини илғор гуруҳларининг бошлиқлари Мовароуннаҳр аҳолисини талаб, кўп бойликни олиб қўйгани ҳақида хабар келганида у бу таланган бойликларни ўз эгаларига дарров қайтариб беришни буюрди. Беклар бу буйруқдан газабланиб, Жета амирлари билан биргаликда иш кўра бошладилар.

Шунда Туглуқ Темур бундай ҳолда қандай иш тутмоқ кераклиги ҳақида мендан маслаҳат сўради. Мен унга Мовароуннаҳрга келишидан аввалги жойи — Жета ўлкасига кетишни маслаҳат бердим. Бу маслаҳатим Туглуқ Темурга маъқул тушди; у мени Мовароуннаҳрнинг ҳокими этиб тайинлаб ёрлиқ ҳам берди, ўзи эса Жета тарафига жўнади.

Шу пайтдан бошлаб менинг қудратим кундан-кунга орта борди, Мовароуннаҳрнинг ҳамма шаҳарларида ҳукмимни ўрнатиб, ўзим Шаҳрисабзда яшадим. Мен у ерга келишим билан маҳаллий ҳокимлар, шайхлар, уламо ва саййидлар хизматимга келиб мени қутладилар ва менинг номимга салтанат хутбасини ўқидилар.

Мен ўттиз икки ёшга тўлдим. Бу менинг соҳибқиронлигим бошланган 761 йил эди¹⁰³. Амир Қазағоннинг набираси амир Ҳусайн менинг ёрдамим билан Бадахшон шаҳарларини қўлга киритган эди. Энди амир Ҳусайн мендан Баён Сулдузга ҳужум қилиб, унинг қўлидан Шодмон қалъасини тортиб олишга ёрдам беришимни сўради. Мен бунга кўндим ва бекларимнинг бошлиғи амир Ҳизр бошчилигида аскарларимни юбордим, бир оздан сўнг уларнинг кетидан ўзим ҳам йўлга тушдим.

Амир Баён Сулдуз менинг қўшинимнинг ҳаракатини сезиб, даҳшатга тушди ва Бадахшон тарафига қочди. Амир Ҳизр билан амир Ҳусайн амир Баён Сулдузни қувиб бордилар; у тоғда бекинган эди, у амир билан Бадахшоннинг аъёнлари ҳам тоққа қочган эдилар, бутун Бадахшон босиб олинди.

Амир Хусайндан мактуб келганида мен Шодмон қалъасида эдим. У менинг аскарларим ёрдамида Бадахшонни қўлга киритганини ва энди, агар мен истасам, пайтахтимга қайтишим мумкинлигини айтган эди. Мен Шодмон қалъасини бош амирим Хизрга тортиқ қилдим ва бу ҳақда махсус ёрлиқ битдим, ўзим ҳам пойтахтим Шаҳрисабзга қайтдим. Ун тўрт кун ўтиши билан ҳузуримга бой тортиқлар билан амир Хусайн келди. Мен уни хушмуомалалик билан кутиб олдим, сўнг унинг Шодмон қалъасига қайтишига ижозат бердим. Ўзим Шаҳрисабзда яшайвердим.

Мен ўттиз уч ёшга тўлдим.

Йил бошида амир Хусайндан бир чопар шошилинич хабар келтирди: амир Туглуқ Темур билан Баён Сулдуз унга қарши битим тузиб кўп аскар тўплаганмиш; бундай кучли душманларга унинг бир ўзи қаршилик кўрсата олмасмиш. Амир Хусайн иложи борича тезроқ унга ёрдам беришимни сўраган эди.

Мен ўзим ҳам амир Хусайнни тезроқ фалокатдан қутқаришни истардим. Шунинг учун унга ёрдам бериш мақсадида тезда аскарларим билан Шаҳрисабздан жўнадим. Шу билан бирга амир Хизр ва амир Боязид Жалойирга мактуб юбориб, улар ҳам амир Хусайнга ёрдамга боришларини айтдим. Амир Боязид Жалойир негадир отланишга шашмади, амир Хизр эса мендан хабар етиши биланоқ дарҳол аскарлари билан йўлга чиқди. Мен аскарларим билан Бадахшонга яқинлашганимда Туглуқ Темур билан Баён Сулдуз дарров қочишди. Амир Хусайн катта хурсандлик ва таптана билан мени кутиб олди. Энди амир Хусайн бамайлихотир Бадахшонда ҳукм суравериши мумкин эди. Мен эсам ўз пойтахтим Шаҳрисабзга қайтдим.

Мен Темур Қошиққа¹⁰⁴ яқинлашганимда бир хабар келди: амир Ҳожи Барлос билан амир Боязид Жалойир элчилар орқали битим тузиб, бутун кучлари билан мени йўқотмоқчи бўлибдилар. Бу иш менинг яқин қариндошим амир Ҳожи Барлоснинг қилмиши эди. Мен амир Ҳожи Барлосга мактуб ёзиб, унга қариндошлик муносабатларимиз, бир вақтлар унга қилган яхшиликларим ҳақида эслатган эдим, хатимда айтганларимга ибo қилмади. Мен амир Хусайн билан қўшилиш мақсадида аскарларим билан қўзгалган эдим, амир Ҳожи Барлос йўлимни тўсди ва Оққоп Чигатой мавзесида жанг берди.

Мен қўшнимни етти қисмга бўлдим ва ҳар қисми ўз кучларининг еттидан бирини жангга киритишни мўл-

жаллаган эдим. Амир Ҳизрни бошқа баҳодирлар билан баронгорга (ўнг қанот) қўйдим, амир Жакуй Барлос эса ўз аскарлари билан жавонгоримни (сўл қанотни) ташкил қилди. Шаҳрисабздан келтирилган аскарларимни тўрт қисмга бўлдим. Ўзим эсам қўшинимнинг олдида борардим ва ҳар куни шу тўрт қисмнинг бирини жангга киритардим. Уруш уч кун тўхтовсиз давом этди; тўртинчи куни уламо ва саййидларнинг дуойи фотиҳаларидан илҳомланиб, Аллоҳдан мадад сўрадим ва душман устига тунда, ҳамма чуқур уйқуда эканлигида ҳужум қилдим. Аёвсиз жанг тун бўйи давом этди. Тонг ёришганда эса мен тўла ғалабага эришдим. Душманнинг аскарлари ҳар тарафга қочиб кетди, амир Ҳожи Барлоснинг ўзи эса Самарқандга амир Боязид Жалойирнинг паноҳига қочди.

Жанг тугаганидан сўнг барча ҳарбий анжомларни тугатиб, аскарларни тартибга келтирдим ва амир Ҳизрни илғорда юбориб, ўзим Самарқанд тарафига Ҳожи Барлосни қувлаб кетдим. Шу пайт аскарларимнинг бир тўдаси менга хоинлик қилиб, Ҳожи Барлоснинг тарафига ўтди. Бундан сўнг мен тугишганимдан юқори қўядиган амир Ҳизр шайтон васвасасига берилиб, амир Жакуй Барлос билан келишди ва у ҳам менга хоинлик қилди; уларнинг иккиси ҳам қўли остидаги аскарлари билан Ҳожи Барлоснинг тарафига ўтди. Бу сотқинлирнинг бариси мен билан жанг қилмоқчи бўлди ва амир Боязид Жалойирдан менга қарши курашга ёрдам сўради. Бироқ, амир Боязид Жалойир уларга келиб қўшилганида уш менинг тарафимга ўтган деб гумонсирашиб, ундан қочиб беркиндилар.

Шунда мен амир Ҳизрга ёрлиқ юбориб, мен билан ярашишни таклиф қилдим, лекин у ҳеч қандай жавоб бермади. Кейин мен аскарларимни тайёрлаб амир Ҳизрга қарши юбордим. Хоин ўз аскарлари билан Сардин деган жойда истеҳкомланиб олди ва мен билан жанг қилмоқчи бўлди. Мен байроғимни ўзим билан Шаҳрисабздан олиб келган аскарларимга бериб, уларни жангга киритдим, ўзим эсам ўзимга яқин баҳодирларим билан жанг майдонидан орқароқда аҳтиёт аскарлар сафйда турдим. Амир Ҳизр жангчилар орасида менинг байроғимни кўриб, илғор аскарларни ўзим бошқараяшман, деб ўйлади. Аввалига жанг сует борди: гоҳ менинг аскарларим амир Ҳизрни суриб борарди, гоҳ хоинлар ҳужумга ўтиб менинг сафларимни сиқиб борарди; шу ҳол бир неча бор қайтарилди, иккала тараф ҳам қаттиқ чарчаган эди. Мен қулай фурсатни кутиб туриб, сараланган баҳодирларим билан

хоинларга ташландим; битта қаттиқ ҳамланинг ўзидаёқ улар ҳар тарафга тартибсиз равишда қочдилар.

Шу савашдан сўнг амир Боязид Жалойир билан амир Ҳожи Барлос бир-бирига хат ёзишдилар; улар мен тирик эканман, уларнинг ҳаловати бўлмайди деб ўйладилар. Шунинг учун улар мenden хийла ишлатиб қутулмоқчи бўлдилар. Амир Ҳизр билан бўлган жангдан бир неча кундан кейин амир Боязид Жалойир Самарқанддан чиқиб Шош яқинидаги чўлга келиб тўхтади. Амир Ҳожи Барлос билан Боязид Жалойир биргаликда менга ушбу маънодаги мактубни юбордилар.

«Биз, буюк амир дўстларининг дўстлари, душманларининг душманлари, Хўжанди қўлга киритишга қарор қилдик. Агар сен бизнинг дўстлигимиз ва садоқатимизга ишонсанг келиб бизга қўшил, бунинг ҳаммамиз учун фойдаси муқаррардир».

Уларнинг мақсади — мени хийла билан алдаб, қўлга тушириш ва буткул йўқотиб эди. Лекин мен имонли ва соддадил бўлганим учун уларнинг гапига ишондим ва ўз аскарларим билан бирга улар билан қўшилгани бордим.

Мен ўз аскарим билан уларнинг аскари турган жойга яқинлашиб қарасам, лашкаргоҳнинг ўртасида ўтов ва олачуқлар орасида бир катта харгоҳ ёпилган экан. Мен бу жой мен учун тайёрланган бўлса керак деб ўйладим. Мени катта эҳтиром билан кутиб олишди ва ўша катта харгоҳга киришни таклиф этишди. Аллоҳнинг марҳамати билан қандайдир сезги орқали уларнинг мақсадини билиб олдим. Ўтовга кириб ўнг тарафда амир Боязид Жалойирни ва сўл тарафда амир Ҳожи Барлосни кўрганымдан кейин улар чорлаш меҳмондорчилиги тугаши биланоқ мени қатл қилмоқчиликларини дарров англадим. Бўлажак ўлим кўз ўнгимга келиб, юрагимга хавф ўрнашди; кўнглимда Аллоҳ мени бу ўлимдан қутқарсин деб дуо ўқидим. Бахтимга, тўсатдан буршимдан қон кета бошлади: мен бу ҳодисадан фойдаланиб, дарҳол ўтовдан ташқарига чиқдим. Шу ондаёқ аскарларимга имлаб ҳаётим хавф остидагиларини билдирдим ва тезда отга миндим. Ҳеч кимнинг мени тўхтатишга ҳадди етмади. Шу тариқа Аллоҳ мени аниқ ўлимдан қутқарди.

Душманларимга лаънатлар ўқиб, Термиз тарафига йўл олдим. Термизга яқинлашганимда, бир пайтлар менингни ёрдамим туфайли ҳокимиятга эришган шайх Али Жаржарий мени ҳужум қилмоқчи деб ўйлаб қўрқди шекли, тезда аскар тўллаб, менингни мавҳум ҳужумимни дафъ этишга тайёрланиб турди. Мен унга мактуб ёзиб,

авваллари унга қилган яхшиликларимни эслатдим ва фақат бир мишнатдорчилик учун бўлса ҳам мен билан жанг қилмаслигини сўрадим. Бироқ, шайх Али Жаржарий мактубимни назар-писанд қилмади. У кўп сонли, ҳатто меникидан ҳам кўп аскар тўплашга муваффақ бўлди ва тўплаган кучига ҳаддан ташқари ишонди. У бечора, Аллоҳнинг мана бу сўзларидан гофил бўлса керак:

«Қам-мин фи'атин қалилатин галабат фиатан қасирантан би-изни-ллаҳи»¹⁰⁵, яъни «Бир неча бор кичик тўдалар Аллоҳнинг изни бирла катта қўшинлар устидан голиб келган».

Шайх Али Жаржарий аскарларини бир сафга тортиб жангни бошлади. Мен аскарларимни уч қисмга бўлиб, улар билан душман устига юришни бошладим. Биринчи ҳужумимдан кейиноқ шайх Али Жаржарийнинг аскарлари тум-тарақай бўлиб сочилиб қочди. Туркларнинг бир матали бор: «Мингта қаргага битта кесак етарли». Шайх Али Жаржарий билан бўлган жангда шу маталнинг ҳақлиги тасдиқланди.

Аввалига шайх Али Жаржарий амир Боязид Жалойирнинг тарафига қочди, лекин унинг ҳузурда қолишдан қўрқди. Сўнг кўп ўтмай у қаттиқ шарманда ва таҳқирланган ҳолда бошини эгиб тўла итоат билан менинг олдимга келди. Мен унга олийжаноблик намунасини кўрсатмоқчи бўлдим ва унинг гуноҳини бутунлай кечиби, худди орамизда ҳеч нарса бўлмаганидек унга кўп ҳадлар инъом қилдим.

Мен ўттиз тўрт ёшга тўлдим.

768 йили¹⁰⁶ Мовароуннаҳрнинг аҳолиси ва обрўли кишилари менинг ҳузуримга арз билан келиб, мамлакатнинг шаҳар ва қишлоқларида ўрнашиб олган мансабдорларнинг ноҳақлиги ва зулмидан аҳоли қаттиқ азоб чекаётгани ҳақида шикоят қилдилар. Улар: «Буюк амир ўзининг тadbиркорлиги ва жасорати туфайли мамлакатимизнинг ягона ва тўла ҳокими бўлиши керак», дедилар.

Мен халқнинг бу талабидан ажабланиб, амир Ҳусайннинг олдига чопар юбордим ва ундан менга Мовароуннаҳрни зolim ва ноҳақ мансабдорлардан ҳалос қилишда ёрдам беришини сўрадим. Агар Аллоҳ мадад бериб, Мовароуннаҳрни зolim ва мустабид мансабдорлардан ҳалос эта олсак бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам биздан фақат яхши ном қолади, дедим.

Амир Ҳусайн мактубимга рози жавобини берди. Бироқ, мен унинг жавоби қалбаки эканлигини билдим; ҳар вақт унинг хонлик қилиши мумкинлигини назарда

тутиб эҳтиёт бўлиб туриш керак эди. Шунда мен Чингизхоннинг авлоди Жета ҳоқони Туглуқ Темурга мактуб ёзиб, Мовароуннаҳр аҳолиси аҳволининг ночорлиги, оддий халқ ҳам, обрўли тоифалар ҳам золим ва ноҳақ мансабдорларнинг зулмидан қаттиқ азоб чекаётганини айтдим ва агар Туглуқ Темур келиб аскарларининг ёрдамида Мовароуннаҳрда тартиб ўрнатса бу жуда зўр жасорат бўлишини айтдим.

Туглуқ Темур мендан хабарни олиши биланоқ, дарҳол Жета аскарларини тўплаб, Хўжанд яқинида жойлашди; у ердан менга ёрлиқ юбориб, унда уруғчилик муносабатларимизни эслатиб маслаҳат учун унинг ҳузурига келишимни сўраган эди.

Амир Боязид Жалойир¹⁰⁷ ҳоқон Туглуқ Темурга тамомила итоат этмоқчилигини ва унга садоқат билан хизмат этажagini билдирди; у Самарқанднинг дарвозаларини беркитди-да, ўзи Туглуқ Темурнинг ҳузурига келди. Туглуқ Темур ундан Самарқанднинг калитларини беришни талаб этди. Туглуқ Темур Боязид унинг буйrugини бажаришга шошилмаётганини сездиди-да, ғазабланиб амир Жалойирнинг бошини танасидан жудо қилиб Самарқандга юборилсин деган буйруқ берди.

Амир Ҳожи Барлос амир Боязид Жалойирнинг ўлдирилганлигини эшитиб даҳшатга тушди-да, бошини сақлаш умидида оиласи ва одамлари билан тезда Жайхуннинг нариги тарафига қочди. Ҳоқон Туглуқ Темур Ҳожи Барлоснинг қочганини эшитиб, уни тутиш учун ўз баҳодирларини юборди. Ҳожи Барлоснинг яқинларидан бири Жўғам Барлос баҳодир ўлдирилди ва у бошқа одамлари билан Қарши Жуси¹⁰⁷ шаҳрига омонликча етиб олди. Бу ерда маҳаллий аҳоли билан келгиндилар ўртасида низо чиқиб, кундан-кунга ортиб борди. Қарши Жуси аҳолисининг амир Ҳожи Барлос билан келганларга нисбатан нафрати шундай ошдики, иш жанг билан тугади; бунда Ҳожи Барлоснинг ўзи ва қариндошларидан бир неча киши ўлдирилди. Кейинчалик, Хуросон менинг қўлимга ўтганидан кейин Қарши Жуси шаҳрини Ҳожи Барлоснинг авлодларига инъом қилдим.

Бу орада Туглуқ Темур иккинчи ёрлиқ юбориб, унда мени қариндош сифатида тезда унинг олдига келишимни сўраган эди. Шунда мен Мовароуннаҳрнинг турли тарафларига чопарлар юбориб, кимки Жета аскарларининг зулмидан халос бўлишни истаса менга тухфалар юборишини ва мен бу тухфаларни ҳоқон Туглуқ Темурга олиб боришимни айтган эдим. Мовароуннаҳрнинг кўп қабила-

лари менга ўз тухфаларини юборди, мен бу моллар билан хоқон Туглуқ Темурнинг олдига Хўжданга бордим.

Барча молларни Туглуқ Темурга тортиқ қилдим; у анча хурсанд ва мен билан самимий муносабатда бўлди. Ҳар қандай масала бобида у мен билан маслаҳатлашарди ва ҳар доим айтганимга кўнардди. Бир куни мен унга бундай дедим:

— Ҳар қандай ҳокимият чодирга ўхшаб ўз устунларига таянади, ҳокимнинг одиллиги — ўша устунлардир, улар ҳокимият томини тутиб туради. Бундай тирговчисиз одил ҳокимият бўлиши мумкин эмас.

Мен хоқонга бутун жаҳди билан Мовароуннаҳрдаги яхши одамларни қўллашни, ёмонларни эса золимликлари ёмарида ўзлари баҳам кўрсинлар, деб ўз ҳолларига қўйишни маслаҳат бердим. Бу маслаҳатлар Туглуқ Темурга ҳийла маъқул тушди ва мени янада ўзига яқин тута бошлади. У Мовароуннаҳрни, Шаҳрисабзни ва Шибиргондан то Балхгача ерларни менга топширди¹⁰⁹.

Шу пайт амир Ҳусайн катта куч билан Вахш дарёси бўйида тўхтабди ва у хоқон Туглуқ Темурга ҳужум қилармиш, деган хабар келди. Туглуқ Темур амир Ҳусайннинг бундай сурбетлигидан жуда ажабланди ва нима қилиш кераклиги ҳақида мендан маслаҳат сўради. Мен хоқонга амир Ҳусайн аскарларининг бош амири Кайхусрав Хутталонийдир ва уни огдириш мумкинлигини айтдим. Мен Кайхусрав Хутталонийга хат ёзиб, уни бутун аскарлари билан хоқон Туглуқ Темурнинг тарафига ўтшига ундашни ва бунинг эвазига унга Шодмон қалъаси билан Хутталонни¹¹⁰ беришни ваъда қилишни айтдим. Хоқон мен айтганимдек қилди: Кайхусрав Хутталонийга ҳам мен Туглуқ Темурга маслаҳатимда айтганимдек, хат юборилди. Бизнинг айтган ваъдаларимиз амир Ҳусайн аскарларининг бош амирини йўлдан огдирди.

Хоқон Туглуқ Темурнинг Мир Кичикбек қўл остидаги илгор гуруҳлари амир Ҳусайннинг Кайхусрав Хутталоний қўл остидаги илгор гуруҳлари билан юзма-юз келганда бу киши ўзига яқин баҳодирлари билан дарров Туглуқ Темурнинг тарафига ўтди. Амир Ҳусайннинг қолган аскарлари даҳшатга тушиб, ҳар тарафга қочиб кетди. Хоқон Туглуқ Темурнинг аскарлари маглуб қочқинларни то Ҳиндустон тоғларигача¹¹¹ қувлаб бориб, катта ўлжани қўлга киритди.

Ҳусайннинг ишини тугатиб хоқон Туглуқ Темур Самарқандга келди ва у ерда Баён Сулдузни қатл қилди.

Шундай қилиб, у Мовароуннаҳрни ёмон одамлардан

тозалаб, барча шаҳарларида тартиб ўрнатди. Энди менинг бутун душманларим тугатилганидан сўнг мен хоқон Туглуқ Темурнинг ўзи ҳам Мовароуннаҳрдан кетишни, мени эса Мовароуннаҳрда ҳокимлигимни тасдиқлашга маслаҳат бериб ундадим. Мен Туглуқ Темурга ҳозир Хуросонни қўлга киритишга қулай фурсат келди, Жайхун дарёсидан ўтилса бас, бой мамлакатни қўлга киритиш мумкин, дедим¹¹².

Туглуқ Темур маслаҳатим бўйича иш тутишга ҳозирлик кўриб турган эди. Лекин худди шу пайт Жета амирлари унга қарши исён кўтариб, ҳокимиятни Чингизхоннинг бошқа бир авлоди, Тамликахонга тонширишибди.

Хоқон Туглуқ Темур дарҳол нима қилиш кераклиги ҳақида мендан маслаҳат сўради. Мен янги хон ўрнашиб кучайиб олмагунича Жета тарафига тезроқ илгор аскарларини юбориш керак; агар тезроқ ҳаракат қилинса Жета аҳолисини бостириш мумкин; аке ҳолда, кечикилса кейин иш оғирлашади, дедим¹¹³.

Хоқон Туглуқ Темур менинг маслаҳатимга кўнди. Бироқ, Мовароуннаҳрда хонлик унвони ёрлигини ўзининг ўғли Илёс Ҳожа номига берди, мени эса хондан кейин биринчи шахс этиб тайинлади. Туглуқ Темур бизнинг қадимги аجدодларимиз Қочули Баҳодур ва Қобилхон ўртасидаги шарт битилган пўлат тахтани менга кўрсатди. Бу шартга кўра, Қочули Баҳодурнинг авлодлари васият бўйича аскарларнинг бош беги унвонини олиши керак. Қобилхоннинг авлодлари эса отадан болага мерос сифатида хонлик унвонини олиши керак эди. Хоқон Туглуқ Темур амирларга менга бўйсунини буюриб, ўзи Жета тарафига қўзғолонни бостиргани кетди.

Илёс Ҳожа илгари ҳеч ҳоким бўлмаган ва бунинг учун керакли сифатларга эга эмас эрди. Унинг аскарлари ва амирлари Мовароуннаҳр аҳолисини турли қийинчиликларга дучор қила бошладилар. Бир кун улар зўрлик билан Самарқанддан тўрт юзта қизни олиб кетдилар. Тез орада уларнинг муттаҳамлиги шу даражага етдики, улар бу қилмишларидан қаноат қилмай етмишда саййидзоданинг қўлини боғлаб қамаб қўйдилар. «Наузу биллоҳ, наузу биллоҳ, наузу биллоҳ»*. Шунда мўмин-мусулмонлар ва Муҳаммад мустафо салл Аллоҳу алайҳи ва салламнинг авлодлари калимаи таййибани айтиб, «Ло илоҳа илло Аллоҳу Муҳаммадун Расулulloҳ» дедилар ва кўп-

* «Аллоҳ бизни асра!» пбораси уч марта такрорланган.

чилик бўлиб йигилишиб, боргоҳимга келдилар ва бегуноҳ саййидзодаларни озод қилишни мендан сўрадилар ва:

— Бундай шижоат кўрсатиш қудратли кишиларга хосдир ва жонни фидо қилиш — бу ҳаёт манбаидир, дедилар.

Бу сўзлар мени шу қадар руҳлантирдики, мен ҳеч ким билан маслаҳатлашиб ўтирмасдан, самандар янглиғ жанг ўтига ташландим ва аввалига дашт ўзбекларининг қамоғидаги етмиш саййидзодаларни озод этдим.

Шу кечанинг ўзидаёқ тушимга Расулulloҳ кириб, деди:

— Сен менинг авлодларимдан етмиш кишини тутқунликдан қутқардинг. Шу жасоратинг учун сен мукофотланасан. Аллоҳ мўъжизакордир: энди сенинг етмиш авлодинг ҳоким бўлади.

Шундан кейин мен пиримга мактуб битиб, ундан бу тушимнинг таъбирини сўрадим¹¹⁴. Пирим менга бу жавобни ёзди: «Қадимда Сабук Тагин бир кийик боласини ўлимдан қутқарди: Аллоҳ унга мукофот тарзида авлодларига султонлик унвонини ато қилди. Сен эса пайғамбар авлодларини қутқардинг: сенинг тушинг албатта амалга ошади. Бироқ, билиб қўйгинки, пайғамбар авлодлари қатнашмаган ҳар қандай маслаҳатларинг ҳеч қачон яхшиликка олиб келмайди».

Шундан кейин ҳар доим менинг ҳар қандай йиғилишларимда, саййидлар ва уламолар иштирок этадиган бўлди.

Мен қамоқдаги саййидларни қутқарганимдан сўнг душманларим хоқон Туғлуқ Темурга мактуб ёзиб, унда гўё мен халқни Туғлуқ Темурга қарши қўзғатганим ва Мовароуннаҳрни қўлга киритмоқчи бўлганлигимни зикр этган эдилар. Ундан ташқари гўё мен Туғлуқ Темурнинг ўғли Илёс Ҳожани ўлдирмоқчи бўлиб махфий фитна уюштирганим ҳақидаги айблар ҳам менга тақалган эди. Туғлуқ Темур душманларимнинг айтганларига ишонди ва унга мактуб етказган кишиларга мени ўлдиришни буюрди. Лекин бахтимга бу буйруқ менинг қўлимга келиб тушди ва мен қотиллардан ўзимни асраш чораларини кўрдим. Бундан сўнг Жета амирлари мени ўлдириш тўғрисида Туғлуқ Темурдан яна уч марта буйруқ олдилар; лекин қотиллар бу ишни тўғридан-тўғри бажаролмай қулай фурсат кутиб турдилар.

Шу пайт пиримдан¹¹⁶ бундай маънодаги мактуб келди: «Агар сендан кучли бўлган душманларингни енголмасанг, қочиб қутулиш йўлини изла: буни Расулulloҳ

айтган». Мен пиримнинг айтганига қулоқ солиб, Самарқанддан кетдим ва тоғларда беркиниб юрдим. Шу пайт мен Қуръонга кўра қуръа ташлаб, келажагимни билмоқчи бўлганимда қуйидаги оятга дуч келдим:

«Ва-ш-шамсу тажри ли-мустақаррин лаҳа залика тақдиру-л азизи-л-алими». («Қуёш ўзига қарор қилинган жойга оқиб борадур: бу азиз ва олимнинг қароридур») ¹¹⁷.

Мен ўзим учун қарор қилинган жой қайда эканлигини билмас эдим. Лекин шу пайт пиримдан яна бир мактуб келди: у менга Хоразмга кетишни маслаҳат берар эди; мен тезда унинг амрини бажаришга шошилдим.

Амир Ҳусайн ҳам менга ўхшаб тоғу тошларда беркиниб юрган экан; у мен билан ярашишни истарди ва унга қўшилишимни мендан сўради. Мен дарҳол унинг айтганига кўндим. Биз у билан Сўғуқ Қудуқ деган жойда учрашдик. Биз ўша ерда амир Ҳусайн билан ярашиб, мустақкам битим туздик. Хевақ ¹¹⁸ вилоятининг ҳоқими Тўкал Баҳодурга бизга қўшилишни таклиф қилдим. Лекин у бизга қўшилмай, аксинча, Илёс Ҳожага содиқлиги тўфайли, одамларга бизни тутишни буюрди. Биз эса қоронғу тунда Хевақдан қочдик. Сўнг амир Ҳусайн билан Хоразм тарафига кетдик.

Форобга келганимизда хоразмшоҳларнинг қалъасини қандай қилиб қўлга олиш ҳақида ўйлай бошладик. Шу пайт қулоғимизга аллақандай товушлар эшитила бошладди. Худди бизнинг тарафимизга қандайдир қўшин келарди, от туёқларининг товуши ва қурол-яроғларнинг жаранглаши шундан далолат берарди. Мен шу заҳотиёқ отга миниб тепаликка чиқдим, амир Тоға Буғай Барлосни тил олмоққа юбордим. У тезда қайтиб, амир Тўкал Баҳодур минг кишилик қўшин билан биз тарафга келаётганини айтди.

Амир Ҳусайнга ҳамма кучларимизни тўплашни буюрдим: бизнинг барча кучларимиз атиги олтмиш аскардан иборат экан. Бу кичик гуруҳни мен беш қисмга бўлдим ва ҳар бир қисмга бошлиқ тайинладим: амир Ҳусайн, амир Тоға Буғай Барлос, амир Сайфуддин Никударий, амир Доимчи ва амир Садирлар ¹¹⁹ бу қисмларни бошқарди. Мен ўзим танланган баҳодирларим билан тепа устида турдим.

Шу пайт амир Тўкал Баҳодур минг кишилик отлиғи билан бизга яқинлашиб келди. Амирлар Тоға Буғай Барлос ва Сайфиддин Никударийлар ниҳоятда жасур жангчилар эди: улар амир Тўкал Баҳодирнинг аскарлари устига шундай шиддат билан ташландиларки, тез орада

униг минг киши отлигидан фақат уч юзтаси қолди; қолганлари ўлдирилди ва ярадор қилинди. Сайфуддин ва Тоға Бугай Барлос амирлар бу жангда отларидан айрилдилар ва пиёда жанг қилишга мажбур бўлдилар. Мен уларга икки от юбордим, лекин бирига от етиб бора олмади: мен унга ўз отимни юборишга мажбур бўлдим. Амир Ҳусайн Тўкал Баҳодирнинг отига миниб олиб, душманга қаттиқ ҳамла қилди. Бироздан кейин қарасам, амир Ҳусайнни ҳар тарафдан душманлар ўраб олиб, униг ҳаёти қаттиқ хавф остида экан. Қиличимни олиб унга ёрдамга югурдим, бир неча душманни ўлдириб Ҳусайнни қутқариб қолдим.

Аср намозининг вақти келди, икки тараф баҳодирлари ҳам намоз ўқий бошладилар. Аср намози тугамасиданоқ душман тарафидан шовқин-сурон бошланди: улар ҳужумни бошлаб юборган эди. Биз амир Ҳусайн билан душманга ташланиб улардан бир нечтасини ўлдириб, шунчасини ярадор қилдик. Ҳусайннинг оти ўлдирилган эди, у ўз хотини Дилшод-оғанинг отига ўтиришга мажбур бўлди; уни эса мен хотиним, яъни амир Ҳусайннинг синглисининг отига миндирдим. Биз амир Ҳусайн билан иккимиз гурзи билан қаттиқ жанг қилдик ва душманнын кўпини ўлдирдик.

Жанг тугади. Тўкал Баҳодур енголмаслигига ишониб чўлда қолди, биз эса йўлни давом эттирдик. Икки тарафда ҳам талофат катта эди: бизда атиги етти кишигина тирик қолган бўлса, Тўкал Баҳодурда эса мингтадан фақат элликта тирик қолган эди.

Йўл давомида Тўкал Баҳодурнинг тирик қолган элликта аскарлари орқамиздан бизга етиб олди: биз ортимиздан ҳужум қилиб турган кучли душманни ўқлар отиб араб даф қилиб турдик. Шундай кета-кета биз, ниҳоят, Хоразмга етдик; бу ерга етганимиздан сўнг душманларимиз гойиб бўлди.

Бир оздан сўнг йўлимизда бир қудуқ учради; бир чўноқдан икки қўй сотиб олдик, сўнг овқат билан кучимизни тиклаб олдик. Бир жойда биз дам олиш учун икки кунга тўхтадик ва шу ерда бир фалокатга дучор бўлдик: бизга уч пиёда келиб қўшилган эди, шу ерда тунаганимизда кечаси улар учта отимизни олиб қочдилар — биз учун бу катта талофат эди. Шу от ўғирлангани сабабли менинг хотиним, яъни амир Ҳусайннинг синглиси йўлни пиёда давом эттиришга мажбур бўлди.

Бир неча марҳаладан¹²⁰ сўнг биз туркманлар ўлкасига етдик. Бир хилват ерда туркманларга дуч келдик;

улар бизни ўғри деб ўйлаб бизга ташландилар. Биз ҳар тарафдан кучли душман билан ўраб олинган эдик. Биз билан келаётган аёлларнинг олдига ўтиб қурол билан ҳимоя қилишга тўғри келди. Лекин бахтимизга, кутилмаганда туркманлар орасида ёшлигида менга ходим бўлган ва мен тарбиялаган саййид Муҳаммад Ҳожи бор экан. Муҳаммад Ҳожи бизни ўлимдан қутқарди. У дарров мени топиб оёғимга ташланди ва ёлвориб, унинг қариндошлари бизнинг кимлигимизни билмасдан бизга азият чектирганлари учун уларни кечиришимизни сўради. У ўз қариндошларига уларнинг олдида турган киши Мовароуннахрнинг ҳокими амир Темур эканлигини айтди. Туркманлар ўзларининг билмасдан қилган гуноҳларини ювишга тутиндилар. Улар бизни уч кун меҳмон қилдилар. Сўнг йўлимизга емак тайёрлаб бердилар, бизга ўнта кузатувчини қўшиб қўйдилар ва биз йўлга чиқдик.

Уч кундан сўнг биз Маҳмудийа деган жойга етдик. Шу ерда бир неча кун тўхтадик, ортда қолган йўлдошларимиз бизга етиб олишгунича кутмоқчи бўлдик.

Шу пайт туркман амири Алибек Жониқурбони гўё мен туркманларнинг ерига келиб Маҳмудийа деган жойда ёмон мақсадда тўхтаганмишман, деган хабар олади. Унинг буйруғи билан тунда биз уйқу гафлатида эканимизда бир тўда туркманлар бизга ҳужум қилишди; ҳаммамизни бойлаб, шу ҳолда амир Алибек Жониқурбонининг олдига олиб боришди. Алибек биздан ҳеч нарса сўраб ўтирмади-да, одамларга ҳаммамизни қамаб қўйишни буюрди. Мен хотиним, Ҳусайннинг синглиси билан зиндонда оғир ва аламли эллик кун ўтказдик. Уша чоғда Аллоҳ таоло номи билан қатъий қасамёд қилдимки, агар ўзим бу зулматдан халос бўлсам, ҳеч бир кимсани, аввал айбни аниқлаб олмасдан қамамайман, дедим.

Зиндондалигимда, оғир оҳволда бундай мулоҳаза қилдим:

Яхшиси қаттиқ бир жасорат кўрсатиш керак, яъни ҳар қандай хавфдан қатъий назар, зиндондан қутулиш ва озодлик учун жанг қилиш керак; агар қутулсам, мақсадга эришган бўлман, агар уринишим муваффақиятсиз чиқса, балки ўлдириларман; жасадимни зиндондан ташқарига — озод ерга кўмадилар.

Демак, қандай қилиб бўлса ҳам жасорат кўрсатиш керак, қандай қилиб бўлса ҳам ёруғ дунёга чиқиш керак.

Зиндон соқчиларига, агар улар зиндондан қочипшимга ёрдам берсалар, уларга катта мукофот беришга ваъда

бердим: улардан бир нечаси менга ёрдам беришга кўндилар ва улар менга қилч келтирдилар. Бу қуролни олишим билан қочишимга ёрдам беришга кўнмаган соқчиларнинг устига ташландим ва уларни тириктириб юбордим. Атрофимдан: «Қочди, қочди!» деган овозларни эшитиб, ўз қилмишимдан орландим.

Мен шу чоғнинг ўзидаёқ тўғри амир Жониқурбонининг ҳузурига бориб, зицдонда кечганларим ва қандай қилиб у ердан чиққаним ҳақида айтган эдим, унда менинг фазилатимга нисбатан ҳурмат пайдо бўлиб, ўз қилмишидан уялди. Худди шу пайт Алибек Жониқурбони акаси амир Муҳаммадбек Жониқурбонидан мактуб олди. У бундай ёзган эди:

«Сен амир Темурга нисбатан ноинсофлик ва ноҳақлик қилибсан, уни қаттиқ таҳқирлабсан. Мен амир Темурга катта ҳадялар юборяпман, дарров уларни унга топшир. Кейин сенга таъкидлаб айтаманки, агар унинг олдида гуноҳингни озроқ бўлса ҳам ювмоқчи бўлсанг, дарров ундан узр сўра, сўнг уни ўз отингга ўтказгин-да, қўйиб юбор!»

Амир Алибек Жониқурбони худди акаси Муҳаммад Жониқурбони айтганидек қилди. Бир оздан кейин ўн иккита отлиқ ҳамроҳлигида у ердан чиқиб Хоразм чўли тарафига кетдим.

Ўн икки кун юргандан сўнг тўхтадим. Бу ерда кўчманчи туркманлар юрарди, улар бизни ўғрилар деб ўйлаб, бизга ҳужум қилдилар. Мен улар билан жангга киришиб қочирай деб турган эдим, туркманлар орасида, аввалгидек, менга бир таниш одам — Аҳмад учради; мен қудратга эга пайтимда у менга яқин юрган ва мендан анча яхшилик кўрган эди. Энди бу гал Аҳмад менга қўл келди. У одамларининг кўнглини хотиржам қилди ва туркманлардан эллик киши менга қўшилди.

Худди шу вақт Муборакшоҳ Юзбоши кўп аскарлари ва ҳадялар билан келиб менга қўшилди. Хуросондан ҳам икки юз отлиқ ва катта гуруҳ ниёда аскарлар келиб менга қўшилди.

Хоразм амираи Ҳусайн ва Сабзавор¹²¹ амири Зиёуддин биз қўшин учун тавлаб турган еримизни ноқулай деб топдилар. Менинг буюк ҳоким бўлишим ҳақида жуда кўп аломатлар гувоҳлик берган эди; шунинг учун мен Мовароуннаҳрни яна қўлга киритишимдан умидимни узмасдим. Мен дарҳол Кашга¹²² икки юз кишилик отлиқ юборишга қарор қилдим, ўзим бу орада ўз халқим олди-га бориб, улардан аскар тўплаш пиятим бор эди.

Мен Бухородан Қашга икки юз отлични юбордим, ўзим эсам қаландар либосини кийиб халқимнинг олдига бордим. Менинг тарафдорларимдан бири, Қўрчи Темургар менинг келганимни эшитиб, дарҳол қирқ аскар билан олдимга келди. Мен унга ўз мақсад ва режаларимни тушунтирдим, кейин уни ўз одамлари билан Қашга юбордим. Мен унга қатъий қилиб, Самарқандни қўлга киритганим ҳақида эшитишинг биланоқ олдимга кел, дедим.

Халқимнинг орасидан минг киши чиқиб мен билан юрди. Улар билан мен тун қорасида Самарқандга кириб, синглим Туркон-оганинг уйида жойлашдим. Унинг уйида қирқ саккиз кунгача ҳеч қаерга чиқмасдан ўтириб, мўлжалланган ишга лойиқ одамлар билан хуфиёна маслаҳатлашдим ва керакли миқдорда қуроли жамғаришга мурассар бўлдим.

Биз Жета аскарларига қарши уруш бошлашга тайёргарлик кўраётган эдик, лекин, бизга маълум бўлишича, душманларимиз Самарқанд аҳолисидан шаҳарда махфий яшаётганимизни билишибди. Бундай шароитда Самарқандда қолиш хавfli эди, шунинг учун бу шаҳардан Қаш тарафига кетдим. Бу ерда бир неча кун турдим: кўпроқ туриш хавfli эди; элликта баҳодирини ўзим билан олиб Хоразм тарафига кетдим.

Йўлда кетаётиб йилқи подасига дуч келдик; сўраб билсам, бу отлар менга қарашли одамга тегишли экан. Пода эгаси дарҳол бизга бир неча отини берди ва менниёда аскарларимни отга миндириб олдим. Йўлда давом этиб, Жайхун дарёсидан ўтдик ва Аччиғи деган жойда ропна-роса бир ой яшаб овчилик билан овқат топдик.

Бу пайт Муборакшоҳ Санжарий, саййид Ҳусайн Хурасоний ва амир Зиёуддин Сабзаворийлар келиб менга қўшилдилар; энди менинг аскарларимнинг сони минг отлиқ кишига етди. Ҳаммамиз келишиб, тунда карнайлар овозида Қандаҳор¹²³ яқинидаги Қарибаз шаҳрига яқинлашдик. Қарибазнинг ҳокими Мир Маҳдининг олдига элчи юбориб, уни шаҳарни менга топширишга ундашига юбордим, эвазига ҳадялар беришга ваъда қилдим. Мир Маҳди ваъдаларимга кўниб, шаҳардан ўз одамлари билан менинг қаршимга чиқди. Мен уни тантана билан кутиб олиб, ҳадялар бердим, уни зўр бир зиёфат қилдим. Мир Маҳди мендан жуда хурсанд бўлди. Шу кеча Қарибаз Аллоҳнинг амри билан менга бўйсунди.

Шу орада амир Ҳусайн ҳузуримга келиб мендан шармандаларча кечирим сўради. Мен Қарибаз солиқини тенг

иккига бўлдим ва уни ярмини амир Хусайнга бердим. Мен бир муддат Қарибазда яшадим.

Бир куни тўсатдан ҳузуримга ҳадиялар билан Сеистон¹²⁴ ҳокимининг элчиси келиб қолди; у мендан иттифоқ бўлишни ва катта бир юмушда унга ёрдам беришимни сўради. Мен эсам Қандаҳор вилоятини Ғўрликлардан¹²⁵ тортиб олиш учун қулай фурсат кутиб турган эдим.

Мен ўттиз беш ёшга тўлдим.

Сеистоннинг ҳокими амир Малик Маҳмуд ҳокимлар билан уришиб турарди; у енгилиб, ўз ўлкасидан қочди. Сўнг у мендан ёрдам сўраб, эвазига Сеистондаги бир печ қалъани ҳади қилишини ваъда қилди. Мен амир Хусайн билан маслаҳатлашдим; иккимиз бундай қарорга келдик: унинг бир ўзи менсиз бир гуруҳ аскар билан Сеистонга боради ва амир Малик Маҳмуд Сеистонийга ёрдам беради.

Юриш бошланган куннинг эртасига амир Хусайн менга чопар юбориб, амир Баҳром Жалоийр унга қарши қўзгалганини айтибди; агар мен тезда аскарларим билан ёрдамга шошмасам, унинг бир ўзи ўйланган мақсадни амалга ошира олмасмиш. Мен шу онда амир Хусайнга ёрдамга отландим ва Сеистон яқинига бордим.

Амир Малик Маҳмуд Сеистоний катта ҳадиялар билан менинг қаршимга чиқиб кутиб олди ва менга нисбатан жуда катта меҳмондўстлик намоён қилди. Амир Малик Маҳмуд умрининг охиригача менга сизқидиёлик билан хизмат қилиши ҳақида қасамёд қилди. Мен унинг самийлиги ва содиқлигини кўриб, унга ёрдам қилишга қарор қилдим.

Амир Малик Маҳмуд Сеистонийнинг душманлари етита қалъани қўлга киритган эдилар. Шу қалъаларнинг бирига мен тунда тўсатдан ҳужум қилдим. Ҳужумни бирданига тўрт тарафдан бошладим. Бир кеча-кундуз жанг бўлди, пировардида қалъани қўлга киритдим. У ерда жуда кўп бугдой бор экан, ҳаммаси бизга ўлжа бўлди. Амир Хусайн мендан сўраб ўтирмасдан бутун ўлжани ўз аскарларига улашиб берди. Мен қалъани олишда ҳеч иштирок этмагандек бунга аҳамият бермаган кишидек бўлиб турдим.

Бу қалъага амирни тайинлаб, бошқа қалъа томон юрдим. Қалъанинг аскарлари ва аҳолиси қалъа деворларига чиқиб, менинг сарбозларимга қаттиқ қаршилиқ кўрсатдилар: мен уларни қалъанинг ичига киритиш учун кўп куч ишлатдим. Аскарларимнинг кўпчилиги қалъа

тепаллиги устига чиқиб олди; шунда қалъа ичида қамалиб қолганлар аҳволи почорлигини сезишиб, биз келишимиз билан: «Ал-амон, ал-амон!» деб бизга таслим бўлишди. Бу иккинчи қалъада олинган ўлжани ҳам амир Ҳусайн, яна мендан розилигини сўрамай-петмай, ўз баҳодирларига улашиб берди. Мен амир Ҳусайннинг бу гуноҳидан ҳам кечдим.

Кейин биз учинчи қалъа томон юрдик. Бу гал энди биз ёнига яқинлашиб бўлмас мустаҳкам бир қалъа истеҳкомларига дуч келдик. Мен баҳодирларимга, қалъага чиқиш учун, каманд¹²⁶ нарвонларини тайёрлашни буюрдим. Саҳар тонгдан карнайлар чалишни буюрдим ва «Аллоҳу акбар!» дея аскарларим билан қалъага ҳужум қилдим. Аскарларим тез орада қалъага кириб олди ва биз уни қўлга киритдик. Эрталабки субҳ намозини ўқиб бўлганимдан сўнг менинг олдимга асир қилиниб қўллари боғланган қалъа фуқароларини келтиришди; бу қалъадан ҳам катта ўлжани қўлга киритдим. Амир Ҳусайн менинг галабам ҳақида эшитиб, ўзи келиб мени бундай мустаҳкам қалъани қўлга киритганим билан табриқлади. Бу галабам тўғрисидаги хабар бутун Сеистонга тарқалди.

Шу пайт амир Малик Маҳмуд Сеистоний қолган тўрт қалъадан ёрлиқлар олди: уларнинг аскарлари ва аҳолиси ўз қалъаларини қаршилиқ кўрсатмай амир Малик Маҳмуд Сеистонийга топширишларини билдиргандилар. Яна улар:

«Агар амир Темур ҳамма қалъаларни қўлга киритса сени Сеистондан маҳрум қилади, бизни эса қиради», деб ёзган эдилар.

Амир Малик Маҳмуд бу аҳоли билан келишиб тунда менга билдирмай қочиб Сеистонга кетди. Қалъаларнинг аҳолиси ва Сеистоннинг бошқа аҳолиси ҳаммаси бир бўлиб менга ҳужум қилмоқчи бўлишди.

Сеистонликларнинг ҳужум қилиш ҳақидаги хабари менга етди. Мен бутун аскарларимни уч қисмга бўлдим: амир Ҳусайн баҳодирларининг бир қисми билан менинг баронгорим бўлди, яна бир қисми жавононор бўлди, ўзим эсам сараланган баҳодирлар билан қалъа бўлдим. Биринчи қаторда камончилар, иккинчи қаторда найзадорларни жойлаштирдим.

Жанг ашаддий бўлди. Мен ўзим ўн икки баҳодирим билан урушаётганларнинг ўртасига тушиб қолдим. Шу пайт менга иккита камалак ўқи санчилди: бири — оёғимга, иккинчиси — ўнг тирсагимга. Жангда қизинганимдан

ярадорлигимни ҳам билмабман. Фақат Аллоҳнинг мадади билан душманни улоқтириб, қувгинга учратганимдан кейингина ярадорлигимни сездим.

Жангдан сўнг Ҳурмуз¹²⁷ тарафига кетдим. Мен у ерда бирор муддат туриб яраларимни даволадим. Амир Ҳусайини икки юз отлиқ билан Боғлон¹²⁸ тарафига юбордим. Амир Ҳусайин Боғлонни қўлга киритиб, бутун фикру ёдини кўпроқ бойлик тўплашга қаратди. Шу тариқа у мамлакатни бошқариш ишлари билан бутунлай шуғулланмай қўйди, барча баҳодирлар ундан қаттиқ норози эдилар.

Охундбек¹²⁹ Жета аскарлари билан амир Ҳусайиннинг ўстига бостириб келди: у эса жангда енгилиб, тўрт юз отлиғи билан Шарқу қишлоғига қочди. Амир Ҳусайиннинг қилмишлари бутун вужудим билан газабимни қўзғатарди. Дарвоқе, бу пайтга келиб жароҳатларим бутунлай тузалди, лекин унинг хатоларини тузатишга менинг ҳеч иложим йўқ эрди, чунки менинг баҳодирларим ҳозирги пайтда ҳар тарафда тарқоқ эрди, зўр қилса мен қирқта навкар тўплай олардим.

Темур Хожа Ўғлон ва амир Маҳдибек билан мен қирқ отлиқни тўпладим: уларнинг барчаси асл шаҳзодалар эди. Булардан ташқари ўзимнинг шахсий қўриқчиларимни ҳам аскарга қўшдим. Улар билан Мазд тоғи ён бошларига бориб, ўша ерда тўхтадик. Шу кезде, Сиддиқ Барлос ҳам бир гуруҳ аскарлари билан келиб менга қўшилди. У илгари ҳам менга хизмат қилган, менинг юришларимда иштирок этган эди. У яна менга хизмат қилишдан гоёта миннатдор эди. Мен улар билан Арсаф чўлига¹³⁰ кетдим.

Мен амир Ҳусайиндан бир мактуб олдим. У менга қўшилишни истар, лекин бунинг учун унинг олдига аскар юборишимни сўрар эди. Мен амир Ҳусайинга ёрдам учун Сиддиқ Барлосни қирқ отлиқ аскар билан юбордим, ўзим эсам йўлда давом этдим.

Йўлда кетаётиб олдинда тепада бир қорани кўзим илғади. Тўсатдан душманга дуч келишдан эҳтиёт бўлиш учун олдинга қоровул юбордим. Улар тезда келиб мени хотиржам қилишди: эски яроғдошим Қирончи Баҳодур юз отлиқ билан менга ёрдамга келаётган экан. Бундай хавфли дақиқада юборган ёрдами учун Аллоҳга шукур этдим.

Биз Арсаф чўлига етдик. Йўлда бизга бир шер учради: мен бир мулоҳазани ўйладим: агар мен бу шерни ўлдирсам, демак, мен ҳамма ўйлаган ишларимда муваф-

фақиятга эришаман: шу фикр билан шерга ўқ уздим ва уни ўлдирдим¹³¹.

Биз Арсаф чўлида бир тепалиқда турдик. Мен ов қилдим: шу Арсаф чўлида узоқ муддат турганимизда биз ов билан ўзимизни боқдик.

Биз амир Хусайнни кутиб турдик, у шу ерда бизга келиб қўшилиши керак эди. Менинг аскарларим бир катта дарёнинг бўйида жойлашган эдилар. Бир куни кечки пайт ойнинг ёруғида бир ўзим тепалиқда ўтирардим. Уйқуга ётишдан аввал мен шом намозини ўқидим-да, сўнг кўзим уйқуга кетди. Уйқумда мана бу сўзларни айтган овозни эшитдим:

— Ас-сабру мифтоҳул фарах!*

Мен уйқумдан хурсанд ва хушфезл бўлиб уйғондим. Атрофга назар солиб қарадим, кўрсам Балх тарафидан бизнинг томонимизга қандайдир отлиқ кишилар тўдаси келаёттир эди. Аскарларимга ҳеч нимарса демасдан келаятган отлиқлар қаршисига бир ўзим чиқдим. Булар кимнинг аскарлари деб сўрадим. Улар, бу амир Темурнинг аскарлари, биз амиримизни чўлда қидириб юрибмиз, деганида бошим кўкка етди. Улар мени ўз бошлиқларининг қўшига элитдилар. Мен аввалдан қадрдон бўлган амирлар Қутлуғ Хожа Барлос, Сайфуддин Никударий ва Тўнг Баҳодурларни янғидан кўриб қувондим. Мени кўриши билан уларнинг ҳаммаси отидан тушиб, узангим узра тиз чўкдилар ва мени тирик кўрганликларидан хурсанд бўлганликларидан йиғлашиб олдилар. Улар билан бирга баҳодирларимни олиб ўз аскарларимга қўшилдим ва мен катта базм уюштирдим.

Бир муддатдан сўнг Марв¹³² тарафидан яна бир гуруҳ келиб бизга қўшилди. Биз душманлар келишидан хавотирланиб турган эдик, лекин хавотиримиз бежиз эмас эди: аввал мендан қочган Шер Баҳром яна ўзимнинг олдимга қайтиб келаятган эди. У ўз қилмишидан уялди чамаси, шунинг учун у менга қўшилишга шошиларди. У менга қилган хонлиқларини кечиришимни ва ўтмишни умуман унутишимни сўраб ёлворди. Мен уни хурсанд бўлиб қабул қилдим, яхшилаб меҳмон қилдим ва илгари орамиздан ҳеч нарса ўтмаганидек, унинг гуноҳларини кечириб ярашдим. Бечора Шер Баҳром ўзига лойиқ жазони кутаётган эди. Мен эсам аксинча, унга олтин тож ва қимматбаҳо тошлар билан безатилган қалпоқ ҳада

* Яъни «Сабр омад калитидур!»

қилдим; мен ҳатто унга ўз камаримни тақиб қўйдим — у беҳад хурсанд эди.

Биз Шер Баҳромнинг қайтиши муносабати билан Арсаф водийсида бир печа кун базм ва хурсандчилик қилдик.

Тўрт кун ўтганидан сўнг Ҳожки Барлос ва амир Ҳусайнлар икки юз нафар аскар билан келдилар. Биз яна тўнлашишганимиздан суяндик.

Биз қурултой қуриб, Жета аскарларига қарши чиқишга қарор қилдик. Мен Шер Баҳромнинг баҳодирлари билан отлантириб, Дўлажун қалъасининг қутвали Мангли Бугай Сулдузнинг олдига, уш бизга қўшилишга таклиф қилишга юбордим. Шер Баҳром унинг олдига келиб таклифни айтганида Мангли Бугай Сулдуз бундай жавоб берган:

— Мен амир Темур билан кўздан бери дўстман, унга жон деб хизмат қилардим. Лекин мен ҳозир Илёс Хожага хойлик қилолмайман, чунки у менга Дўлажун қалъасини берди ва у мени жуда қадрлайди.

Шундай қилиб, Мангли Бугай Сулдуз менга хизмат қилишдан бош тортди. Шундай бўлса ҳам унинг уч юз тача сипоҳийлари менинг тарафимга ўтди.

Бир оздан сўнг биз бу муқим бўлган еримиздан бошқа жойга кўчдик. Қундуз ва Бадахшоннинг ҳокимлари Али ва Маҳмудшоҳ Кобулий ўзларининг кўп аскарлари билан келиб менга қўшилдилар, мен уларни қабул қилиб, ҳадиялар бердим ва зиёфат қилдим.

Қурултойда келишилганидек, мен Тегиш ибн Тумон Баҳодурни икки юз суворий билан Балх ноҳиясидаги турку тожикларга амир этиб юбордим. Ундан тапқари Тамук Баҳодурни Жета мамлакатидagi аҳвол ҳақида аниқ маълумот келтириш учун қаровулга жўнатдим. Тамук Баҳодурнинг гуруҳи катта фалокатга дуч келди: Термиз дарёсидан ўтаётганида унинг ҳамма аскарлари бутун қурол яроглари билан дарёга чўкдилар — бирорта ҳам баҳодир уйига қайтиб келмади. Тамук Баҳодурнинг ўзи ажабланарли ҳолда тирик қолди, бу машъум хабарни менга у келтирди. Унинг айтишича, биз тарафга Жетанинг олти минг кишилик қўшини келаётган эмиш. Унинг камсонли аскарлари душманни тўхтата олмаган. Жетанинг атиги бир неча аскари ўлдирилган бўлса ҳам, қолганлари Термиз атрофида бетанбих талон-тарож қилаяпти. Мен бу хабарни эшитишим билан дарҳол ўз аскарларим билан йўлга чиқдим ва Жайхун дарёси бўйида тўхтадим.

Тегиш Баҳодур шу пайт менинг олдимга қайтиб келди. У Тамук Баҳодурдан омадлироқ чиқди ва бой ўлжа келтирди. Шу ерда мен амир Сулаймон, Жакуй Барлос, амир Муса, амир Жалолиддин ва амир Ҳиндушоҳлардан ёрлиқлар олдим. Улар менинг Арсаф водийсида юрган-нимни эшитибдилар ва Жетадан норози бўлиб, ўзларидаги минг кишилик аскарлари билан менга қўшилишга қарор қилибдилар. Улар Термиз дарёси бўйига келиб, мен қаерда турганим ҳақида аниқ маълумот келтириш учун олдинда амир Тўкал Бугани юборибдилар.

Худди шу вақт амир Саййид ибн Айгу, Мангли Буга, Дўлажун қутвали ва Ҳайдар Андхудийлар Илёс Хожа билан хоқон Туғлуқ Темурнинг буйруғига кўра олти минг кишилик аскарлари билан менга қарши чиқдилар. Улар Термиз ва Балх атрофларини босиб олдилар, Балхнинг аҳолиси дарёдан кечиб, менинг ҳимоямга ўтишга мажбур бўлдилар.

Уч кундан сўнг эрта тонгда Илёс Хожанинг уч амири олти минг кишилик отлиқ аскарлари билан бизга ҳужум қилишга тайёр бўлиб, Жайхун дарёсининг нариги қирғоғидан жой олдилар; ўртамининг фақат дарё ажратиб турарди.

Мен Темур Хожа Баҳодурни элчи қилиб душманларимиз тарафига юбордим; мен унга душманларимизни менга қарши ҳаракатларини тўхтатишларига кўндиришини уқтирдим. Яна айтдим:

«Дунёдаги барча инсонлар гўёки бир бутун тандир. Агарда улардан кимда-ким бошқасига ҳужум қилиб, бало келтирса, бу инсон ўз танасини ўзи чоғгани билан баробардир. Демак, бировнинг бировга нисбатан бўлган ҳар қандай душманлик ҳаракатлари ўта бемаънилиқдир, урушнинг ҳеч кераги йўқ»¹³³.

Менинг элчим айтган бу сўзларим душманларга қаттиқ таъсир қилди шекилли, улар менга ҳужум қилишдан воз кечдилар. Мана шу йўсунда ҳеч қандай қон тўкилишсиз мен душманларим билан ярашиб олдим ва ўз жойимга қайтдим.

Мен кетганимдан бир кундан сўнг ёмон мақсаддаги кишилар душманга, жанг қилмасдан ортга қайтиш шармандалиқ, деган фикрни уқтирибдилар. Душманлар кутилмаганда Жайхун дарёсидан ўтиб, ҳарбий сафга тизилиб, менга ҳужум қилишга тайёрланиб турдилар. Мен ўзимнинг кўпинимга назар таниладим — у кам эди, душман аскарлари сон жиҳатидан биздан анча кўн эди. Аммо менинг қўшиним сараланган жасур баҳодирлардан

иборат эди. Мен аскарларимнинг камлигидан ҳеч чўчмадим; аксинча Қуръоннинг «Бир неча бор кичик тўдалар Аллоҳнинг изни бирла катта қўшинлар устидан голиб келган»¹³⁴ оятини эслаб дадил турдим.

Мен бу оятнинг чуқур маъносини шундай билардимки, агар Аллоҳ мадад берса камчилик ҳам жуда кўп душманни енгиши мумкин.

Оқшомгача жанг бошланмади. Оқшомда мен барча маслакдошларимни маслаҳатга йигдим; биз тунда Жета аскарларига тўсатдан ҳужум қилишга келишдик. Аскарларимизнинг камлигидан хавфсираш ҳеч хаёлимдан кетмас эди.

Қоронғу тунда бизнинг тарафимизга уч тўда бўлиб аскарлар келаётганини илгадик. Бизларнинг хаёлимизга душманларимиз ҳужумни бошлади, деган фикр келди. Шунинг учун биз уларни муносиб кутиб олишга тайёрланиб турдик. Хавфсирашимиз беҳуда эканлиги тезда аён бўлди: амирлар Сулаймон, Жақуй Барлос ва Муса Жетадан айниб, хоқон Туғлуқ Темур ва Илёс Хожадан ажралиб, бир ярим минг кишилик суворийлари билан бизга ёрдамга келибдилар. Биз уларни катта хурсандлик ва тантана билан кутиб олдик. Мен бундай хавфли дақиқада шундай ажиб ёрдам юборгани учун Аллоҳга шукрлар айтдим.

Бир оздан сўнг Мангли Буғай — Дўлажун қутвали, амир Саййид ибн Айғу ва Ҳайдар Андҳудий уч аскарлар тўдаси билан менга ҳужум қилдилар. Мендаги аскарларнинг ҳаммаси атиги уч минг кишидан иборат эди. Мен уларни олти қисмга бўлдим. Уларни жанг сафига тизганда олдинги қаторга камончиларни, улардан кейинги қаторга найзадор ва қиличбоз аскарларни жойлаштирдим. Аскарларимнинг ана шу икки қисми тонг саҳарда жангга кириб, кеч оқшомгача душман билан савашдилар. Бу кун ҳеч қайси тараф айтарлик устунликка эришмади. Икки тараф ҳам — меники ҳам, душманники ҳам — ҳолдан тойдилар.

Ҳали менинг аскарларимнинг учдан иккиси дам олиб, жанг қилишга ошиқиб турарди. Шу кучларим билан кундузи урушиб чарчаган душмanning устига кечаси тўсатдан ҳужум қилдим. Менинг аскарларим карнайлар овози ва болобонлар жаранги остида «Аллоҳ ёр!» дея душманга ташланди. Мен уч марта шундай ҳамла қилдим, лекин бу натижа бермади. Ниҳоят, тўртинчи ҳамлам жангга яқун ясади: галаба менга nasib бўлди. Биз душманни қувғинга учратиб, унинг ўрнини эгалладик,

кўйлаб қурол-яроғ ва бошқа молларни қўлга киритдик. Шундай ёвуз душман устидан ғалаба ато этган Аллоҳга шукур этдим.

Менга содиқ кишилар келиб мени ғалаба билан табриқлади.

Бизнинг ғалабамиз ҳақидаги хабар тезда Илёс Хожага етди. У шу заҳотиёқ Ал-Ҳаққ Баҳодур билан Мир Кичикбекка кўп аскар олиб дарров менинг устимга бостириб боришни амр қилди. Мен ҳеч буни кутмаган эдим. Бу келаётган хавф ҳақида эшитганимдан сўнг амир Ҳусайнни Балхга ҳоким қилиб юбордим, ўзим жангдан кейин турган қароргоҳни ташлаб, Жайхун дарёсидан ўтдим-да, чўлдаги кўкалам бир жойда турдим. Менинг соқчиларим ҳам ҳужум бўлишини кутмай баҳодирона уйқуда эдилар. Тўсатдан душман тарафидан катта бир аскарлар тўдаси яқинлашиб кела бошлади. Аскарларимнинг ўрдагоҳ ўртасидан узоқроқдаги чодирларини улар дарров таладилар, ичидаги аскарлар эса чўлга қочиб кетди. Мен ўзим атрофимдаги баҳодирларим билан биргаликда газабнок бўлиб камондан ўқ узиб турдим; душманнинг ҳужумини даф қилдик ва уларни бизга яқинлашишга қўймадик. Бундай қарасам, дарё тарафида душман йўқ экан, шунда чодирларимизни ва бошқа молларимизни дарров дарёнинг нариги тарафига ўтказишни буюрдим — буйруғим дарров бажарилди. Бу нарсалардан кейин ўзим ҳам қайиқда Жайхуннинг нариги қирғоғига ўтдим.

Бу ерда мен ўрдагоҳ учун қулай ер излаб топдим, уни мустаҳкамладим ва қўшиним бирла бу ерда бир ой турдим. Душман қўшинлари ҳам дарёнинг нариги бетида бир ой турдилар.

Бир ой ўтганидан сўнг қарасак, душман ўрдаси бўшаб қолибди: Жета аскарлари ўрдаларидан кетибдилар, менимча улар ўз улусларига кетган бўлсалар керак. Шунда мен ўз аскарларим билан ғолибона Балх тарафига юрдим ва тезда Хулмнинг¹³⁵ атрофига етдим. Бу ерда амир Ҳусайн бизни тантана билан кўтиб олди. Бу ерда мен кайфу сафода ўн кунни ўтказдим.

Шу ерда менда бутун Турон шаҳарларини Жетадан ажратиб олиш ҳақида режа туғилди. Амир Ҳусайн билан маслаҳатлашиб, биз Бадахшон тарафига юридик ва бир оздан сўнг Қундуз деган жойга келдик. Шу пайт ўзбеклар қабиласидан икки гуруҳ аскарлар келиб менга қўшилди, уларнинг барчасининг сони мингтага етарди¹³⁶. Шу аскарларим билан мен тунда шошилиб Бадахшонга

яқин келдим. Мен аҳоли бизнинг келаётганимиздан воқиф бўлиб, ҳарбий истеҳкомларни ўриштириб олишдан хавфсизлардим. Бироқ, Танон¹³⁷ деган жойга етиб келишим биланоқ Бадахшон валийлари мени ҳадялар билан кутиб олдилар. Мен қўшинларимнинг қувватини орттириш учун улардан фақат икки минг кишича отлични олдим, сўнг Хутталонга юрдим. Мақсадим у ердан ҳали кўпроқ аскар тўплаб, кейин Ҳетага қарши ҳужумга отланиш эди.

Мен ўттиз олти ёнга тўлдим.

Хутталон водийсига етганимда Хутталон аскарларини ўз амирларим бошчилигида олиб Қўлмак деган жойга келиб тўхтадим.

Амир Ҳусайн хуфийна менга ёмошлик истарди, лекин менга очиқ қарши чиқишга журъат этолмасди. Менга зарар етказиб кучимни заифлаштириш учун Пўлад Бугайир¹³⁸ билан жанжаллашди ва унинг қилмишлари натижасида Пўлад Бугайир мендан айниб ўз тарафига кетди.

Бироқ, шу пайт Ҳетанинг катта лашкари амирлардан Мир Кичикбек, Темурин Тўкалон, Сарин Баҳодур, Сапгум Баҳодур, Туғлуқ Хожа ва Куч Темур бошчилигида меннинг устимга юрин қилиб келаётган эди. Улар билан бирга илгари менга хизмат қилган амирлар Туғлуқ Сулдуз ва Қайхусрав Хутталоний ҳам йигирма минг кишилик қўшинлари билан менга қарши келаётган эдилар. Шу тумонат душман лашкари орасидан олти минг суворийни ажратиб алоҳида сафга тургиздилар ва жангга тайёрланиб турдилар. Уша куни мен Ҳета аскарларининг умумий сони ўттиз минг киши эканлигини эшитдим. Менда эса амир Ҳусайннинг аскарларидан ташқари (мен унинг содиқлигига ҳеч қачон тўлиқ ишополмасдим) фақат олти минг кишидан иборат аскар бор эди. Қўришиб турибдики, мен сон жиҳатидан душмандан беш баробар заиф эдим. Мен Қуръонга кўра қуръа ташлаган эдим, яна бу оят очилди:

«Бир печа бор кичик тўдалар Аллоҳнинг изини бирла катта қўшинлар устидан голиб келган»¹³⁹.

Қуръоннинг шу оятини ўқиб, мен хотиржам бўлиб турдим.

Илёс Хожанинг олти минг кишилик аскарини меннинг тарафимга қараб юра бошлади. Мен бу ерда жангга кирмадим-да, чап бериб, аскарларим билан Хутталон тарафига сурилдим. Душманлар мен улардан қўрқиб чекиндим деб ўйлаб, орқамдан қувмадилар ва хотиржамлик

билан ўз жойларида қолиб, менга қарши бирор аҳтиёт чораларини кўрмадилар. Мен эсам олдинга фақат тўрт фарсах юриб, сўнг орқага бурилдим. Қарасам, душман беғамлик билан дам олиб ўтирар ва менинг қайтишимни ҳеч кутмаётган эди. Шу топда мен душман устига тўсатдан ҳужум қилдим. Қайхусрав Хутталоний ва Туглуқ Сулдуз иккиси кутилмаганда менинг тарафимга ўтди; биз биргаликда душманга икки марта ёнприлдик: Душман катта қўрқувга тушиб пароканда бўлди ва «Ал-фирор, ал-фирор!»¹⁴⁰ дея ҳар тарафга қочди. Қочқинларнинг кўпини биз тутиб олдик. Фақат уларнинг яхши отга эгаларигина қочиб, Илёс Хожанинг асосий кучларига қўшилди.

Қош қорайган эди, амир Хусайн ўз аскарлари билан дарё бўйида сурилиб, Хутталош тарафига кетди. Душман бир оз ўзига келган бўлса ҳам бизни қувишга журъат этолмади, чунки у, унга қаттиқ зарба бера олишимизни биларди.

Жета аскарлари билан бўлган жангдан мен бир катта тажриба орттирдим: душманнинг улкан қўшини билан жанг қилишда қандай тузукка амал қилиш менга аён бўлди. Бундай кучларни очиқ жангда енгиб бўлмасди. Бу ҳолда яхшииси аввалига душман кўплигидан қўрққан кишидек чекиниш керак. Сўнг душман гўё кучсизлигинга ишонганидан сўнг уни гафлатда қолдириб, тўсатдан қақшатқич зарба бериш керак.

Бу янги тузукка кўп ўтмай амал қилишга тўғри келди.

Мен Тош кўприк яқинида амир Муаййад Арлот, Қора Баҳодур ва Ироқ Баҳодурларни душманга қарши қўйдим. Ўзим сараланган баҳодирларим билан тепаликка чиқиб, у ерга чодир қурдирдим ва тепалик устида мумкин қадар кўпроқ гулхан ёқишни буюрдим.

Ўз чодиримга кириб намоз ўқидим, сўнг уйқумдами, билмайман, ёки бедорлигимдами кимдир:

— Темур, ғалабанг муборак бўлсун! — деган сўзларини эшитдим. Бу сўзлар мени ниҳоятда қувонтирди.

Эрталабки намоздан сўнг Илёс Хожа аскарлари билан погоралар овозида бу жойдан кетди. Айрим амирлар менга дарров Илёс Хожанинг ортидан қувишни маслаҳат берди. Лекин мен у макр ишлатаётганини сезардим, чунки унинг бу юриши мени чалғитишга қаратилган бўлиб, асли мақсади мени баҳодирларим билан турган тепадан тушириш эди; мен аскарларимга ўз жойларида туриб, қўзғолмасликларига буйруқ бердим.

Мен тўғри ўйлаган эдим; душман бизга писбатан ўз

ўйлаган ҳийласини ишлата олмади. Аксинча, уларнинг ўзи орқага қайтиб, биз билан ўзига жуда ноқулай шароитда тепаликнинг ишаб ерида туриб жанг бошлашга мажбур бўлди. Биз тепаликда туриб биздан пастдаги душманларни гурзилар билан уриб яксон қилиб турдик. Илёс Хожанинг кўп баҳодирларини қуритдик. Оқшом келиши билан жанг тугатилди.

Мен тунда ўз амирларимни маслаҳатга тўплادم. Биз улар билан келишиб олиб бундай қарорга келдик: энди кўзғолмасдан тепаликда туришимиз биз учун номаъқул, тепалик ён-бағрига тушиб душман билан жанг қилишимиз анча қулай. Биз, агар жангга ғалабага эришсак, ўз мақсадимизга етамиз, мабодо омадимиз келмаса ҳар ҳолда душман қуршовидан чиқамиз.

Мен ўз сипоҳийларимга сафни жипслаштиришни буюрдим ва тунда ҳеч қандай овоз чиқармай Илёс Хожанинг аскарлари устига тўрт тарафдан «Аллоҳу акбар!» деб ташландик. Қаттиқ жанг бўлиб, душман билан юзмаюз туриб олишдик. Жанг энг қизиган пайтда мен Илёс Хожа билан учрашиб қолдим ва унга киноя билан: «Йўл бўлсун!» дедим. Илёс Хожанинг аскарлари бизга бардош бера олмай, камалаклардан ўқ отиб аста секин чекиндилар ва ўз ўрдаларига жойлашиб олдилар. Мен ҳам жанг майдонидан қўзғалиб, Илёс Хожанинг ўрдаси атрофига жойлашиб олдим. Шу пайт амир Ҳусайн ўз қўшини билан келиб менга қўшилди.

Илёс Хожа ўз амирларини маслаҳатга тўплаб, уларни қочганликлари ва енгилганликлари учун қаттиқ уялтирди. Улар оғир дилтанг бўлиб, кулоҳларини ерга урдилар, айримлари эса кўз ёши қилди. Ва ниҳоят улар: «Амир Темур бирла андоқ муҳориба қилайлукки, ё Темур мағлуб бўлмай ёки барчамиз мақтул бўлмаймиз!» деб қасамёд қилдилар.

Шу қарорга келиб, Илёс Хожа жанг бошлашга ҳозирлик кўриб турди. Шу пайт тўсатдан бир неча чопар келиб, хоқон Туғлуқ Темурнинг ўлими ҳақида хабар келтирди. Энди Илёс Хожа отасининг тахтига ўтириш учун дарҳол кетиши керак эди. Янги хоқон ўлган отасининг даргоҳига шошилди. У ўз амирларига қайтиб келгунига қадар менга қаршилик кўрсатиб туришни буюрди ва ишларини битириб тезда қайтишни ваъда қилди. Мен Илёс Хожани ўлдиришга қасд қилдим ва амир Ҳусайн билан қўшилиб, аскарларим билан Илёс Хожанинг кетидан тушдим. Шу пайт Илёс Хожа Гашига ўз қониммақоми-

ни аскар билан юборганини эшитдим. Ҳар икки-уч кунда Илёс Хожа аскарларидан бир гуруҳ ажралиб, менга келиб қўшилар эди. Менга келиб қўшилаётган баҳодирлар Илёс Хожа Қашга аскар юборганлигини тасдиқладилар.

Мен ҳам амирлардан Сулаймон, Сайфуддин Ниқударий, Жақуй Барлос, Баҳром Жалойир ва Жалолиддин бошчилигида Қашга аскар юбориб Илёс Хожанинг ҳужумини дафъ этишни буюрдим. Менинг аскарларимнинг сон-саногини ҳақида душманни гафлатда қолдириш керак эди. Шунинг учун аскарларимга кетаётганларида мумкин қадар чанг-тўзон кўтаришларини буюрдим. Қашга яқинлашганларида аскарлар отларининг иккала ёнига узун шох-шаббалар бойлаб, шаҳар тарафига чоптириб, чанг кўтардилар. Менинг баҳодирларимнинг ҳужуми Қашдаги Илёс Хожа аскарларида даҳшат уйғотди. Улар баҳодирларимга ҳеч қандай қаршилиқ кўрсата олмай, дарҳол тум-тарақай бўлиб қочдилар. Бир ҳафтадан сўнг аскарларим бой ўлжа билан қайтдилар.

Қўп ўтмай Сўл Умар Баён Сулдуз етти гуруҳ аскар билан келиб менга қўшилди. Шер Баҳром ҳам келиб, мендан узр сўради ва ғалаба билан табриклади. Уларнинг келиши муносабати билан катта базм бердим.

Тез орада бутун аскарларим билан жангга чиқишимга тўғри келди. Илёс Хожа катта лашкар тўплаб, менга ҳужумга тайёрланган эди. У аскарларига Мир Кичикбек, Искандар Уғлон ва амир Сайфларни бошлиқ қилиб тайинлаган эди. Мен Қуръонга қараб мени қандай ҳодиса кутаётганини билиш учун қуръа ташлаган эдим, душманни енгим керак, деган оятга тўғри келдим. Мен бундан гоят қувондим ва Аллоҳга мадади учун шукур қилдим.

Мен Бош Ориғи деган жойга келдим. У ерда амир Ҳусайини қолдириб, унга кўз-қулоқ бўлиб туришини ва душман яқинлашганида кучларимиздан воқиф бўлишга йўл қўймаслигини буюрдим. Мен аскарларимни етти қисмга бўлиб, уларни турна қатори тартибда жойлаштирдим; шу тарзда Қий деган жойга келдим.

Шу пайт аскарларининг катта гуруҳи билан айғоқчилик қилаётган Мир Кичикбек тўсатдан менга дуч келиб қолди. Мен аҳволим нима бўлишини билиш учун Қуръонга кўра қуръа ташладим, мана бу оятлар очилди:

«Биз яқин осмонни юлдузлар билан безатдук, ҳар қандай шайтонларни дафъ этинг учун... уларни ҳайдаш учун, улар учун жаҳаннам ўти муқаррардир»¹⁴¹.

Мен бундан хурсанд бўлиб, аскарларим билан Мир

Кичикбекка қарши чиқдим. Аскарларимни илғоримга ёрдам учун тўда-тўда қилиб жангга киритавердим.

Жанг узоққа чўзилди: аскарларим саросимага туша бошлади. Шунда мен сараланган баҳодирларим ва диловарларим билан аскарларимга бориб қўшилдим. Мен келишим биланоқ Мир Кичикбекнинг қўшини бесаранжомликка тушди. Буни англаб душман тарафидан Искандар Ўғлон, амир Юсуф ва амир Ҳамидлар ҳам жангга киришди.

Мен ўз баҳодирларим билан анча душманни ўлдирдим: биз қиличларимизни яланғочлаб душманнинг кўп қошини тўқдик. Жанг энг авжига чиққан пайтда Мир Кичикбекнинг оти йиқилиб тушди ва биз уни асир қилиб олдик. Мир Кичикбекни қутқармоқчи бўлиб, амир Юсуф ва амир Ҳамидлар шиддат билан бизга ташланди. Бир пиёда аскарим амир Ҳамиднинг отини шундай куч билан урдикки, от йиқилди; амир Ҳамидни ҳам асир қилдик. Амир Юсуф отини буриб қочаётган эди, унинг узангиси рўнара келаётган отлиқнинг узангисига илиниб, амир ордан йиқилиб тушди ва у ҳам бизнинг қўлимизга асир бўлиб тушди. Искандар Ўғлон қочиб, Илёс Хожанинг аскарларига бориб қўшилди.

Мен бу ғалабадан мамнуи бўлиб, тепаликка чиқдим ва жанг майдонида тарқалиб турган аскарларимни бир жойга тўпладим. Аскарларим тез тўпланди, мен илгаригидан каттароқ шиддат билан Илёс Хожа аскарларининг устига ташландим. Мен яна ғалаба қозондим, Илёс Хожани энди тутай деганимда Искандар Ўғлон унга ёрдамга югуриб келди. Лекин унинг ўзи қўлга тушиб, Илёс Хожа қочишга муяссар бўлди. Биз Илёс Хожанинг кетидан қувдик.

Менинг аскарларим ичида ҳеч қўли бўш киши қолмади. Биз жуда кўп асирлар, отлар, қурол ва бойликни қўлга киритдик. Мен ҳар бир асирни олдимга келтириб, уларнинг ҳар бири билан уларнинг пуфۇзи ва ҳолатини эътиборга олиб сўзлашдим. Ғалабам учун Аллоҳга шукроналар айтдим, сўнг қўшимини ва ўлжаларим билан Қир деган жойга бориб, у ерда тўхтадим. Мен аскарларимга ғалаба муносабати билан базм ва айшу ишратга рухсат бердим.

Қир деган ерга келганимиздан бир кун кейин Илёс Хожанинг асир қилинган амирларини ҳузуримга чақиртирдим.

Аввал мен Мир Кичикбек билан гаплашдим, уни ўз хонига содиқлигига тасанно айтдим ва ҳар хил ваъдалар

билан ўз тарафимга ўтишга кўндирмоқчи бўлдим; у менга бўйсунганини истамасди. Амир Ҳамидни ҳам шундай мақтадим. Сўнг Искандар Ўғлошнинг Илёс Хожа учун ўзини қурбон қилмоқчи бўлганига таажжубимни билдирдим.

Кейин бу амирлардан уларнинг кучли қўшинларини енгизишни қандай талқин қилишларини сўрадим. Улар жавобларида менинг енгилмаслигим ҳақидаги доврўғим уларни шундай даҳшатга соладики, менинг ҳар бир зарбам мингта оддий зарбага баробар келади, дедилар.

Мен асир амирлардан: «Энди сизларга нисбатан ўлимнинг қандай усулини қўллай?» деб сўраган эдим, улар: «Албатта, биз ўлим жазосига лойиқмиз, лекин Ҳета мамлакатида ўз қариндошлари учун қасос олишни ўз бурчи деб биладиган одамлар топилади. Агар сен асирларни қўйиб юборсанг, сенинг шуҳратинг янада тарқалиб, яна кўпчилик сенинг тарафингга ўтади. Улар фақат сенинг асирларга раҳмдиллигингни ўзигаёқ сенга бўйсунмасади. Лекин жазо берасанми ё афв этасанми — ўзинг биласан» дейишди.

Мен яна ваъдалар билан уларни ўз тарафимга ўтказишга ҳаракат қилдим, улар асло кўнмадилар. Мен уларнинг тоймаслиги ва ўз ҳокимига содиқлигига ишондим. Мен уларга катта инъомлар тақдим этиб, уларни ва бошқа асирларни ҳам озод этиб, Илёс Хожанинг олдига юбордим.

Шу орада мен Илёс Хожа Хўжадга Сайхун бўйига келибди, деган хабар олдим. Мен дарҳол илғор қўшиним билан у тарафга бордим, лекин у ерда Илёс Хожани топмадим. Амир Сайфуддин Никударий билан амир Жакуй Барлос иккисини Самарқандни олиш учун юбордим. Ўзим эса ов қилдим ва ов асносида Самарқандга яқинлашиб келдим. Барча эл ва аҳоли: «Қад ража'а ал-ҳаққ ила макониҳи», яъни «ҳақиқат яна ўз маконига қайтди» деб менинг қаршимга чиқдилар.

Мен Самарқандда турдим ва орқада қолган аскарларимни тўплаш учун одамларни юбордим.

Мен ўттиз етти ёшга тўлдим.

Ҳета қабилалари атрофда бировнинг таъсирисиз ўз-аро жанжал бошладилар ва ўз ҳокимига қарши қўзғалдилар. Мен ягона ҳокимликка интилиб, Ҳета ўлкасидаги жанжални бостирмоқчи бўлдим.

Шу пайт бир нохуш хабар олдим: амир Ҳусайн менинг давлатимга ҳасад қилиб, ҳар хил туманлар амирлари билан келишиб: «Темур тахт ва тожга лойиқ эмас, қора-

жүй Чигатойлардан* хоп керак» деган эмиш. Ұша тоифа амирларни шу фикрга кўндирибди. Мен амир Хусайнга мактуб йўллаб, унда: «Давлат келини унинг учун жанг қилган кимсанинг қўйнига лойиқдирки, унга душманлик қилиб, қилич кўтарма, унинг қиличи сени кўтаргай» дедим. Амир Хусайн менинг сўзларимга ҳеч жавоб қилмади ва туманлар амирлари билан келишганича, Чигатойнинг қашшоқликда яшаётган авлоди Кобулшоҳни қидриб топиб, уни хонлик лавозимига ўтказиб қўйди. Мен Кашига келиб, ўша ерда турдим.

Баҳор келганда Жетадаги фитначилар катта куч билан Мовароуннаҳрга ҳужум қилармиш деган овоза тарқалди. Амир Хусайн қўрқувга тушиб, тезда амирларини маслаҳатга чақирди, улар Жета аскарлари билан менсиз жанг қилишни хаёлга ҳам келтириб бўлмайди, деган қарорга келибдилар. Улар ноилж менга мурожаат қилишга мажбур бўлдилар.

Амир Хусайн менга ёзиб, у менинг содиқ дўстим, лекин дўстлигини у кейин исботлайди; энди у илгаригидек ишларни қилмайди — ўзининг содиқлиги ҳақида ёзиб ишонтириб ўтирмайди, у менинг унга муносабатимни ўзининг менга бўлган муомаласидан билаётгани ва шунга ўхшашларни ёзган эди.

Амир Хусайннинг мурожаати ҳақида Кобулшоҳнинг мураббийси ҳам билиб қолди. У шу заҳотиёқ Кобулшоҳни ўлдириб менинг ҳузуримга келди ва уни хизматимга олишимни сўради. Шунда мен бундай мулоҳаза қилдим: энг разил одам ўз эгасини ўлдирishi мумкин ва бундай одам ўз қилмишига яраша жазоланиши керак, дедим. Шундан сўнг мен уни у ўлдирган Кобулшоҳнинг ворислари олдига юбордим, улар бу муттаҳамни ўзига лойиқ жазосини берсинлар.

Кейин мен катта аскар тўпладим ва амир Хусайнга Жета билан жанг қилгани кетаётганимни хабар қилдимда, Сайхун орқали йўлларни ҳимоя қилгани кетдим. Мен ҳаммаси бўлиб етти минг кишилик аскар тўпладим ва уларни етти қисмга бўлдим. Мен амир Хусайнга чопар юбордим; у тезда келиб менга қўшилди ва ўз аскарлари билан менинг ўрдам ёнига жойлашди. Илёс Хожанинг лашкаридаги аҳволни билиш учун айғоқчиларни юбордим. Улар Илёс Хожа бутун аскарлари билан Бод деган жойда турибди деган хабар келтирдилар. Унинг лашкарининг баронгор ва жавонгорларида амирлар Сангин Ба-

* яъни Чингиз авлодларидан.

ҳодур ва Хожибек турибди. Илёс Хожанинг ўзи эса лашкарнинг қалбида турибди.

Илёс Хожа Қипчоқ Баҳодурни айгоққа чиқарибди. Мен ҳам Улжайту, Таллиқон сулопи, Шер Баҳром, Пўлад Бугайир, амир Фарҳод ва Малик Баҳодурларни Қутулмиш Саланжи Арлот бошчилигида айгоққа чиқардим, Қанотларимга Соз Бўга ва Темур Хожани қўйдим, ўзим эсам сараланган баҳодирларим билан қалба турдим. Амир Ҳусайн дарёдан ўтди. Мен унга иккимиз Илёс Хожанинг аскарига икки тарафдан бир вақтнинг ўзида ҳужум қилсак яхши бўларди, дедим. Амир Ҳусайн менинг айтганимга кўнмади. Унинг фикрича, кучларимизни иккига бўлишнинг кераги йўқ эди. Уни айтганларимга ҳеч кўндириб бўлмади, мен ноилож унинг айтганига кўнишимга тўғри келди¹⁴².

Шу орада Илёс Хожанинг аскарлари кўринди. Мен душманининг кучлари меникидан бирмунча ортиқлигини кўриб бир оз ҳайрон бўлдим. Мен одатим бўйича Қуръонга кўра қуръа ташладим: ушбу оят очилди:

«Лақад насаракуму-Уллоҳу фи маватина касиратин».

(«Аллоҳ сизларни кўп мамлакатларда ғалабага келтирди»)¹⁴³

Бу оятни ўқиб мен ғалабамга ишондим. Шу пайт иккала тарафнинг ҳам олд қаторлари жангга кирди. Душман тарафидан Хожибек Саланжи Баҳодурнинг аскарларини сиқиб бориб, амир Ҳусайннинг аскарларига ташланди. Биринчи ҳужумнинг ўзидаёқ амир Ҳусайннинг аскарлари чекиниб, ҳар тарафга сочилиб кетди. Мен Аллоҳдан бошқа амирларим ва баҳодирларимга сабот, матонат ва мадад беришини сўраб дуо қилдим.

Шу вақт амир Шамсуддин ҳам ўз кучлари билан амир Ҳусайн аскарлари тарафига юрди. Мен ўз баҳодирларим билан тўсатдан амир Шамсуддинга ҳужум қилдим ва уни сиқиб, суриб Илёс Хожанинг тўдаси тарафига қувиб юбордим. Зарбам шунчалик кучли эдики, Илёс Хожанинг аскарлари орасида ваҳима кўтарилди.

Мен амир Ҳусайнга тезда келиб менга қўшилсин деб буйруқ бердим. Душман қўрқиб турганида унга яна ҳужум қилиш керак эди; пароканда бўлиб турган душмани енгил ва тарқатиб юбориш осон эди. Бироқ, амир Ҳусайн ҳеч қандай сабабсиз менинг амримга бўйсунмади ва мен унга камида ўн марта чопар юборган бўлсам ҳам, олдимга келмади. Амир Ҳусайн менга нисбатан хоинлик қилаётгани аён бўлди. Шунда мен бир оз чекиниб тўхтадим. Душман аскарлари ҳам қаттиқ талофат кўргани

сабабли чекинди. Шу кеча бўйи мен отдан тушмадим. Амир Ҳусайн қулай фурсат қўлдан бой берилиб, энди унинг кераги бўлмаган пайтда келиб менга қўшилди. Биз тўрт тарафга қоровул қўйиб, кечани хотиржамликда ўтказдик.

Тонг отди. Душман тарафидаги ядочининг ҳийла кўрсатганидан кейин қаттиқ ёмғир ёғиб, бизнинг юришимизни анча оғирлаштирди. Ёмғир ёғаётганлигига қарамай, мен карнайларни чалишга буюрдим ва баҳодирларим билан жангни бошлаб юбордим. Биз тез орада ёмғир ёгдирган ядочини тутиб уни ўлдирдик; ёмғир шу заҳоти тўхтади. Шундан кейин мен шундай қаттиқ шиддат ва куч билан душманга ташландимки, у ҳужумимга бардош беролмади. Илёс Хожанинг аскарлари ҳар тарафга тарқалиб қочиб кетди. Менинг аскарларим уларни таъқиб қилиб борди. Мен ўзим икки минг аскарим билан бир жойда тўхтадим-да, мутрибларга наъма чалдирдим.

Шу топда Илёс Хожанинг бош амири амир Шамсуддин қаёқдандир пайдо бўлиб, тумонат аскарлари билан бизнинг устимизга ҳужум қилиб қолди. Мен дарҳол унинг рўпарасига мингта аскаримни чиқардим. Уззукун бўйи тўхтовсиз то қош қорайгунигача жанг бўлди. Мен юборган минг кишилик аскарнинг ҳаммаси сонсиз душман билан жангда ҳалок бўлди. Мен бу юборган қўшиним ҳалок бўлганини эшитганимдан сўнг энди жангни давом эттириб бўлмаслигига ишондим. Шу кечаёқ мен Қаш тарафига чекиндим. Ана шу нарсаларнинг ҳаммаси амир Ҳусайннинг касофати — менинг маслаҳатимга кириб Илёс Хожага бараварига икки тарафдан ҳужум қилишга кўнмаганлиги туфайли юз берди. Жанг пайтидаги икки ҳокимлик ёмон якун билан тугалинишинг гувоҳи бўлдик. «Икки қўчқор боши бир қозонда қайнамас» деган мақолнинг нақадар тўғрилиги исботланди.

Амир Ҳусайн ўз қариндошлари ва ўзига яқин амирлари билан Жайхундан ўтиб дарёнинг нариги соҳилида турди ва агар Илёс Хожанинг аскарлари унга ҳужум қиладиган бўлса Ҳиндистонга қочишга ҳозирлик кўриб турди. Амир Ҳусайн менга ҳам у каби иш тутишимни таклиф этди. Лекин мен унинг таклифини қатъиян рад этдим. Мен кўпроқ аскар тўплаб Илёс Хожа аскарларига ҳужум қилиб, уни енгсам деган режам бор эди.

Шу орада икки гуруҳ аскар тўпладим. Мен Жета амирлари катта аскар тўплаб келиб Самарқанд тоғлари ён-бағрида жойлашди деган хабар олдим. Шунда аскарларимдан Темур Хожа Ўғлон, Аббос Баҳодур ва Чодирчи

Баҳодурлар бошчилигида уч қўшни ажратдим ва уларга беҳосдан Жета турк-тожикларига ҳужум қилсин деб буйруқ бердим. Бу уч қўшидан кейин Довуд Хожа ва Ҳиндушоҳлар бошчилигида яна икки қўшинни юбордим. Бу икки бўлим аввалги уч қўшин учун ёрдам вазифасини бажариши керак эди. Кейинги қўшинлар аввалги қўшинларга етиб олганида аввалгилари кўрқоқлик қилишиб ваҳима тарқатдилар, натижада орқадаги икки қўшиннинг ҳам галабага ишончини пучга чиқардилар. Шу тариқа Довуд Хожа билан Ҳиндушоҳ иккиси шармандаларча орқага қочди.

Уларнинг мағлубияти ҳақидаги хабар тезда менга етди. Чекинган амирлар ўзининг аҳволдан изтироб чекарди. Улар йўлда Жета амирларининг каттаси Кўппак Темур Баҳодурга дуч келдилар, у билан жанг қилиб енгилдилар ва чекиндилар. Сўнг бирма-бир менинг ҳузуримга келдилар. Мен тарқоқ юрган аскарларимни тўнлаб, Балх тарафига юрдим ва Жайхун дарёсининг бўйида тўхтадим. Шу ерда кўп баҳодирлар Кўппакхон, Туман ва Мангли Буғай Сулдузлар катта аскарлари билан келиб менга қўшилдилар.

Бизга Жета аскарлари бир неча шаҳарларимизни босиб олиб талади, деган хабар келди. Бу хабардан таппинчланиб, Жайхун дарёсидан кечиб ўтдим. Шу пайт мен Самарқанддан хабар олдим, душман у ерга ҳам келган экан. Самарқанднинг қалъаси йўқ эди. Шаҳар аҳли кўчаларини беркитиб олиб, шу тариқа мен келиб ёрдам беришимни кутиб туришарди¹⁴⁶. Мен дарҳол минг кишилик отлигим билан Самарқанд тарафига юрдим. Йўлда кетаётиб япада қайгули хабарларни ҳам эшитдим. Душман Самарқандни ҳар тарафдан ўраб олган эди. У ерда қаҳратон совуқ бўлиб, ўлат тарқалган эди. Мен тезроқ келиб Самарқанд аҳлининг аҳволи мислсиз оғирлигини кўрдим. Ўзим Самарқанд билан кўп шугулланиб ўтирмадим. У ерда Жета аскарлари билан бўладиган жангларга амир Жаку Барлосни, амир Сайфуддин Никударийни, Оқ Буға, Мангли Буғай Сулдузларни қолдирдим, ўзим Боғлон тарафига кетдим. У ерда амир Ҳусайн менга келиб қўшилди. Қишни ўтказиш учун Боғлондан Қаршига ўтдим. Мен ўз аскарларимни дам олишлари учун уй-уйларига жўнатдим ва келажак баҳорда Наврўз байрамига менинг ҳузуримга келишларини буюрдим.

Мен ўттиз саккиз ёшга тўлдим.

Қарши шаҳри Кўппакхон маъмураси¹⁴⁷ деган ном билан ҳам аталарди. Мен шаҳар атрофига мустаҳкам девор

қурилишини буюрдим. Шаҳарнинг ичида кўп чиройли иморатлар барпо эттирдим. Баҳор келди. Мен ўз аскарларимни йиғдим ва амир Ҳусайн билан маслаҳатлашиб Самарқанд тарафига кетдим. Самарқанд яқинида чодирларимизни тикиб, катта ўрда бўлиб турдик.

Амир Ҳусайн мен билан бирга эди, лекин у менинг жанглардаги ғалабамга чидай олмас эди. Шунинг учун мен Самарқандга юришга отланганимда амир Ҳусайн бирданига амирларимдан улар сарф қилиб ишлатиб бўлган нарсаларни талаб қила бошлади. Лекин амирларим бутун солиқни аскарларига ишлатиб бўлган эдилар. Амир Ҳусайннинг бу қилмиши мени шу қадар ғазабга келтирдик, жаҳл устида мен уни ўлдирмоқчи бўлдим. Бироқ, шу пайт, Қуръоннинг мана бу ояти ёдимга келди: «Ва-тақу нара-л-лати уиддат лил-кафирина ва ати'у-ллаҳа ва-р-расула; ла'аллакум турхамуна ва сари'у ила муғфираттимми-раббикум ва жапнатин арзуҳа-с самавату ва-ларзу уиддат лил-муттақина-л-лазина йунфикуна фис-сарраи ваз-зарраи вал-қазимина-л-ғайза вал-афина ани-п-наси ва-ллаҳу йухиббу-л-мухсинина».

«Қофирлар учун тайёрланган оловдан қўрқингизлар, ва Аллоҳга ва унинг Расулига бўйсунинглар, балки гуноҳингиз кечирилар! Раббингизнинг кечирувига ва жаннатга интилинглар, бунинг* кенглиги осмонлар ва ердир. У худодан қўрқувчилар учун тайёрланган; қайсики хурсандчиликда ҳам, хафагарчиликда ҳам хайрият қилувчилар учун ва жаҳолатни тўхтатиб, кишиларни кечирувчилар учун. Аллоҳ эҳсон қилувчиларни севади»¹⁴⁸.

Шундан сўнг мен ёмон ниятимдан қайтдим.

Мен амир Ҳусайнга мактуб ёзиб, унда у ўз улушини олишни исташда ҳеч бир ёмон гап йўқлигини айтдим ва унга туя ва отлардан юбордим. Менинг хотиним, амир Ҳусайннинг синглиси, Ўлжай Туркон ога, акасига анча қорамол ва бошқа қимматбаҳо нарсалар, бойлик ҳада қилди. Амир Ҳусайн бу нарсаларнинг ҳаммасини суллоҳлик билан олди. Мен унга кўп пул юбордим, у уларни ҳам ҳаммасини олди, унинг иштаҳасининг чеки йўқ эди. Қўлидаги нарсадан ҳеч кўзи тўймасди, норози эди. Менинг амирларим амир Ҳусайнни бундай очкўз ва хасислиги учун жуда ёмон кўрар эдилар.

Жета қўшинлари Мовароуннаҳр шаҳарларига бостириб келишларидан аввал шаҳарлар амирлари қалъаларини таъмирлаш учун кўп пул сарфладилар. Амир Ҳусайн

* Яъни жаннатнинг.

хасислиги туфайли айрим амирларни ортиқча ҳаражат қилган деб ноҳақ айблади. Улар эса қалъалар қуриш ҳақидаги менинг буйруғимга ҳавола қилиб, ўзларининг ҳақликларини исботлар эдилар. Жета аскарлари билан кураш пайтида амир Ҳусайн ғаразгўйлиги туфайли Самарқанд аҳолисининг кўпчилигига зулм қилди. Амир Ҳусайннинг ҳаракатлари Самарқанд аҳолисида катта нозилик уйғотди. Аҳоли мени амир Ҳусайнга қарши қўйишга ҳаракат қилардилар, мен эсам бутун вужудим билан қариндошларим билан қариндош-уруғчилик алоқаларини бузмаслик учун ҳаракат қилардим.

Шу билан бирга амир Ҳусайннинг душманлари унинг айрим баҳодирларини унга қарши қилиб қўйдилар ва уларни менинг олдимга юбордилар. Мен уларга амир Ҳусайннинг олдига қайтсинлар, деб бир неча марта буйруқ бердим, лекин улар менга қулоқ солмадилар. Мен амир Ҳусайнга мактуб ёзиб, ундан бу хоинларни афв этишни ва ўзига қайтариб олишни сўрадим. Амир Ҳусайн менинг бу сўзларимга кўнмади.

Амир Муса ва Али Дарвеш Ҳалойир, амир Ҳусайннинг кўёви лекин унинг ашаддий душмани, мени унга душман қилишга кўп ҳаракат қилдилар. Улар амир Ҳусайнни ўлдирмоқчи эканликлари ҳақида мактуб ёздилар. Менинг душманларим менга зарар етказиш мақсадида, хотиним номидан сохта хат ёзиб, унда гўё мен амир Ҳусайнни ўлдирмоқчи эканлигимни битган эдилар.

У менга шу хатни юборди, лекин мен шу ондаёқ бу хат сохта эканлигини билдирдим. Мен амир Ҳусайнга ёмонлик қилиш ниятим йўқлигини ишончлироқ исботлашни истардим ва шу мақсадда унинг олдига амир Муса билан Али Дарвеш Ҳалойирни юбордим. Лекин улар йўлда қочиб Хўжанд тарафига кетибдилар.

Икки амирнинг қочиши, амир Ҳусайнни ўша, хотиним номидан юборилган хат сохталигига ишонтирувчи аниқ далил эди. Бироқ, у бу далилга ҳеч қандай аҳамият бермади. Амир Ҳусайннинг менга нисбатан нияти бузуқлигига мен кундан-кунга ишона бордим. Шундай бўлса ҳам мен амир Ҳусайнга нисбатан дўстона муносабатда бўлавердим. Лекин мен бир кун амир Шер Баҳромдан, унинг амир Ҳусайннинг менга муносабати ҳақидаги фикрини сўрадим. У жавобида очикдан-очик айтди: унинг ҳеч қандай шубҳаси йўқки, амир Ҳусайн ҳасадгўйлиги туфайли менга ёмонлик қилмоқчи. Мен Шер Баҳромдан фикрининг тўғрилигини исботлаб беришни талаб қилдим.

Шер Баҳром амир Ҳусайннинг сампийлигини аниқлаш жуда осонлигини айтди.

Агар амир Ҳусайн менга дўст бўлса, у ҳолда у менинг ходимимга яхши муносабатда бўлиши керак; амир Ҳусайнга мактуб ёзиб, ундан аввал амир Ҳусайнга хизмат қилиб, энди менга хизмат қилаётган ходимларни афв этишни сўраш керак.

Агар амир менинг афв этиш ҳақидаги илтимосимга хайрихоҳлик билан қараса, демак, у менга нисбатан дўстона муносабатда бўлади. Агар аксинча бўлиб, амир афв сўраганларнинг гуноҳидап кечмаса, демак, у менга душмандир. Худди шундай бўлди: Шер Баҳромнинг ўзи ва бошқа амирлар амир Ҳусайндан афв сўраб мактуб йўлладилар. У мактубни йиртиб ташлаб, на фақат бу хоинларни ҳеч қачон кечирмаслигини, балки жон-жон деб уларнинг ҳаммасини калласини танасидап жудо қилишни айтган.

Амир Ҳусайннинг бу сўзлариши менга етказишганида, мен энди уни қуритиш керак деган қарорга келдим ва дарҳол Шер Баҳром билан Одил Баҳодурни Хутталоп ўлкасига юбориб, у ердан менга аскар тўплаб келишлариши буюрдим. Шер Баҳром кўп аскар тўплаб, Сатрак яйловига ўрнашиб олди. Шу пайт амир Ҳусайн тилёгмалик қилиб Шер Баҳромни менга нисбатан хоинлик қилиб ўзига оғдиришга киришди. Пировардида амир Ҳусайн мақсадга эришди. Мен Шер Баҳромнинг хоинлик қилганини билганимдан сўнг унга мана бундай мактуб ёздим:

«Эй лаъпати! Сен ўзинг амир Ҳусайн билан менинг орамга ҳусумат солиб қўйдинг. Сен шундай ўт ёқдингки, бир кун ўзинг унда қуясан ва поймол бўласан».

Охирида шундай бўлди. Буздан кейин мен Аббос Баҳодур билан амир Жакуй Барлосни Хўжандга юбордим. Улар мен билан амир Ҳусайн иккимиз орамиздаги ҳусумат ярашиш билан тугамаслигини тушундилар ва ўша ерда қоллишга келишдилар; менга бу тўғрисида хабар етди.

Мен ўттиз тўққиз ёшга тўлдим.

Мен Қаршидан Самарқандга юраётганимда бир марҳала ўтганимдан кейин амир Сулаймон билан амир Чодирчи иккиси мендан қочдилар ва амир Ҳусайнга бориб қўшилдилар. Шу кезде амир Ҳизр Ясаурий ўлди. Шун-

---

* Бу амрпни Жета хопи билан адаштирманг.

да Али Дарвеш Жалойир, Илёс Хожа*, Маҳмудшоҳлар амир Хусайндан қочиб, менга келиб қўшилдилар.

Худди шу пайт Хўжанддан амирлар Жақуй Барлос, Аббос Баҳодур ва Баҳром Жалойирлар ҳам келиб менга қўшилдилар.

Мен Самарқандга келдим. Унинг аҳолиси мен уларга ўзим истаган ҳокимни қўйишимни қаттиқ илтимос қилдилар. Мен бу мансабга Қора Хиндуни тайинладим. Самарқанддан кетганимдан кейин мен тайинлаган бу кўнгли-хиндудек қора ҳоким мега хошлик қилиб амир Хусайн тарафига ўтганини эшитдим.

Ўша кезде бир қўйғули хабардан менинг дилим вайрон бўлди. Менинг хотиним Ўлжай Туркон-оға, амир Хусайннинг синглиси, қазо қилди. Мен Куръоннинг мана бу оятини эсладим: «Ал-лазина иза асабатҳум-мусибату қалу: инна лиллаҳи ва инна илайҳи ражӣуна».

«Бошига мусибат келган кишилар айтишлар: «Ҳақиқатап биз Аллоҳга тобемиз ва ҳақиқатап биз унинг олди-га қайтамиз»,¹⁴⁹

Амир Хусайн ҳам синглисининг вафотини эшитиб қаттиқ ҳафа бўлди. Хотинининг ўлими билан амир Хусайн билан қариндешлигим ҳам узилди. Орамизда фақат дупманлик ва нафрат қолган эди.

Амирларим билан маслаҳатлашиб олганимдан кейин амир Хусайнга ҳужум қилиш учун аскар тўпладим.

Мен Аллоҳга нола қилиб:

«У — ҳомийларнинг энг яхшиси ва унга таянмоқ даркор», дедим.

Мен Қаршидан чиқдим ва амир Сайфуддин Никударийни илғорга, Чағонпён деган мавзегга чиқариб, амир Хусайннинг режаларини билишни буюрдим. Тез орада мен амир Сайфуддиндан хабар олдим: дупманим мен билан кураш учун катта маккорлик билан хуфиёна аскар тўплайпти. Амир Сайфуддин мендан ниҳоятда эҳтиёткор ва бедор бўлиб туришни қаттиқ сўрарди.

Мен Қаҳлақа мавзеи тарафига юрдим: шу чоғ амир Хусайндан мактуб келди. У мен билан битим тузмоқчилигини ва буни фақат оғизда эмас, балки садоқат билан амал қилажагини ёзган эди. Ясур амирлари амир Хусайндан хавфсизлар эдилар: шунинг учун улар ўша хат тўғрисида эшитганларида биз у билан ярашамиз деб ўйлаб, қочмоқчи бўлдилар. Мен бу ҳақда эшитиб, уларнинг кўзи олдида амир Хусайннинг хатини йиртиб ташладим. Амирларим энди бизнинг ишимизни фақат қилиш ҳал қилишни

мумкинлигига ишондилар. Кейин менга айтишларича, бу ишим ҳаммага маъқул тушибди.

Амир Ҳусайн мен ярашмоқчи эмаслигимни билгач чекинди. Мен Қаршига қайтиб келдим.

Бир неча кундан сўнг амир Ҳусайн Шер Баҳромни илгорига чиқариб, кетидан ўзи юрди. Унинг бир айёр пияти бор эди. У Уч Ғани деган ерга келиб тўхтади; мен Ғузорда турардим. Шунда менинг ҳузуримга амир Ҳусайннинг хазиначиси Қуръонни келтирди. Унинг айтишича, амир Ҳусайн мапа шу Қуръон устида менга душманлик қилмаслик ҳақида қасам ичганмиш. Мабодо у менга заррача зарар етказадурган бўлса, менга асир бўлиб тушармиш. Элчи яна қўшимча қилиб айтдики, амир Ҳусайн ишончлик бўлиши учун қасамини менинг ҳузуримга келиб қайтармоқчи эмиш. У мен билан Мир Кичикбекка тегишли водийда учрашишни истармиш.

Учрашиш мўлжалланган ўша водийда амир Ҳусайн пистирма тайёрлаб — агар мен бу ерга келсам, мени асир қилиш учун икки гуруҳ аскарларини жойлаштириб қўйди. Мен қасам ҳам, таклиф ҳам душманнинг макри эканлигини яхши тушундим. Амир Ҳусайннинг сотқинлиги ғалаба қозонмаслиги учун ўша чўлнинг турли жойларига ўз гуруҳларимни жойлаштириб қўйдим. Амир Ҳусайндан водийга аскарсиз бораётгани ва фақат ўзига яқин юзта баҳодирини бирга олганлиги ҳақида хабар келди. У менинг унга ишонишимни ва у сингарини водийга аскарсиз келишимни сўраган эди. Амир Ҳусайн: «Водийнинг ўртасида яхши жой бор, ўша ерда учрашамиз», деб ёзган эди. Мен амир Ҳусайннинг маккорлигини билардим, шунинг учун водийга уч юзотлигим билан бордим, амир Ҳусайн эса ўзи билан мингга яқин отлигини олган эди.

Узоқдан амир Ҳусайннинг менинг тарафимга келаётини кўрдимда, жойимда турдим. Ҳусайннинг пистирмадаги амир ва аскарлари менга ҳужумини бошлади. Мени ҳимоя қилиш учун қўйган аскарларим икки тарафдан душман устига ташланиб жангга бошлаб юбордилар. Менинг аскарларимнинг зарбаси шунчалик кучли эдики, амир Ҳусайннинг аскарлари ҳатто бириччи зарбага бардош беролмай, қўрқув билан қочдилар. Қочқинлар ўз амирининг байроғи тарафига йўналдилар, у эса аскарлар албатта асир қилади деб ишонган ва хотиржамлик билан мени боғлиқ ҳолда келтирилишимни кутиб ўтирган эди. Лекин аскарлари ҳар тарафдан қочиб келаётганини кўр-

гач, амир Ҳусайн ҳайратланди, унинг режаси бутунлай бузилганини у энди тушуниб етаётган эди.

У бутун ғазабини Шер Баҳромга қаратди.

Шундай қилиб, мен ғалаба қозондим ва Қаршига қайтиб келиб, муваффақиятимдан мамнун бўлиб, дам олдим. Лекин Қаршида туриб ҳам душманни назардан туширмас эдим; амир Ҳусайннинг барча ҳаракатлари ҳақида мумкин қадар аниқ маълумот олишга ҳаракат қилдим.

Мен бутун амирларимни йиғиб, улар олдида таптана билан бу сўзларни айтдим:

— Сизлардан кимки менга сидқидил билан хизмат қилса, ишонсинки, мен у билан оғаларча муносабатда бўламан. Мен ҳар доим сиз билан ўлжани баробар бўлганман, бундан кейин ҳам шундай бўлажак. Агар сизлардан кимки менга ишонмаса ва садоқат кўрсатолмаса, яхшиси у мени ташлаб кета қолсин.

Барча амирларим менга содиқликларида қасам ичиб ишонтирдилар ва уларнинг ҳар бири ўз қўли билан қуйидаги ваъдани ёзиб, имзо чекди:

«Бизлар амир Темурни ҳеч ташлаб кетмаслик ҳақида буюк ваъда берамиз. Аллоҳ бизга гувоҳдир; агар биз бу ваъдамизни бажармасак, Аллоҳнинг қаттиқ жазосига учрайлик».

Шу тариқа аскарларимнинг менга содиқлигига ишондим.

Мен Санжар қабиласини бўйсундириш учун Моҳон¹⁵⁰ тарафига кетдим. Амир Ҳусайн Қарши шаҳрини босиб олиш ва мени таъқиб қилиш учун амир Муса ва амир Малик Баҳодурлар бошчилигида ўн икки минг отлиқ аскар юборибди, деган хабар олдим. Қандай иш тутишга ҳам ақлим бовар қилмади. Аскарларимга ҳадялар ваъда қилиб руҳини тетик қилдимда, Санжарлар тарафига юришни давом эттирдим. Бу қабилага улар тарафига юраётганимни олдиндан билдириб қўйдим. Санжарлар илгари мендан анча яхшилик кўрган эдилар, шунинг учун улар менинг бўсағамга минг кишилик отлиқ аскар ва туҳфалар билан чиқдилар. Амирларимдан айримларини улар ўз қароргоҳларига таклиф қилиб меҳмон қилдилар.

Амирларимнинг айримларига мен ишюполмас эдим, чунки уларнинг менга содиқлигига тўла ишюниб бўлмас эди. Мен ишюмаслигимни пинҳон тутмас эдим. Бу уларнинг қулоғига бориб етибди шекилли, улар менинг ҳузуримга Қуръон ва қидичлари билан келиб бундай дедилар:

— Агар қасамимизга ишонсанг — мапа Қуръон турибди; агар бизни ўлдирмоқчи бўлсанг — мапа қилчимиз.¹⁵¹

Мен улардан жуда мамнуң бўлдим ва уларнинг содиқлигига ишондим. Улар мапа бу кишилар эди: амир Жакуй Барлос, Абаку Темур, амир Сарп Буғай, амир Баҳром Жалойир, амир Муаййад Арлот, амир Сайфуддин Ниқударий, амир Аббос, Ҳасан Баҳодур, Оқ Буға, амир Муаййад Барлос, Оқ Темур Баҳодур, амир Мангли Буғай Сулдуэ, Қипчоқ Баҳодур, Маҳмудшоҳ Бухорий.

Шу тариқа улар мени ўзларининг содиқликларига яна ишонтирдилар, мен хотиржам бўлиб Санжарлар тарафига юрдим.

Мен яна тўрт марҳала ўтганимда амир Ҳусайннинг лашкарбошиси Ҳиндушоҳ Қаршини босиб олиб, бу ҳақда амир Ҳусайнга хабар қилди. Бу хабар мени ниҳоятда гаэблантирди. Мен бу золимини тугатишга қарор қилдим ва гўё Хуросонга кетаянман деган овоза тарқатдим. Аслида эса Санжарлар тарафига кучсизроқ аскарларимни юбордим, ўзим эсам, сараланган баҳодирларим билан бошқа тарафга кетдим ва Исҳоқ деган қудуқ яқинида турдим; у ерда бирор муддат турдим. Йўлда орқада қолган аскарларим бизга етиб олди. Душманни алдаш мақсадида Мохон тарафига юрдим. Мен Жайхун бўйида бир оз тўхтаб, сўнг дарёдан ўтдим. Менинг Жайхундан ўтганлигим ҳақидаги хабар Қаршига етгач, амирлар Муса ва Ҳиндушоҳ ва аскарлари ҳам хотиржам бўлдилар. Аскарларимнинг ҳаммаси дарёдан ўтиб бўлгушларича у ерда икки кун турдим.

Бу ердан мен Ҳиротга ва Муҳаммадбек Жониқурбонига ёрлиқлар юбордим. Бир ишончли баҳодиримни Хуросон аҳолисини хотиржам қилиш учун юбордим, ўзим эса чўл бўйлаб Шўробга келдим ва у ерда икки ой турдим; у ерда ов билан шуғулландим. Ҳиротга ва Муҳаммадбек Жониқурбонига бой ҳадялар юбордим. Тез орада у тарафдан ҳам жавоб ёрлиқлари келиб, уларда менга содиқлик билдирилган эди. Ёрлиқлар билан бирга улар менга бой ҳадялар ҳам юборган эди; бу ҳадяларни аскарларимга улашиб бердим.

Шу пайт Хуросондан Қаршига кетаётган карвон бизнинг ёнимиздан ўтиб қолди. Карвон аскарларимга яқинлашиб қолганида карвонбоши бизнинг уларни талашимиздан қўрқиб, менниг ҳузуримга бой ҳадялар билан келди. Мен ундан Хуросон ҳақида сўрадим ва ундан аҳоли менинг келаётганимдан хурсанд бўлиб Аллоҳга

шукр айтаётганини эшитдим. Қарвонбоши унга кузатувчи беришимни ва бу билан карвонни аскарларимнинг талашидан асрашимни сўради. Менинг буйруғим билан карвон бемалол Қаршига кетди. Амир Муса билан амир Хипдушоҳ мен нима қилаётганим ҳақида суриштириб, Хуросон тарафига юриб, мени қувмоқчи бўлибдилар.

Амир Муса Қаршида ўз ўғлини қолдириб, ўзи етти минг кишилик аскар билан Ниммурғ деган жойга бориб, ўша ерда тўхтади. Бу ердан амир Муса амир Хусайнга мактуб ёзиб, яна ёрдам сўради. Амир Хусайн беш минг кишилик аскар юборди. Улар мендан ҳеч хавфсирмай Ғашун деган жойда тўхтаб базм қилишди, улар ҳатто зарур бўлган аҳтиёткорлик чораларини ҳам кўрмадилар. Мен бу ҳақда билиб олдим ва уларга тўсатдан ҳужум қилишга қарор қилдим. Бунинг учун жасорати менга маълум бўлган уч юз қирқта баҳодиримни танладим.

Ҳар галгидек, юришдан аввал мен Қуръонга кўра қуръа ташладим, мана бу оят очилди:

«Йавмазин йафраҳу-л-му' минуна би-наси-ллаҳи йансуру ман йаша'у ва ҳува-л-азизу-р-рахиму».

«Шу кун мўминлар Аллоҳнинг мадади билан эришилган ғалабадан хурсанд бўладилар; у хоҳлаганича ёрдам беради, у — азиз ва раҳмлидир»¹⁵².

Шу уч юз қирқ баҳодирларим билан мен юришга отландим. Чодиримдан чиққанимда амирларим мени олқишлаб кутиб олишди. Мен танлаб олган амирларим орасида мана бу амирлар бор эди: амир Муаййад Арлот, амир Довуд Барлос улар иккиси ҳам сингилларимга уйлашган эди, амир Жақуй Барлос, Суюратминн Ўғлон, амир Сари Бугай, Ҳасан Баҳодур, амир Сайфуддин Никударий, Аббос Баҳодур Қилчоқ, Оқ Темур Баҳодур, Маҳмудшоҳ Бухорий.

Аввало менга ўз салом билан амир Муаййад Арлот мурожаат этди, мен буни Аллоҳнинг мадади ҳақида башират деб тушундим. Кейин салом билан Тўкал Баҳодур чиқди, мен Аллоҳнинг марҳаматига таваккал қилдим.¹⁵³ Шунда мен Қуръонга кўра қуръа ташладим, мана бу оят очилди:

«Ва ман йатаваккалу' ала Аллоҳ фа-ҳува ҳасбуҳу».

«Аллоҳ унга таваккал қилувчиларга ёрдам ато этади».¹⁵⁴

Мен бу оятни ўқиганимдан сўнг кўнглим далда тонди ва ўйлаган ишим албатта амалга ошишига менда ишонч пайдо бўлди. Мен Жайҳундан ўтиб, Аҳсанат деган жойга бордим ва у ерда тунадим.

Қаршининг йўлига қоровул гуруҳлари ва пистирмаларни шундай жойлаштирдимки, бу йўлдан ҳеч ким билдирмасдан ўтиб кетолмайдиган бўлди. Бир неча марҳала ўтиб, Сарқанд дегап шаҳарга келдим. Амир Жақуй Барлос олдимга келиб, унинг фикрича, шу ерда бир оз тўхтаб, йўлда қолган аскарларимиз келиб тўплангунича кутиб туришимиз керак, деди. Мен унинг айтганига кўндим ва қўшинимни тўхтатиб турдим.

Бу ерда вақтимиз бекор ўтмаслиги учун каманд нарвонларини ясашни буюрдим. Мен ўзим аскарларимга билдирмай, қирқта баҳодирим билан тун қоронғусида секин-аста Қарши қалъаси томон кетдим. Қалъа атрофидаги ҳандақ сув билан тўлиб ётган эди. Бироқ, биз ҳандақдан ўтадиган мустаҳкам кўприк топдик. Мен шу ерда ўзим билан бирга келган баҳодирларимни қолдирдим, отимни эса менинг садоқатли отбоқарим Абдуллога топшириб, бир ўзим қалъа дарвозаси томон кетдим. Бориб уни қўлим билан тақиллатиб кўрдим, ҳеч ким менга жавоб бермади. Мен бутун аҳоли ва қалъани қўриқловчи аскарлар ҳаммаси баҳодирона уйқуда эканлигига ишондим. Ҳатто қалъа дарвозасини қўриқловчи дарвозабон ҳам тарашадек қотиб ухлаётган эди. Уларнинг бундай беғамлиги туфайли мен Қаршининг барча истехкомларининг қандай жойлашганлигини билиб олиш имкониятига эга бўлдим. Бутун кирадиган ва чиқадиган жойларни билиб олдим ва каманд нарвонларини ўрнатишга қулай ерларни аниқлашга эришдим. Шундай қилиб, мен керак бўлган барча нарсани билиб отимга миниб лашкаргоҳимга келдим.

Мен барча амирларимни маслаҳатга йиғиб, уларга ҳужум қилишимиз керак бўлган қалъанинг қандай жойлашганлиги ҳақида сўзлаб бердим. Қарши қалъаси ҳақидаги бутун маълумотни шахсан ўзим аниқлаганим ва тунда бир ўзим қалъага айғоққа борганимни билишганида барча амирлар менинг жасоратимдан ниҳоятда ҳайратланишди. Уларнинг айримлари менинг ҳаётим учун хавфли бўлган тундаги қилмишларим учун мени бир оз койидилар ҳам.

Мен аскарларимдан қирқ кишини ажратиб, уларга отларга қараб туришни буюрдим; ўзим эсам отга миниб, қилич ва гурзилар билан қуролланган уч юзта пиёда аскарни олиб, ўта эҳтиёткорлик билан тинчлик сақлаб Қарши томон юрдим. Баҳодирларимнинг ҳаммаси қалъа кўпригидан ўтиб, каманд нарвонларини ўрнатдилар ва

қалға устига чиқиб олдилар. Ҳатто шунда ҳам қалға ичидаги ҳеч ким уйғонмаганлиги мени ажаблантирди. Бир неча баҳодиримни қалға дарвозасини ишғол қилишга юбордим. Улар баҳодирларимнинг яқинлашишидан уйғона бошлаган дарвозабонларни дарҳол ўлдиравердилар. Шундай бўлса ҳам дарвозабонларнинг қичқирuvi қалға аҳолисини уйғота бошлади. Шунда мен барча карнай ва ноғораларни чалишни буюрдим. Тўсатдан кўтарилган тўполон уйқудаги аҳолини худди зилзиладек даҳшатга солди, қалғани ҳимоя қилиб турган аскарлар эса ўтин ва похоллар орасига беркиндилар.

Қарши қалғасининг қутвали, амир Мусанинг ўғли, Муҳаммадбек бизнинг қўлимиз баланд келганлигини кўриб, томдан тушди-да, уй ичига беркиниб олди. У ердан чиқиб қочмоқчи бўлганларнинг барчасини тутиб, асир қилинди ва менинг ҳузуримга келтирилди. Ниҳоят, амир Мусанинг ўғли Муҳаммадбекни ҳам келтирдилар, менинг рўпарамда ёш йигитча, ҳатто ёш бола турарди, мен унинг жасоратига қойил қолдим ва унга худди ўз ўғлимдек қарадим. Мен бутун Қарши аҳолисини афв этдим, ўлжани эса барча баҳодирларимга улашиб бердим.

Мен ўз баҳодирларимни Қарши қалғасининг истеҳкомлари бўйича тақсимладим. Ҳисор дарвозасига¹⁵⁵ амир Сари Буғайни, амир Сайфуддин Никударийни, Довуд Барлосни ва Муаййад Арлотни қўйдим. Суурғатмиш Ўғлон, амир Аббос, Ҳасан Баҳодур ва Оқ Буғани бошқа дарвозага ва қалға деворларига қўйдим. Қолган баҳодирларимни қалғанинг буржларига жойлаштирдим.

Мен амир Муса, асирга тушган онла аъзоларининг барчасига нисбатан раҳимдиллик қилиб, уларни қўйиб юбордим. Амир Муса мен Қарши қалғасини олғашимни эшитиши биланоқ Малик Баҳодур билан бирга ўн икки минг қўрқмас суворийларни тўплаб, қалғани мендан тортиб олиш мақсадида Қарши томон юрди.

Амир Муса ўн икки минг кишилик қўшини билан мени Қаршида қамал қилди. Мен шу ондаёқ амир Муаййад Арлотни қирқ киши отлиқ билан ва Мангли Буғай Сулдузни ҳам қирқ отлиқ билан ҳозирлаб, шанба оқшомида амир Мусага ҳужум қилишга юбордим. Улар худди қўйлар подасига ҳужум қилган бўрилардек амир Мусанинг аскарларига ташланиб, катта тўс-тўполон кўтариб, душман аскарларини ваҳима ва саросимага солдилар. Дарҳақиқат, мен юборган баҳодирларимнинг айримлари ярадор бўлиб лат еди, лекин шундай бўлса ҳам, улар кўп душманни ўлдириб ярадор қилди ва кўп асир-

ларни тутиб менинг олдимга келтирдилар. Аспирлар орасида Шодравон Баҳодур¹⁵⁶ ҳам бор эди. Мен унга нисбатан меҳмондўстлик қилмоқчи бўлдим. Уни эҳтиром билан қабул қилиб, меҳмон қилдим. Сўнгра мен уни мен билан қолишни истайдими, ёки амир Муса тарафига қайтадими, шунинг ўз ихтиёри билан ҳал қилишини таклиф қилдим. Шодравон Баҳодур менга хизмат қилиш истаганини билдирди.

Уч кундан сўнгра мен Оқ Темурни Шодравонга амир Муса тарафига юбордим. У тезкорлик билан юриб амир Мусанинг аскарларига жасурлик билан ҳужум қилди. Улар душманни уриб ундан юзтача отини менга ўзига қилиб келтирдилар. Кенжа Баҳодур икки юзта отлик билан бир дарвозани ишғол қилиб девордан ташқарида турарди. Мангли Буғай Сулдуз ва Оқ Темур Баҳодур олтамиш киши отлик билан ҳаптақ устидан ёғоч кўприк кўйиб қалъадан чиқдилар-да, душманни гурзилар билан уриб бир минг икки юзтачасини ўлдирдилар.*

Шу пайт Тоға Буғай Баҳодур бошчилигида душманга ёрдам келди. Мен ҳам Барғучи Баҳодурни ўз аскарларимга ёрдамга юбордим. Иккала гуруҳ аскарлар бир-бири билан жангга шундай шиддат билан отилдиларки, буни кўрганлар ҳайрон бўлиб, қойил қолдилар.

Жанг пайтида ажойиб бир ҳодиса юз берди: душман тарафидан жасурлиги ва мислсиз кучи билан ажралиб турадиган бир ўзбек Ғози Буғай Баҳодурнинг бошига гурзи гаррон билан урмоқчи бўлиб қўлини кўтарган эди. Ғози Буғай Баҳодурнинг ўзи чаққонлик билан ўзбекнинг қўлини гурзиси билан бирга ушлаб олиб орқасига қайирди ва уни шу тариқа, худди қушнинг икки қанотиши орқасига қайиргандек қилиб қалъага олиб келди. Бу яккама-якка олишувини кўрган ҳамма Ғози Буғай Баҳодур худди қадимги баҳодирлар Рустам ва Исфандиёр¹⁵⁷ каби қаҳрамонлик кўрсатди, деб бир оғиздан айтди. Душман аскарларининг ҳаммаси қўрқувга тушиб, ҳандақнинг орқасига беркиниб олди. Лекин менинг шавкатли аскарларим уларни қувиб у ердан ҳам ҳайдаб чиқардилар. Амир Муса билан Малик Баҳодур қўрққанларидан боғларга беркиниб олдилар.

Тўқал Баҳодур икки юзта отлик билан менинг баҳодирларимнинг бир гуруҳига ҳужум қилиб, уларни бир оз суриб борди. Мен аскарларим чекинаётганлигини кў-

* пиёда аскарлар сони айтилмаган, шунинг учун бу ерда гўё тафовут борга ўхшайди.

риб, карпайларни чалишни буюрдим ва ўзим уларга ёрдамга ташландим. Бирмунча саросимага тушиб қолган баҳодирларим мени кўриши билан яна жангга отилдилар ва девор ёнида кўп душманни қирдилар. Менинг аскарларим деворнинг ўпирилган еридан қилчларини ялангочлаб чиқиб Мангли Буғай билан Тўкал Баҳодурга ташландилар. Уларнинг иккиси ҳам ўз гуруҳлари билан жанг майдонини ташлаб қочдилар. Амир Баҳром Жалойир билан Мансур Хуросоний¹⁵⁸ иккиси уларнинг кетидан қувиб кетди. Лекин бу иккисининг биринчиси Мансур Хуросонийни негадир менинг душманим деб ўйлаб уни ўлдирди.

Амир Муса нима қилишини билмай, Ҳисор дарвозаси тарафидан беш минг кишилик аскарга бош бўлиб менига ҳужум қилди. Мен аввалига душманга фақат юзта отлиғимни қарши қўя олдим, лекин улар бениҳоя кўп душманга бардош беролмас эдилар. Шунинг учун уларга ёрдам бериш учун мен ўзим ўқ уза бошладим. Узган ўқларимдан бири жуда аниқ бориб амир Мусанинг ўзига етди. У шу қадар қўрқиб кетдики, етти минг кишилик қўшини билан тўғри ўз юртига қочди.

Душманнинг беш минг кишилик аскари Ҳисор дарвозаси ёнида Малик Баҳодур бошчилигида амир Сайфуддин Никударий ва амир Сари Буғайлар билан жанг қилаётган эди, менинг баҳодирларимнинг бир неча шиддатли зарбаларидан сўнг у ҳам қочди. Малик Довуд ҳам уларнинг кетидан кетди. Қочган душманларнинг ҳаммаси бориб амир Мусага қўшилдилар. Улар ҳаммаси шу қадар қўрққап эдики, Боязид Жалойирнинг қизи, амир Мусанинг хотини Орзу Малик оғани чўлда қолдирдилар. Мен унга раҳмдиллик қилиб хурсанд қилдим ва Шодравондаги бир шайхнинг ҳузурига юбордим. Биз душманларни Қизилтоғга¹⁵⁹ қувиб бордик.

Кейин мен барча амирларимни маслаҳатга йиғдим; ҳаммамиз бир оғиздан келишиб, қишлоқга қарор қилдик. Бухоролик амирлар ҳам шуни маъқул топдилар. Мен Кашга қайтиб келдим, чунки бу шаҳар емак билан жуда яхши таъминланган эди ва истехкомлари ҳам яхши эди. Мен Бухоро тарафига Маҳмудшоҳ Бухорий бошчилигида бир гуруҳ аскар юбордим ва шаҳарни ишғол қилишни буюрдим.

Амир Ҳусайннинг Қаршидан қочган аскарлари амир Ҳусайн уларни лаънатлаганини эшитиб уялдилар ва ўзларига амир Мусани бошлиқ қилиб тайипладилар. Сўнг ўн минг киши бўлиб, ўн амир бошчилигида Бухорони

қўлга олиш мақсадида у тарафга юрдилар. Мен уларга қарши авваллари мендан яхшилик кўрган Ҳирот ҳоқими Малик Ҳусайни¹⁶⁰ юбордим.

Мовароуннаҳр аҳолиси менинг улар тарафига боришимни ўтиниб сўрардилар. Мен уларнинг илтимосига жавобан ўша тарафга боришга қарор қилдим. Аскарларим билан ўз ўрнимга катта ўғлим Муҳаммад Жаҳонгирни қолдирдим, унга оталиқ¹⁶¹ қилиб Муборакшоҳни танладим. Мен Қуръонга кўра, қуръа ташладим:

«Қимки Аллоҳга таваккал қилса, унга у кифоядир; Аллоҳ ўз ишини амалга оширади», оятини топдим.

Мен бу сўзлардан ниҳоятда ҳурсанд бўлдим. Жайҳундан ўтиб, Самарқандгами ё Бухорогами, қайси тарафга юрсам экан, деб иккиланиб турдим. Шу пайт амир Мусанинг кўп сонли аскари Қарши яқинида турибди, деган хабарни эшитдим, шунинг учун ўша тарафга юрдим. Мен тезда душманга ҳужум қилиб, уларни тарқатиб юбордим ва амир Қайсар билан амир Урдушоҳни асир қилдим. Ундан ташқари кўп бойлик ўлжа қилдим ва уни аскарларим орасида улашиб бердим.

Менинг муваффақиятим тўғрисида эшитган Ҳиндушоҳ билан амир Сулаймон беш минг кишилик аскар билан қочдилар ва менинг аскарларим жангга тайёрланиш учун аввалдан белгиланган бир жойда тўпланиб турдилар. Мен уларнинг ҳозирлик кўраётганини эшитиб, уларга тўсатдан ҳужум қилмоқчи бўлдим. Мен барча аскарларимни етти қисмга бўлдим. Шайх Али Баҳодур билан амир Жақуй Барлосни айғоққа юбордим, аскарларимнинг ҳар бир алоҳида қисмига Довуд Барлос, Сари Жўй Баҳодур, Ҳиндушоҳ, Элчи Баҳодур, Али Ясаурий ва Маҳмудшоҳларни бошлиқ этиб тайинладим. Шу пайт менга душманларимнинг ҳаммаси йигилишиб, ўзлари ҳужум қилмоқчимизлар, деган хабар келди. Мен ҳам аскарларимни тўплаб, уларни Қўзи чўлида¹⁶² жангга ҳозирлаб турдим. Ниҳоят, узоқдан биз тарафимизга келаётган душман қўшинлари кўринди. Разм солиб, душман бўлак-бўлак тўда бўлиб келаётганини кўрдим ва баронғор ва жавонғорда турган илғор қисмларимга жангга киришни буюрдим, Уларга ёрдам учун яна анча аскар юбордим. Қонли жанг бўлди, у тонгдан то оқшомгача давом этди. Мен ўзим ҳам бир неча баҳодирим билан қўрқмасдан жангга кирдим. Аллоҳнинг мадади билан душманларимнинг кўпини чапгдек тўзитиб юбордим. Кўпчиликни асирликка олдим ва анча қурол ўлжа қилдим. Мен ато этган ғалабаси учун Аллоҳга шукроналар айтдим.

Аскарларим қочган душманларни қувлаб кўпини асир қилдилар. Асирлар орасида Таллиқоннинг²⁶³ султони Улжайту ҳам бор эди. У мени кўриб қолиб, менга у амир Ҳусайнга миннатдорчилик юзасидан содиқ бўлиб хизмат қилганини ва агар мен истасам у менга ҳам худди шундай содиқ бўлиб хизмат этажагини айтди. У яна:

— Мабодо сен мени хизматингга олишни истамасанг ва эъдом¹⁶⁴ қилишни лозим топсанг, майли шундай бўла қолсин, — деб қўшиб кўйдди.

Мен Улжайтуга далда бериб, унинг жасурлигини мақтадим. Амирларимнинг айримлари менга Улжайтуни ўлдиришни маслаҳат бердилар. Лекин мен кўнмасдан, аксинча, унга раҳмдиллик ва меҳрибонлик қилдим, уни алоҳида гуруҳга бошлиқ қилиб тайинлаб, унга бу ҳақда ёрлиқ бердим. Кейинчалик Таллиқоннинг султони Улжайту менинг шунчалар кўп муҳим хизматларимни бажардики, уларнинг барчасини саноғига етиб бўлмайди.

Шундай қилиб, мен амир Ҳусайннинг аскарларини ҳайдаб юбордим.

Чақир Баҳодур Самарқандни ишғол қилиб, истехкомлаб турди. Уни ўша ерда қўлга тушириш учун мен Самарқанд тарафига юрдим. Чақир Баҳодурга мактуб ёзиб, менга ихтиёрий равишда таслим бўлишни таклиф этдим. Агар у менга содиқ бўлса, мукофот тариқасида унга амир этиб тайинлайман, деб ваъда бердим. Лекин Чақир Баҳодур менга жавобда амир Ҳусайнга содиқлигини ва унинг барча яхшиликлари учун унда беҳад миннатдорлигини айтди. У ўз жавобда:

«Агар мен амир Ҳусайнга хоинлик қилсам, у ҳолда бундан кейин қим менга ишонади», деб ёзган эди. Чақир Баҳодурнинг ўз хожасига бундай содиқлигига тасанно айтмай иложим йўқ эрди.

Мен Самарқандга яқинлашдим. Чақир Баҳодур ўз аскарлари билан у ердан чиқиб менинг қўшим билан жанг бошлади. Биринчи зарбамниқг ўзи биланоқ душман аскарларини қувғин қилдим. Оқ Темур уларни шаҳар дарвозасигача қувиб борди ва ҳатто Чақир Баҳодурнинг камарини тортиб олди.

Ғалабадан сўнг бирор муддат ўз жойимда турдим. Менга, амир Ҳусайнга содиқ баҳодирлар Қуш деган жойдан келиб Мачуқни эгалладилар, амирнинг ўзи орқада келяпти, деган хабарни етказдилар. Мен амирларимни маслаҳатга йиғиб, энди нима қилмоқ кераклигини муҳокамага қўйдим. Сўнг Сайхун дарёсидан ўтдим-да, тўрт марҳаладан сўнг Хўжандга ўтдим.

Амир Ҳусайн амирларидан иккитасини анча ёқтирмас эди, улар иккиси буни биларди. Булар Қайхусрав Хутталоний ва Баҳром Жалойир бўлиб, мenden қочиб амир Ҳусайнга хизмат қилаётган эдилар. Улар иккиси амирга мактуб йўлладилар. Улар Жета хонидап ёрдам сўраб, Ҳусайннинг уларга муносабати ёмонлигини билиб менга ундаш етти минг отлиқ аскар олганликларини, Тошкентга келганликларини ва менга хизмат қилиш учун мени Тошкентда кутиб турганликларини ёзган эдилар.

Мен шошилишч ҳолда Тошкент тарафига юрдим. Қайхусрав Хутталоний мени таптана билан кутиб олди ва зўр меҳмон қилди. Мен Тошкентда роппа-роса бир ой турдим. Амир Қайхусрав Хутталоний Жетанинг марҳум ҳоқони Туғлуқ Темурнинг қизига уйлданган эди. Унинг балоғат ёшида бир қизи бор эди. Уни мен ўғлим Муҳаммад Жаҳонгирга унаштириб қўйдим. Амир Баҳром Жалойирга мен катта бир хизматни бердим.

Уша кезде менга амир Ҳусайн Гирон ва Яйлоқда турибди, деган хабар келди. Менга: амир Ҳусайн ўн икки минг аскарига менга ҳужум қилишга буйруқ берибди ва Малик Баҳодурни уч минг кишилик отлиқ билан илғорга юборибди, деб хабар бердилар. Мен қўшим билан Жаҳоншоҳ деган ерга келдим ва душмanning менга ҳужум қилган аскарларини ҳар тарафга сочиб юбордим. Жаҳондан кўп ўлжа ва қуроли олиб, уларни жапғчиларим ўртасида улашиб бердим. Қайхусрав Хутталоний ҳам тез орада менга етиб олди.

Ҳаммамиз маслаҳатлашиб Элоруқ деган жойда тўхтадик ва у ерда уч гуруҳга бўлиниб яна йўлни давом эттирдик. Биз душманни қўрқитиш учун «мўғуллар келди», деган овоза тарқатдик ва мўғулча байроқ ёзиб бордик. Шу тариқа биз Малик Баҳодурга етиб олдик. Мўғулча байроқни кўриб, Малик Баҳодурнинг аскарлари ваҳимага тушдилар ва қочиб, амир Ҳусайнга қўшилиб олдилар. Шундай қилиб, мен муҳим ғалабага эришдим ва Работ Малик деган жойга етдим. У ерда амир Қайхусрав Хутталоний мени таптана билан кутиб олди ва ғалаба билан муборақбод этди.

Биз дам олиш учун жойлашдик ва амир Ҳусайн аскарлари устидан эришилган ғалаба муносабати билан катта байрам уюштиришга ҳозирлик қўриб турган эдик, шу пайт амир Ҳусайн менга душманлик қилганидан уялишти ва энди менга яқинлашиб келаётганмиш, деган хабар тарқалди. Мен ҳам унинг тарафига Борсин деган жойга қараб юрдим. Уша кушлар қаттиқ совуқ бўлиб, жуда кўп

қор ёққан эди. Мен амир Ҳусайн орқага қайтганини эшитдим-да, ўзим ҳам орқага қайтдим ва қишни Тошкентда ўтказдим.

Ёз келди. Амирларимни маслаҳатга чақирдим-да, Жета хонига бой ҳадя юбориб, ундан ёрдам сўрашга қарор қилдим. Хоп менга ёрдамга ўн минг кишилик отлични юборди.

Амир Ҳусайн Жетадан менга катта ёрдам келганлигини эшитди. У — менга мактуб ёзиб, яна Қуръон олдида қасам ичганини, энди менга ҳеч ёмонлик қилмаслигини айтган ва у билан ярашишимни сўраган эди. Тошкент, Андижон ва Хўжанднинг имомлари амир Ҳусайн мен билан чин дилдан ярашиш учун қасам ичганидаги Қуръонни келтирдилар. Улар амир Ҳусайннинг ёлбориб сўрашига рад жавобини бермаслигимни ва у билан ярашишимни илтимос қилдилар. Мен имомларга ўзим билан амир Ҳусайн иккимизнинг орамизда бўлган нарсалар ҳақида ҳамда амир Ҳусайн аллақачонлар Қуръон олдидаги қасамини бузганлиги ҳақида айтиб бердим. Шунда улар ҳозирча ярашиш ҳақидаги масалани ҳал қилмай туришни ва улар ўзлари Қуръонга кўра қуръа ташлаб кўришларини ва шунга кўра иш тутишни маслаҳат бердилар. Қуръа кўрсатишича, мен амир Ҳусайн билан ярашишим кераклиги очилди. Шунда мен ярашишга розилик бердим ва барча амирларим билан Самарқанд тарафига юрдим. Ўша ерда амир Ҳусайн билан учрашиш керак эди.

Мен амир Ҳусайннинг ярашиш истаги қанчалик самимий эканлигини синаш учун унинг ҳузурига амир Мусани юбордим, ўзим эсам Шодмон қалъасига кетдим. Туропшоҳ менинг олдимга келиб амир Ҳусайн менинг Шодмон қалъасига кетганимдан жуда мамнун бўлганлигини айтди ва амир Ҳусайн номидан у мен билан ярашишни жуда истаётганлигини билдирди. Мен унга аввал Аббос Баҳодурни юборганимни айтдим ва амир Ҳусайнга менинг номимдан айтиб Аббос Баҳодур билан бирга авлиё Али ота мозори яқинига келсин деб айтишини сўрадим. Мен эсам ўша ерга боришга ва у ерда амир Ҳусайн билан ярашишга ваъда бердим.

Амир Муса билан Таллиқон султони Улжайту иккиси амир Ҳусайн ҳузурига бориб, унга менинг таклифимни айтишди ва амир Ҳусайнни юзта отлич билан бирга авлиё Али ота мозори яқинига олиб келдилар. Мен мозор ёнига элликта отличим билан келдим ва амир Ҳусайн билан иккимиз учрашдик.

Амир Ҳусайн менга қараб:

— Эски адоватни унутайлик, — деди.

— Орамизда илгари бўлган муносабатлар ҳеч қайтарилмасин, — дедим мен.

Бундан кейин мен орамиздаги сулҳга амир Ҳусайн Қуръон олдидаги қасамини бузгунига қадар қаттиқ амал қилишга таптанали ваъда бердим. Амир Ҳусайн ҳам менга нисбатан худди шундай қилажагига ваъда берди.

Бундай таптанали ярашишдан сўнг иккимиз ҳам отларимизга миниб икки тарафга кетдик; амир Ҳусайн Соли Саройга* кетди, мен эсам Қашга келиб, у ерда дам олдим. Тўнғич ўғлим Муҳаммад Жаҳонгирга мактуб ёзиб, Марвдан ҳузуримга аскарлари ва қурол-яроғи билан келиши кераклигини айтдим. Шу пайт амир Ҳусайндан мактуб олдим: у Бадахшон амирлари унга қарши қўзғалганликлари ва у уларни бостиргани кетаётгани ҳақида ёзган эди. Мен амир Ҳусайнга жавоб ёзиб, унга оқ йўл тиладим.

Қаш атрофида дам олиб турганимда, Ҳиротнинг ҳокими Малик Ҳусайн амир Ҳусайннинг мулкидаги аҳолини талайпти, деган хабар келди. Мен дарҳол аскарларим билан ўша тарафга юрдим, Термиз дарёсидан ўтиб, Малик Ҳусайн ўғирлаган барча молларни тортиб олдим ва уларни амир Ҳусайнга фуқаро бўлган одамларга қайтариб бердим. Ўзим эсам амир Ҳусайнга ёрдам бериш учун Бадахшоннинг пойтахтига қараб юрдим...¹⁶⁵

---

* Соли Сарой — Хутталондаги қалъа, амир Ҳусайннинг юрти, ҳозирги Сарой.

ИЗОҲЛАР

* Амир Темурнинг шу ердаги ва бундан кейин келган сўзларида ҳозирги кун китобхони кибр аломатини сезиши мумкин. Лекин китобхон муаллиф бу асарни кўплаб мамлакат ва ўлкаларни қамровчи улкан салтанатнинг — буюк империянинг ҳокими бўлиб турганида, шухратнинг юксак чўққисига эришганида ёзганлигини унутмаслиги ва шундай ҳолатдаги шахснинг авзоини кўз олдига келтири билиши керак.

² Темур бу ерда келтирилаётган ўн икки сифатлар — аслида унинг ахлоқ, одоб ва ҳаракат дастуридир. Уларнинг аксарияти ҳозирги кунга ҳам ҳамоҳанг ва мосдир.

³ Амир Ҳусайн — Темурнинг қайниси, биринчи хотини Ўлкай Туркон-оғанинг акаси, Темурнинг Мовароуннаҳрни бирлаштириш ва унда яккаҳокимлик ўрнатиш йўлидаги ҳаракатларида асосий рақиби.

⁴ Ҳадислар — Муҳаммад пайгамбарнинг ахлоқ-одоб ва умуман мусулмон кишининг кундалик ҳаётида амал қиладиган ахлоқий қоидалар ҳақида айтган сўзлари. Ҳадисларни одатда муҳаддислар тўплаган. Ҳар бир ҳадис ишончли бўлиши учун муҳаддис иснод келтирган, яъни ҳадисни тинглаб, биридан-бирига узатган барча кишиларнинг номи эслатилган. Бундай исмлар заъжирининг боши пайгамбарга энг яқин бўлган ўн икки саҳобанинг бирига бориб тақалиши керак бўлган. Шундагина ҳадис ишончли — саҳиҳ бўлган. Шундай ҳадисларни бундан 1200 йил бурун яшаган машҳур муҳаддис Имом Бухорий тўплаган, у «Саҳиҳи Бухорий» деб аталади. Ҳозирги кунда «Саҳиҳи Бухорий» дунёдаги барча диний ўқув юртларида ўқитилади.

⁵ Шариат сўзининг том маъноси «йўл-йўриқ, қонун» демакдир; одатда бу тушунча билан мўмин-мусулмонларнинг рия қиладиган ва Қуръонга ҳамда пайгамбар ҳадисларига тўла мос келадиган қонун-қоидалар назарда тutilади. Шариат йўсуллари қуйидаги тўрт нарсага асосланади: 1. Қуръон, 2. Сунна ва ҳадислар, 3. Ижмоъ, 4. Қиёс.

⁶ Саҳобалар — исломни энг биринчилар қаторида қабул қилиб, пайгамбарга дўст, ҳамфикр ва ҳамдард ва содиқ бўлган кишилар. Қуръоннинг сура ва оятлари нозил бўлганида улар буни пайгамбарнинг оғзидан эшитиб, ёдлаб олганлар. Улар пайгамбардан эшитган ҳадисларни ҳам ёдлаб олганлар.

⁷ Ислом — Аллоҳнинг динига бўйсуниш, мусулмонлар шу динга бўйсунганлар, уни қабул этганлар. Иъчил ва тақводор мусулмон исломнинг қуйидаги талабларини бажариб, уларга амал қилиши керак.

Исломнинг беш руки: 1. Имон келтириш, яъни «То илоҳа Аллоҳу Муҳаммадун Расулуллоҳ» дейиш, 2. Беш вақт намоз ўқиш, 3. Закоат бериш, 4. Рамазон ойида рўза тутиш, 5. Маккаю Мадинага ҳаж қилиш.

Исломнинг йигирма ийсуни: 1. Қуръон таълимотига тўла бўйсуниш; 2. Муҳаммад пайғамбарнинг сунна ва ҳадисларига амал қилиш; 3. Ҳеч қачон ноҳақлик қилмаслик; 4. Фақат исломда рухсат этилган овқатларнигина ейиш; 5. Ислом тақиқлайдиган овқатларни емаслик; 6. Ёмонларга тегишли жазо бериш уларнинг яхшилардан юқорилаб кетишларига йўл қўймаслик; 7. Ўзининг ёмон қилмишлари учун тавба қилиш; 8. Диний маълумотларни доим ошириб, чуқурлатиб бориш; 9. Фақат яхшилик қилиш, ҳатто душманга ҳам; 10. Ҳаётда камтарин бўлиш; 11. Аллоҳнинг хизматидагиларга доим ёрдам бериш; 12. Тубдан ўзгариш ва янгиланишдан сақланиш; 13. Бахтсизликда мардлик ва синовларда матонат кўрсатиш; 14. Қудратли ва ҳоким бўлганимизда раҳмдил ва кечирувчан бўлишимиз; 15. Фалокатларда сабрли бўлиш; 16. Аллоҳни идрок этиш; 17. Муҳаммад пайғамбарни идрок этиш; 18. Шайтон васвасаларига қарши туриш; 19. Ҳар хил ёмон мойилликлар ва шаҳвоний ҳирслардан ўзини сақлаш; 20. Бутун имон-ипончи ва тўла итоат билан Аллоҳга хизмат қилиш.

Олтита ҳайрли иш: 1. Намоз; 2. Садақа; 3. Ҳаж, 4. Ёмон мойилликларга қарши кураш; 5. Қуръонга зид барча нарсалар билан кураш; 6. Жиҳод.

Темурнинг бу ерда баён қилган ўн икки сифати ана шу исломият руки ва қондаларига тўла мос келади.

⁸ Имон — аслида ишонмоқ ва тан олмақдир. Имон уч хил бўлади:

1. Асли имон, яъни: Имон — бу Аллоҳ таоло тарафидан Муҳаммад Расулуллоҳ салл Аллоҳу алайҳи ва саллам келтирган жамики нарсаларга тид бирла рост деб иқдор бўлмоқ ва дил бирла тасдиқ қилиб ишонмоқ. 2. Имони мужмал (қисқа имон): «Аллоҳу таолонинг исмлари ва сифатларига ишондим ва жамик ҳукмларини қабул қилдим» демак. 3. Имони муфассал: «Аллоҳнинг борлигига ва бирлигига, малоикларига, китобларига, пайғамбарларига, қиёмат кунига ва унинг тақдирига, яшилик ва ёмонликнинг ҳаммаси Аллоҳдан бўлишига ва охират куни барча ўлганларнинг қайта тирилишига чин кўнгилдан ишондим» демак.

⁹ Саййид — том маъноси «жавоб», саййидлар — Муҳаммад пайғамбарнинг авлодлари.

¹⁰ Уламо — диний фанлардан мутахассис олимлар.

¹¹ Қўстантин — аслида юнонча Коностантин исми. Бу Рум (Византия) императори, Темурнинг айтишича, ислом давридаги Рай подшоҳига замондон бўлган, Эроннинг Рай (Ҳозирги Теҳроннинг шарқий қисми) шаҳри Бувайҳий подшоҳлар даврида машҳур бўлган. Рай шоҳи Маждуддавла Рустам 997—1029 йиллар ҳукм сурган ва у Византия императорларидан Коностантин VIII га (1025—1028 йиллар) замондош бўлган.

¹² Арзирум — Туркиянинг шарқидagi шаҳар. Темур етти йиллик юриши (1399—1404) даврида султон Боязид билан жанг қилишдан аввал 1402 йили лашкарини шу шаҳар яқинида тўплаб ҳозирлаб турган.

¹³ Зайнуддин Абу Бакр Тайободий — Темурнинг пирларидан бири: асли Ҳирот яқинидаги Тайобод қишлоғидан эди.

¹⁴ Бу ерда эслатилган 805 ҳижрий йил милодий 1402 йил 1 августида бошланиб, 1403 йил 20 июлида тугаган. Ўша 1402 йил кузининг бошида Темур турк султони, яъни Рум подшоҳи султон Боязидни енгиб, унинг пойтахти Анқарани босиб олади. Бироқ, Темурнинг ўша йили 75 ёшга тўлганлиги кишини ўйга солади. Чунки шу «Таржимаи ҳол»нинг ўзида Темурнинг 736 ҳижрий — 1336 милодий йилда туғилганлиги ҳақида хабар бор. Демак, Темурнинг туғилган йилини ҳали ишоварли даражада аниқланган деб бўлмайди.

¹⁵ Қутбул Орифин Садруддин Ардабилий — Темур давридаги сўфий шайхларидан.

¹⁶ Шаҳлон — фарбий Эрондаги бир тоғ чўққиси.

¹⁷ «Қайсар» сўзи аслида қадимги Рим императори Цезар исмининг арабча талаффузи. Унинг бундай аталишига сабаб, у онасидан табиий йўл билан туғилмай, балки унинг опаси ўлиб қолганидан кейин онасининг қорнини кесиб (лотинчада: кесмоқ — касдо) олинган. Шунинг учун унга лотинча Каесар, яъни «кесиб олинган», деган исм беришган. Бу исмининг руслардаги Цезарь деб аталиши XVI-асрдан кейинги янги лотинча талаффузга асосланган.

Цезар буюк император бўлиб кўп шухрат қозонганлиги учун ундан кейинги Рим императорлари ҳам ўз номларига Каесар қўшимчасини қўшганлар. Шу тариқа «каесар» — сўзи император маъносини англатадиган бўлиб қолган.

Милодий 395 йили Рим империяси икки қисмга — Шарқий ва Фарбийга бўлинганидан сўнг Шарқий Рим империясининг пойтахти Константиноулдаги (ҳозирги Истамбул) императорлар ҳам ўзини Каесар деб атаган. XIV аср охирига келиб Шарқий Рим (бизнингча Рум) империяси Усмонли турклар томонидан деярли бутунлай забт этилган эди. Шунинг учун турк султонлари ҳам ўзларини қадимги Римнинг вориси деб, мамлакатларини Рум ва ўзларини шарқонасига Қайсар деб атаганлар. 1402 йили Темур Боязидни енгиб асир қилганидан сўнг қайсарлик унга ўтди. Ҳозирги ўзбек тилида ўжар ва бир сўзи одамни «қайсар» дейилиши шу одамда қадимги Рим императорлари ва Темур феъл-атворига тегишли хусусиятлар борлигини тан олишдир.

¹⁸ Мовароуннаҳр аслида арабча ибора бўлиб, у «Ма вараъа ан-наҳр» шаклида «Дарё ортидаги ерлар» маъносини англатади. Бу ном билан Амударёнинг шарқий соҳилидаги ерлар тушунилган).

¹⁹ Бу ерда «ўзбеклар» деб Темур дала ўзбеклари — кўчманчи ўзбекларни айтипти. Темур ва Улуғбеклар даврида Мовароуннаҳрдаги ўтроқ турклар ўзини ўзбек деб атамасдилар. У даврда ўзбек деб фақат кўчманчи туркларни аталарди. Кўчманчи турклар билан ўтроқ турклар ўртасида катта зиддият бор эди. Кўчманчилар ўтроқларга кўп ҳужум қилиб турар ва ҳатто зулм ўтказар эди. Шунинг учун Темур ҳам, Улуғбек ҳам кўчманчи

турклар-ўзбеклар билан курашганлар, фақат XVI аср бошларидан кўчманчи ўзбеклар ҳам ўтроқлаша борганидан сўнг «ўзбек атамаси кенгроқ маънода — илгариги ўтроқ туркларга нисбатан ҳам ишлатила бошлаган. Шу тариқа у миллий ном бўлиб қолди.

20 Карбало ва Нажаф — Ироқдаги шаҳарлар.

21 Ҳазрати Али — Муҳаммад пайғамбардан кейинги тўртинчи халифа (656—661 йиллар ҳукм сурган), пайғамбарнинг амаживаччаси ва кўёви — қизи. Бу Фотманинг эри.

22 Қуръоннинг «Ар-Рум» деб аталадиган 30-сурасининг биринчи оятида: «Ғулибати-р-Руму», яъни «Рум енгиледи» дейилган.

23 Инги Темур — амир Темурнинг лашкарбошиларидан бири.

24 Шайх Яссавий — Хожа Аҳмад Яссавий (XI аср) туркий халқлардан чиққан диний арбоб. Унинг қабри ҳозир Қозоғистоннинг Туркистон шаҳридадир.

25 Ҳижрий 761 йили — милодий 1360 йили Чингизийларнинг Мовароуннаҳр ва Дашти Қипчоқдаги ҳокими хоқон Туглуқ Темурнинг Мовароуннаҳрға биринчи келган йили.

26 Жета — Дашти Қипчоқнинг (ҳозирги Қозоғистоннинг) маркази ва шарқи ҳамда Шарқий Туркистон. У ерларнинг аҳолиси кўчманчи ўзбеклар эди. У кўчманчи ўзбеклар асосан ҳозирги ўзбек миллатининг қисман қозоқ, қирғиз ва уйғурларнинг таркибига кирди.

27 Хўжанд — Ўрта Осиёнинг энг қадимги шаҳарларидан бири, ҳозирги Ленинобод вилоятининг маркази Хўжанд.

28 Сайхун — Сирдарё.

29 Хожа Барлос — Мовароуннаҳрнинг XIV аср иккинчи ярмидаги йирик ва нуфузли бекларидан. Кейинчалик у Темурнинг душмани.

30 Жайхун — Амударё.

31 Хуросон — ўрта асрлардаги географик ҳудуд; у ҳозирги Туркменистон, Эроннинг шарқи ва Афғонистоннинг шимоли-ғарбини ўз ичига олган.

32 Темур бу маслаҳати билан бир доволик қилиб, Туглуқ Темурни Мовароуннаҳрдан чиқариб юборган.

33 Агар Ҳиндистонда ҳукм сурган Бобурийлар ҳам аслида Темурийлардан эканлигини эътиборга олсак, Темурнинг туши деярли ҳақиқатга айланганлигини кўрамыз.

34 Ҳижрий 762 йил — милодий 1361 йил.

35 Илёс Хожа — Туглуқ Темурнинг ўғли ва унинг Жета ҳоқонлигига вориси. Бу охириги иборалардан кўринадики, жеталар ўзбек бўлган.

36 Сабук Тагин Насируддавла — Сомонийларнинг 977—987 йилларда Хуросондаги ноиб, Ғазнавийлар салтанатига асос солган. Султон Маҳмуд Ғазнавийнинг отаси; асли Бухоро турклари-дан бўлган.

36 Матнда «Бексиз бек -сиз» дейилган.

³⁷ Амир Кулол — Темурнинг иккинчи пири.

³⁸ Бу ерда Қуръоннинг 36-нчи «Йасин» сураси 38-ояти келтирилган. Маъноси: «Қуёш ўзининг тайинланган жойига боради, Азиз ва Билагоннинг қарори шундайдир».

³⁹ Бу йил милодий — 1362—1363 йилларга тўғри келади.

⁴⁰ Алибек Жолиқурбонн — туркман беги.

⁴¹ Мунажжим — илми нужум (астрология) билан шугулланувчи киши, астролог. Илми нужумда юлдузларнинг осмонда жойлашини ва ҳолатига қараб инсон тақдирини аниқловчи таълимот. Бирор шахе тақдирини аниқлашда у киши учун толеъ тузиш муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Илми нужум таълимотига кўра, Қуёш ва Ой билан бирга Уторид, Зухра, Миррих, Муштарий ва Зухал сайёралари, Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мезон, Ақраб, Қавс, Жадий, Далв юлдуз туркумлари ва бошқа қатор юлдузлар инсон тақдирига таъсир этади. Шунга кўра, ҳафта кунлари қадимги даврлардаёқ еттита сайёрага мослаштирилган. Чунончи:

Якшанба — Қуёш куни; мизожи иссиқ, шу кун билан бошланган йил ҳар хил ҳодисаларга бой бўлади.

Душанба — Ой куни; мизожи совуқ ва нам, шу кун билан бошланган йил анча хайрли бўлади.

Сешанба — Миррих куни; мизожи иссиқ ва нам, ёмон таъсир кўрсатади; шу кун билан бошланган йил оғир келади.

Чоршанба — Уторид куни; таъсири ҳам яхши, ҳам ёмон бўлади; шу кун билан бошланган йилда уруш ва қимматчилик бўлади.

Пайшанба — Муштарий куни; мизожи иссиқ ва нам, таъсири яхши; шу кун билан бошланган йил хайрли бўлади.

Жума — Зухра куни; мизожи мўътадил иссиқ, таъсири яхши, бу кун билан бошланган йил хайрли бўлади.

Шанба — Зухал куни; мизожи қуруқ ва совуқ, таъсири ёмон; шу кун билан бошланадиган йил кулфатли ва ёмон бўлади.

⁴² Жадий—ўнинчи бурж.

⁴³ Тўртинчи уй — бу ерда астрологик уй назарда тутиляпти: Қуёшнинг бир йиллик йўли бўлмиш буржлар камарининг 12 қисми бўлиб, булар 41-изоҳда эслатилган 12 бурждан фарқли ўлароқ, ўзгариб туради. У уйларнинг номлари бундай: 1. толеъ, 2. қуйи дарвоза, 3. олиҳа, 4. ер ости, 5. бахт, 6. бахтсизлик, 7. ғуруб, 8. юқори дарвоза, 9. кад худо, 10. осмон ўртаси, 11. фаришта, 12. шайтон.

⁴⁴ Амир Тарағаё — Темурнинг отаси, у Қашқадарё водийсининг беги бўлган.

⁴⁵ Ҳижрий 733 йил — милодий 1332—1333 йиллар.

⁴⁶ Қуръон 17- «ал-Исро» сурасининг 16-ояти.

⁴⁷ Қуръоннинг «Таборақ» сураси аслида «ал-фурқон» сураси, лекин у «таборақ» сўзи билан бошлангани учун «Таборақ» деб ҳам аталади.

⁴⁷. Сатъд Пайғубар — кўчманчи ўзбекларнинг амирларидан.

⁴⁸ Балх дарёси — Балх шаҳридан ўтган шу номли дарёча. Лекин илк ўрта асрлар даврида Амударёда шу ном билан аталган, чунки қадимги Балх Амударёга яқин жойлашган эди.

- ⁴⁹ Номи эслатилган амирлар Темурнинг беклари.
- ⁵⁰ Форс—Эроннинг жануби-ғарбидаги йирик ўлка, форсларнинг асли ватани.
- ⁵¹ Шоҳ Мансур — Форснинг амири.
- ⁵² Амир Хусайн ҳақида юқоридаги 3-изоҳга қаранг.
- ⁵³ Хлжрий 767 йил — милодий 1366 йил.
- ⁵⁴ Гиёсиддин — Темурнинг амирларидап.
- ⁵⁵ Бу жумлалар Ўрта Осиёда мўғулларни исломга ўтказишда ва бутнарастликни тугатишда Темурнинг шахсан ўзи ташаббус кўрсатганлигидан далolat беради.
- ⁵⁶ Тўкал (ёки Тукул) Баҳодур — бутнарастлик динидаги турклашган мўғул, кейинчалик у исломни қабул этиб Темурнинг энг содиқ амирларидан бўлди.
- ⁵⁷ Амир Қазағон — Темурнинг фаолияти бошланган йиллардаги Чигатой амири ва Темурнинг биринчи хотини Ўлжай Туркон отанинг бобоси.
- ⁵⁸ Имом Хусайн — Муҳаммад пайғамбарнинг набираси, Али ибн Абу Толийбнинг кичик ўгли.
- ⁵⁹ Имом Ризо — шиъаларнинг ўн биринчи имоми, Машҳадга кўмилган.
- ⁶⁰ Дашти қипчоқ, яъни Қипчоқлар чўли — Иртиш дарёсидан то Дунай дарёсигача ерларнинг ўрта асрлардаги номи.
- ⁶¹ Тўхтамишхон — аввалига Темурнинг паноҳи ва тарбиясида бўлган сўнг Темур уни 1376 йили Олтин Ўрданинг хони этиб тайинлайди. Бироқ, у XIV аср 80-йилларнинг ўрталарига келиб Темурнинг яхшиликларига нисбатан кўрнамаклик қилади ва ҳатто унга қарши курашади ҳам. У Дашти қипчоқ ўзбеклари билан иттифоқ тузиб, Хоразмни босиб олади, сўнг 1387 йили Мовароуннаҳрни истило қилиб, Самарқандга яқинлашиб келади. Буюк амир Темур бу пайт Ўрта Шарқда уч йиллик юришда эди, тезда қайтиб келиб, Тўхтамишга ҳам, унинг иттифоқдошларига ҳам қақшатқич зарба бериб, тириқтириб юборади. Кейин уч йиллик юриш яна давом эттирилади. 1391 йили Темур Тўхтамишни жазолаш мақсадида Олтин Ўрдага махсус юриш қилади ва ўша йилининг июнь ойида Тўхтамишнинг аскарларини Қундузча дарёси водийсида (ҳозирги Куйбисhev яқинида) тор-мор қилади. Сўнг Тўхтамиш ўзини ўнглаб олиб, яна Мовароуннаҳрга ҳужум қилади. Ниҳоят, 1395 йили Темур Олтин Ўрдага иккинчи юриш қилади. Бу юришда у Тўхтамишни қувлаб бориб, Москвани ҳам олади ва ниҳоят, Шимолий Кавказда Терак дарёси бўйида Тўхтамишни бир умрга енгади, бундан кейин Тўхтамиш ўзини ўнглаб ололмайди. Лекин Темур унга газабини кўнглида сақлаб юрмайди ва шоғирдидек қарайверади. Мисол тариқасида айтиш мумкинки, 1405 йил бошида Темур Хитойга юриш қилаётган пайтда Олтин Ўрдадан бир бек келиб, Тўхтамишнинг аҳволи ва умуман Ўрдадаги аҳвол оғирлиги ҳақида шикоят қилганида буюк амир Хитой юришидан қайтиб келганидан сўнг Тўхтамишни яна Олтин Ўрда тахтига ўтказажаги ҳақида ваъда беради.

Бу ерда Тўхтамининг 1387 йили Мовароуннаҳрга қилган ҳуружи ҳақида сўз кетаяпти.

⁶² Бу ерда Ироқ деб Темур ҳозирги Ироқ мамлакатидан ташқари Ироқи Ажамни ҳам, яъни Ғарбий Эронни ҳам назарда тутаяпти.

⁶³ Ҳиндустонга юриш — бу 1390-йилларда юз берган беш йиллик юриш бўлган.

⁶⁴ Шом, Миср ва Истамбулга юриш — бу 1399—1404 йиллардаги «етти йиллик» юришдир.

⁶⁵ Бу воқеа 1404 йил охирларига тўғри келади.

⁶⁵⁻⁶⁶ Бу иккала туш ҳам Темур ҳаётининг охиридан далолат берган.

⁶⁶ Шероз — Форс вилоятининг пойтахти.

⁶⁷ Темур қаттиққўл ва қаҳрли эканлигини ўз таржиماи ҳолида бир неча бор очиқлигича айтади.

⁶⁸ Жамил ал-Қодир — Шероз саййидларидан.

⁶⁹ Меҳрижон Қузақ — Форс ўлкасидаги бир ноҳия.

⁷⁰ Шу ердан Темур таржимаи ҳолининг йиллар бўйича тақсимланган иккинчи қисми бошланади. Бунда юқорида келтирилган хабарларнинг айримлари йил бўйича баёнда яна қайтарилган. Лекин бу йиллар бўйича баённи Темур ёзиб тугатишга улгурмаган кўринади, чунки у 39 ёшидаги хабарни баён қилишда узиллиб қолган.

⁷¹ Бу келтирилган хабардан «Темур саводсиз бўлган» деган гаплар бўҳтон ва уйдирма эканлиги аниқланади.

⁷² Бу ерда Темурнинг илм ва уламолар олдида тан бериши унинг болалик ёшларидан бошланганлигидан далолат беради. Темурнинг илм-фанга меҳри умр бўйи сақланди, у салтанатга эга бўлганидан сўнг илм аҳлига шароит яратиб берди ва уларни қўллади.

⁷³ Темурдан қарийб 2000 йил бурун Эроннинг Аҳомонийлар шаҳаншоҳлари сулоласига асос солган Кайхусрав Валий (Куруш) ва Темурдан 400 йил кейин яшаган рус саркардаси Суворов ҳам ёшлигида худди Темур айтган ишлар билан шугулланган.

Темурнинг болаликдаги ҳарбий ўйинларида иштирок этган тенгқурлари кейинчалик унинг атрофидаги беқлар ва амирлар бўлиб етишдилар.

⁷⁴ Бу ерда келтирилган нарча Темурнинг юксак инсонпарварлиги ҳақида далолат беради. Мабодо бу «Таржимаи ҳол»ни Темур ёзмаган ва у XIX аср бошида ёзилган дейдиганлар бўлса, ҳолда XIX аср бошидаги Мовароуннаҳр жамияти собиқ совет жамиятидан ҳам инсонпарварроқ жамият бўлганидан далолат беради, чунки бу асар у даврда бундай олий инсонпарварлик ўқи жамиятимизда ҳукм сурганини кўрсатади.

⁷⁵ Ушбу ва қуйидаги нарча Темурнинг жинсий муносабатларда тартиб ва покизалигидан далолат беради.

⁷⁶ Темурнинг золимларга қарши курашидаги қаҳрли бўлга-

пига шу ёшлигида кўрган разиллик катта таъсир этган бўлиши эҳтимол.

⁷⁷ Темурнинг отаси Тарагай Қашқадарё воҳасининг беги (амири), яъни ҳарбий лавозимда эди ва унинг ўзига тегишли аскарлари бор эди. Темур 16 ёшга тўлганида гуё отаси ҳарбий хизматдан истеъфо бериб, энди беклик лавозими ва аскарлар Темурнинг қўли остига ўтди.

⁷⁸ Биз ўзбекларда ўттизинчи йилларгача шу одат сақланиб келган, ҳар бир одам ўзидан аввал ўтган аجدодларидан жуда бўлмаганда тўрт аждодини билиши керак эди. Лекин, афсуски, совет давридаги қиргинлар натижасида бу одат унутилиб кетди ва натижада ҳозир кўпчилик бобосидан аввал ўтган аجدодларини билмайди.

⁷⁹ Темур отасидан эшитган бу насиҳатига ва унинг тўрт рукнига умр бўйи амал қилди.

⁸⁰ Амир Кулол аслида Темурнинг отасининг пири эди, кейин у Темурнинг пирларидан бири бўлди.

⁸¹ Бу ерда Темур ҳикоя қилаётган ов ва унда у шериклари билан иштирок этиши ҳам аслида ўзининг тенгқурлари билан йнгитлик пайтидаги ҳарбий ва жисмоний машқлари деб қаралмоғи керак.

⁸² Юқорида 47-изоҳга қаранг.

⁸³ Ҳижрий 735 йил — милодий 1337—1335 йиллар. Юқорида Темур туғилган йил 733 дейилган эди (45-изоҳ).

⁸⁴ Агар Темур 735 йили туғилган бўлса, у ҳолда у 21 ёшга тўлган йил 756 йил бўлиб, бу сон ҳақиқатан ҳам 7 га қаррали, яъни унга қолдиқсиз бўлинади.

⁸⁵ Ҳожи Барлос Темур каби барлос қабиласидан эди, аввалига унга рақиб ва кейинчалик Темурнинг душманларидан бири бўлди (29-изоҳга қаранг).

⁸⁶ Чағуё Барлос — Темурнинг биринчи қайнотаси, биринчи хотини ва Умаршайхнинг онаси Турмиш онанинг отаси.

⁸⁷ Қазағоннинг набираси, ўғли Абдуллоҳнинг қизи Ўлжай Туркон-оға Темурнинг иккинчи хотини эди; у Жаҳонгир мирзонинг онаси.

⁸⁸ Ҳирот — қадим ва ўрта асрларда Хуросоннинг пойтахти, ҳозир Афғонистоннинг ғарбидаги бир шаҳарча.

⁸⁹ Бундай маккорлик Темурни алдаб чақириб ўлдиришдан иборат бўлиши мумкин эди.

⁹⁰ Мурғоб дарёси Афғонистонда бошланиб Туркманистоннинг Байрам Али шаҳри яқинидаги Қорақум саҳросида сингиб кетади.

⁹¹ Ҳижрий 759 йил — 1358 йилга тўғри келади.

⁹² Шибирғон — ҳозир Афғонистоннинг шимолидаги шаҳарча.

⁹³ Ҳусрав Баёнқули — Мовароуннаҳр амирларидан, Темурнинг рақиби.

⁹⁴ Амир Туғлуқ Темур — Мовароуннаҳр амирларидан, Қазағоннинг куёви ва душмани; Чингиз авлоди хоқон Туғлуқ Темур билан исмдош.

- 95 Муҳаммад Хожа — Қазағоннинг амирларидан.
- 96 Баён Сулдуз — Мовароуннаҳр амирларидан.
- 97 Шош — Тошкент.
- 98 Демак Хожи Барлос Темурнинг қариндоши экан.
- 99 Кўҳистон — Афғонистоннинг шимолидаги тоғли ўлка.
- 100 Хутталон — ҳозирги Тожикистоннинг ғарби.
- 101 Сарипул — Афғонистоннинг шимолида Мозори Шарифдан ғарброқдаги шаҳарча.
- 102 Арлот, Ҳазрат Имом — ҳозирги Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилояти ва Тожикистоннинг ғарбидаги ноҳиялар.
- 103 Ҳижрий 761 йил — 1360 йилга тўғри келади.
- 104 Темур Қошиқ, яъни «Темир дарвоза» — Сирхондарё воҳисиди қадимги бир мавзёнинг номи.
- 105 Қуръон. Бақара сураси, 249 оят.
- 106 Ҳижрий 768 йил — милодий 1366—1367 йилларга тўғри келади.
- 107 Амир Боязид Жалоийр аввалига Хўжанднинг ҳоқими эди. Кейинчалик Туғлуқ Темур унга Самарқандни ҳам топширди. Лекин у амир Темурнинг душмани бўлгани учун бу билан яхши муносабатда бўлган хоқон Туғлуқ Темурга ҳам хизмат қилишга бўйин товламайди. Натижада қатл этилади.
- 108 Қарши Жуси — Қарши шаҳрининг ўзи.
- 109 Бу воқеа 1367 йилга тааллуқли эканлигини эътиборга олсак, ўша йилга келиб Темур ҳозирги Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистон, Жанубий Қозоғистон ва Афғонистоннинг шимоли-ғарбидаги ерларга ҳоким бўлганини кўрамиз.
- 110 Юқорида 100-изоҳга қаранг.
- 111 Ҳиндустон тоғлари деб ҳозирги Афғонистоннинг Шарқидаги тоғлар назарда тутиляпти.
- 112 Темур Мовароуннаҳрдаги ўзининг кучли душманларини хоқон Туғлуқ Темурнинг қўли билан қатл қилдириб моҳир сийсатчи эканлигини намойиш қилди. Душманлар тугатилганидан сўнг Темур бир амаллаб хоқонни энди Мовароуннаҳрдан кетказишга ҳаракат қилапти.
- 113 Темур хоқонни ўз ватанига кетказишга ҳаракат қилиб юганини эътиборга олсак, Жетадаги воқеаларга Темурнинг алоқали борлигини сезиш мумкин. Темурнинг хоқонга берган маслаҳатлари ҳам шу фикрга олиб келади.
- 114 Темур бу воқеа ҳақида пири шайх Зайнуддин Абу Бакр Ғайободийга мактуб ёзгани ҳақида «Таржимаи ҳол»нинг биринчи қисмида айтган эди.
- 115 Сабук Тагин ҳақида 36-узоҳга қаранг.
- 116 Бу ерда Темур пири шайх Кулолни назарда тутди.
- 117 Қуръон, Ясин сураси, 37-оят.
- 118 Хевақ — ҳозирги Хева.

119 Бу ерда номлари зикр этилган шахслар Темурнинг энг содиқ амирлари ва лашкарбошилари эди.

120 Марҳала — ўрта асрдаги масофа ўлчови; от юришида 5-6 соатга мос келадиган йўл, қарийб 30 км.га тенг келган.

121 Сабзавор — Эрондаги шаҳар.

122 Каш — Шаҳрисабзнинг қадимги номи.

123 Қандаҳор — Афғонистоннинг жануби-шарқидаги вилоят ва унинг шу номли пойтахти.

124 Сеистон — Эроннинг жануби-шарқидаги вилоят.

125 Ғўр — Афғонистоннинг марказидаги ўлка.

126 Каманд — қалъа истеҳкомларининг деворига чиқиш учун махсус ясалган мустаҳкам нарвон.

127 Хурмуз — Эроннинг жанубида Форс кўрфазидagi бандар (порт) ва бўғоз.

128 Боғлон — Афғонистоннинг шимолидаги ўлка ва шаҳар.

129 Охундбек — Жета ҳоқонининг бир амири.

130 Арсаф чўли — Хуросондаги чўл.

131 Бир пайтлар йерлар Ўрта Осиёнинг жануби ва Эрон ерларида кўч тарқалган эди.

132 Марв — Хуросоннинг қадимги шаҳарларидан, ҳозирги Туркманистондаги Байрам Али.

133 Темурнинг бу сўзлари уни урушқоқ ва қонхўр деган ва дегувчиларга қаттиқ зарбадир. Темур ҳам доим иложи борича мушкулликларни тинч йўл билан ҳал этишга ҳаракат қилади ва аҳвол ночор бўлгандагина жанг қилган.

134 Қуръон, «Бақара» сураси, 249-оят.

135 Хулм — Афғонистоннинг шимолида ҳозирги Топқўрғон шаҳри.

136 Темурнинг бу сўзларидан қуйидаги хулосага келиш мумкин. Ўзини ўзбек деб атаган Дашти Қипчоқ турклари билан Мовароуннаҳр турклари орасида тил ва маданият жиҳатидан деярли фарқ бўлмаган. Икки тарафнинг лашкари этник жиҳатидан деярли бир хил бўлган, чунки доимо аскарларнинг қандайдир гуруҳ ва топчалари (демак уларнинг оилалари ҳам) би-тарафдан иккинчи тарафга ўтиб турган.

137 Танон — Бадахшондаги қишлоқ.

138 Пўлад Буғайир — Темурнинг амирларидан.

139 Қуръон, «Бақара» сураси, 249-оят.

140 Ал-фирор — арабча «қочиш» демакдир.

141 Қуръон, «Ясин» сураси, 6, 7, 9 оятлар.

142 Шундай ёвуз душман билан бўладиган жанг олтидан амир Хусайн билан низолашиш Темур учун хавfli эди. Шунинг учун у Хусайннинг шартини қабул қилишга мажбур бўлган.

143 Қуръон, «Тавба» сураси 25-оят.

¹⁴⁴ Туркий халқлар қадимда махсус «ядо» деб аталувчи тошни ишқалаб ёмғир ёдира олганлар. Ядо тоши билан ёмғир ёдирадиган кишини «ядочи» дейилган.

¹⁴⁵ Темурнинг бу сўзларидан келтирилган ўзбекча мақолнинг ёши 600 йилдан ҳам катталигидан далолат беради.

¹⁴⁶ Самарқандликлар шаҳар кўчаларига баррикадалар қуриб Жета аскарларига қарши турдилар.

¹⁴⁷ Кўпнакхон 1318—1326 йилларда Мовароуннаҳр ва Хуросонда мўғул хони бўлган. Унинг ваколатхонаси Қаршида бўлгани учун уни чигатоӣ турклари Кўпнакхон маъмураси деб атаганлар.

¹⁴⁸ Қуръон, «Оли Имрон» сураси, 126—128-оятлар.

¹⁴⁹ Қуръон, «Бақара» сураси, 155-оят.

¹⁵⁰ Моҳон — Марв тарафидаги мавзенинг номи.

¹⁵¹ Қуръон ва қилич билан қасам ичиш мусулмон баҳодирлари учун олий даражадаги шараф ҳисобланган. Бу қасамда икки нарса назарда тутилади: 1. Қуръоннинг устида қасам ичиб баҳодир энг тўғри ганини айтаётганлигини билдиради; 2. Баҳодир қиличини қўйиши билан агар иккинчи тараф қасамга ишонмаса, ҳатто қилич билан унинг бошини олишгача ҳуқуқи борлигини кўрсатади.

¹⁵² Қуръон, «ар-Рум» сураси, 4—5-оятлар.

¹⁵³ Бу ерда Темур амирларининг исмидаги маънодан башорат сезилти. Ҳақиқатан ҳам амир Муаййаднинг исми арабчада «мадақор» маъносини билдиради. Иккинчи амирнинг туркча исми Тўкал худди арабча «таваккал» сўзидек ёзилади.

¹⁵⁴ Қуръон, «Ҳижр» сураси, 3-оят.

¹⁵⁵ Ҳисор дарвозаси — Қаршининг Ҳисор тарафига олиб борувчи йўлидаги дарвозаси.

¹⁵⁶ Шодравон Баҳодур — Қарши яқинидаги Шодравон номли бекатнинг беги.

¹⁵⁷ Рустам ва Исфандиёр — Фирдавсий «Шоҳнома»сининг қаҳрамонлари.

¹⁵⁸ Амир Баҳром Жалойир ва Мансур Хуросовий — Темурнинг амирлари.

¹⁵⁹ Қизилтоғ — Қаршидан шимолдаги тоғ.

¹⁶⁰ Малик Ҳусайн — Темурнинг беги, амир Ҳусайндан бошқа шахс.

¹⁶¹ Ўзбекларда қадимдан «оталиққа олиш» тушунчаси бор; бу ерда тарбияга, ҳимояга олишни тушунилган. Одатда подшоҳ ва амирлар ўғилларини йирик лашкарбошиларига оталиққа топширганлар. Оталиқлар уларга асосан жисмоний тарбия ва ҳарбий машқлар ўргатганлар.

XI—XII асрларда Салжуқ турклари даврида «оталиқ» ибораси ўрнида «отабек» ибораси ишлатилган. Демак, қисқача айтганда «оталиқ — отабек»ни зодагонга вақтинча ота бўлиб турган киши.

Муборакшоҳни Темур катта ўғли Муҳаммад Жаҳонгирга оталиқ қилиб тайинлаганида ўғли 10—12 ёшларда эди.

¹⁶² Қўзи чўли — Қарши яқинидаги чўл.

¹⁶³ Таллиқон — Афғонистоннинг шимолидаги ноҳия ва шаҳар.

¹⁶⁴ Эъдом — қатл жазоси.

¹⁶⁵ Темурнинг таржимаи ҳоли шу ерда тўсатдан узилган. Афтидан у ўзининг бу ёдномасини ўлими арафасида бошлаган бўлиб, ўлим бу ишни охирига етказиш имконини бермаган кўринади.

МУХТАРАМ КИТОБХОН!

«НУР» ижодий-ишлаб чиқариш бирлашмаси шу кунда кўпчиликни қизиқтириб келаётган мавзуларга бағишланган қўйидаги китобларни нашрга тайёрлади:

МУТАЛЛИБ УСМОНОВ.

«Қуръони карим ва жаноби расулуллоҳнинг амаллари» 6 босма тобоқ.

Китобда Муҳаммад алайхи-с-саломнинг ҳаётлари, амаллари илмий тарзда баён этилади ва ул жанобнинг Қуръони каримнинг мўминлар орасида кенг тарқалишидаги фаолиятлари далиллар билан кўрсатилади. Китобда Қуръони каримдан суралар ва оятлар келтирилиб, уларнинг таржималари ҳам берилган.

СЕВАРА ВАФО

Руҳнома. 10 босма тобоқ

Китоб гайб илмининг маҳсули, ғойибона мулоқот воситасида битилган, фалсафий-ахлоқий мавзуга бағишланган.

Эллик фаслдан иборат бу китобнинг ҳар бир фасли умуминсоний ахлоқнинг эллик жиҳатига бағишланган ҳаётий, дилгир, ўзига хос маъно ва мазмун билан йўғрилган.

Ўзгал тил, рамзлар билан рақам этилмиш ушбу асар ўзининг янги руҳи, янги мазмуни билан жозибалидир.

Китоблар келишилган нархда, нақд пулга ва пул ўтказиш йўли билан сотилади. Улар чекланган нусхада чоп этилади ва китоб дўконларига чиқарилмайди.

Ушбу китобларга қизиқсангиз ва уларни сотиб олмоқчи бўлсангиз олдиндан қўйидаги манзилга буюртма беринг.

Тошкент—113. Қатортол кўчаси, 60 «Нур» ижодий-ишлаб чиқариш бирлашмаси. тел. 78-30-33, 78-95-73

Адабий-бадиий нашр

АМИР ТЕМУР КУРАГОН

ЗАФАР ЙЎЛИ
(Таржимаи ҳол)

На узбекском языке

«Нур» ИИЧБ, 700113, Тошкент. Ҳатортол, 60.

Кичик муҳаррир **М. Назирова**
Техн. муҳаррир **С. Собирова**
Мусаҳҳиҳ **Ш. Аминова**

Теришга берилди 26.03.92. Босишга рухсат этилди 16.03.92. Формати 84x108^{1/32}. «Обыкновенно-новая» гарнитурда юқори босма усулида босилди. Шартли б.т. 5,88. Нашр адади 6,7. Нусха 5000. Буюртма 2457. Ўзбекистон Республика Матбуот давлат қўмитаси Тошкент «Китоб» нашриёт-матбаа ишлаб чиқариш бирлашмасининг 3-босмаҳонасида босилди. 700194, Тошкент, Муродов кўчаси, 1.